

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

1961

ՌՆԺ
ԺԸ ՏԱՐԻ

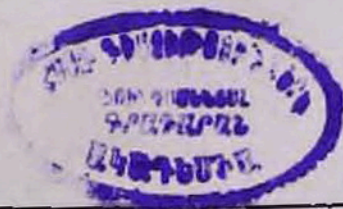
Մարտ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Գ

1961

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ—Սրբությունը պաշտանենք եկեղեցական արվեստի մեր ավանդները	է,
ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ—Լկաշխարհության փառքը	3
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ	7
Վեհափառ Հայրապետի փառքի առթիվ	10
Կահիրեում կկառուցվի Բեյն-էլ-Սուբխյեի հայոց մատուռը	12
Պերիստերիի (Արեն) Ս. Աստվածածին եկեղեցու վերաբացումը	13
Վերաշնորհ Ս. Մամբրե սրբազան արքեպիսկոպոս Գալֆայանի ի պատիվ հորելյանական հաշկերույթ-հանդես	13
Դերեհիկ եպիսկոպոս Փոլատյան վերադառնալը Երզրակյան աստվածաբանական կոլեջին	14
Հանգիստ արժանապատիվ Ս. Սահակ Բանանա Այվազյանի	14
Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոս դուկտոր Զեոֆֆրի Ֆիշերը Խուսաղմամբ հայոց Սրբոց Հակոբյանց վանքում	15
Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոս դուկտոր Զեոֆֆրի Ֆիշերի ճառը Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքարանում	16
Վաստակավոր աշխարհագիր-հարսեգագետ Զատիկ Խանգադյանի պատմական Հայաստանի փառեգագիրքը	17
ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՎԻՑ	22
Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ—Գաղեգին պատրիարք Խաչատուրյան	25
ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐՅԱՆ—Պատմական համառոտ ակնարկ Ս. Հովհաննիսյանի, Ս. Գալանեի և Ս. Շողակաթի վանքերի և այդ վանքերում գտնվող կաթողիկոսական տապանաքությունների մասին	37
Հ. ԵՂԱՋԱՐՅԱՆ—Հաղթանի վանքը և նրա ճեղք կապված Հագրատ գյուղի մյուս ճեղքաճանները	44
ՊՐՈՖ. ԴՈՎՏ. Լ. Մ. ՄԵԼԻՔՍԵՅ-ԲԵԿ—Մի անծանոթ էջ ԺԶ դարի տաղասաց Զաֆար Լմենցու ստեղծագործությունից	51
Ակադեմիկոս Հովսեփ Աբգարի Օրբելյան	56
Ճուրղակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	58

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ
ՀԱՅԿԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՍՐ. ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՀԱՅԻՄԱԾԻՆՆԱ ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Ереван, Редакция журнала «Ечмиадзин».
Rédaction de la revue «Echmiadzine», Echmiadzine, Arménie, URSS.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍՐՐՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՆՊԱՆԵՆԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԻ ՄԵՐ ԱՎԱՆԳՆԵՐԸ

Երչերս Մայր Հայրենիք այցելած քաղաքիացի գրող Ժայմե Ադոնիզա Կալմարան, խորհրդածելով Առվեստական Հայաստանից ստա-

ցած իր տպավորությունների վրա, հատկա-
նշական մի գուգակշիռ է անցկացրել հայ և
հույն ժողովուրդների անցյալում ստեղծած
մշակութային ավանդների և հարտառապե-
տական հուշարձանների պահպանության
վերաբերյալ. «Հայերն ունեն մշակութային
նույնպիսի ավանդներ, ինչպես հույները.
տարբերությունն այն է, որ հույներն այդ
ավանդները պահպանել են ավերակների մեջ.
իսկ հայերը հասցրել են մինչև մեր օրերը»:

Արդարև, մեր Հայրենի հողը հայ հարտա-
ռապետության գոհարներով հարուստ, բա-
ցողյա մի թանգարան է. հույկապ կոթող-
ների, պատմական հուշարձանների, տաճա-
րների և խաչքարերի մի սուրբ աշխարհ, որ-
տեղ յուրաքանչյուր քաղաքի, ժայռի վրա հա-
վերժացել է հայ շինարար ժողովրդի հանճա-
րը, մեր կառուցող վարպետների տաղանդը
և մեր փայտաշենների մատների շնորհին ու
հարտառությունը:

Պատմական այս հուշարձանների գլխով
անցել են ժամանակի փոթորիկները, բնա-
կան և բաղադրական ավերածությունների
մարտերը: Այդ հուշարձանների մի մասը
վերածվել է ավերակների, բայց շատերն էլ
մնացել են կանգուն՝ արհամարհելով արհա-
վիրներն ու ժամանակը, որպես լուր վկա-
ները հայ ժողովրդի շինարարական տաղան-
դի և հարտառ աշխատանքի:

Հայաստանում հնագույն հարտառապե-
տական կորոդր Դսուհիի հայկական քաղա-

վորական ամրոց-մեհյանն է, կառուցված
մեր թվարկությունից առաջ առաջին դարում:
Դսուհիի ավերակների նուրբ խոյակներն ու
զարդաքանդակները վկայում են հարտառա-
պետական արվեստի բարձր զարգացումը
Հայաստանում:

Բուն հայկական հարտառապետությունը,
սակայն, զարգացման ինքնուրույն, բարձր
մակարդակի է հասնում է—ԺԳ դարերում,
որտառական կառուցողական արվեստի հիմ-
քերի վրա, որից հետո քան Հայաստանում
համարյա երբեք չի ստեղծվում և մեր երկ-
րում չենք հանդիպում հայ արվեստի մեհ-
յանն երբեք գործերի: Է դարում է, որ իր վերջ-
նական ձևն ու բովանդակությունն է ստա-
նում հայ հարտառապետությունը: Մեծնդ է
առնում և իր կատարելության հասնում հայ
հարտառապետական ռեք:

ԺԳ—ԺԴ դարերից հետո, մեր ժողովրդի
փառաքանակ կյանքի դժբախտ պայմաննե-
րում, քիչ անգամներ կատարվել են լուր
և հիմնական վերանորոգումներ հարտառա-
պետական այդ հուշարձանների, պատմական
տաճարների և սրբավայրերի վրա:

Այնուամենայնիվ, այստեղ երախտագի-
տությամբ պետք է հիշատակենք անունները
Փիլիպոս Աղբակեցի, Հակոբ Զուրաբեցի,
Նիկողոս Անթապեցի, Միսեան Երևանցի,
Ղուկաս Կարնեցի հայրապետների, որոնք,
առավել կամ նվազ չափով, կատարել են վե-
րականություններ մեր մի շարք պատմական
հուշարձանների վրա, երբեմն նույնիսկ եր-
կուսեր կառուցելով նրանց վրա:

Այսպես, օրինակ, Մայր Տաճարի զանգա-
կատան շինությունն սկսում է Փիլիպոս Աղ-

Արդարև, մեր պատմական սրբափայլերը վերանորոգելու մտածումը, ննազույն նախարարապետական ռեք և տեխնիկ պանգրա-նելու նախանձախնդրությամբ, վնասփառ Հայրապետի գործունեության և ծրագրերի մեջ կենտրոնական տեղ է գրավել, նրա գա-նակայության ուղղակի իսկ օգտին:

Մանոթ է բոլորիս, թե վեհափառ Հայրապետը ինչքան մեծ նշանակություն է տալիս պատմական մեր սրբավայրերի վերանորոգության այդ աշխատանքներին, այդ ծրագրերի իրագործումը համարելով իր Հայրապետության հիմնական առաքելություններից մեկը:

Դեռևս 1955 թվականի դեկտեմբերի 1 թվակիր Հայրապետական իր անդրանիկ կոնդակում, որը մի ամբողջական ծրագիր էր նորին Ս. Օծուրյան ապագա գործունեության, խոսելով պատմական վանքերի, եկեղեցիների, սրբավայրերի վերանորոգման անհրաժեշտության վրա, հավատով և լավատեսությամբ գեղուն. օրում էր. «ՊԻՏԻ ՏՔՆԻՆՔ ԱՊԱ ՎԵՐԱՆՈՐՈՂՅՈՒՆԻ ԵՎ ՎԵՐԱԶԱՐԴԱՐՈՒ ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐԸ՝ ՎԱՆՔԵՐ ՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ, ԻՆՉՊԻՍԻՆ ԵՆ Ս. ՀՈՒՓՄԻՄԵՆ, Ս. ԳԱՅԱՆԵՆ, ԽՈՐ ՎԻՐԱՊԸ, ՕՇԱԿԱՆԸ, ՓԵՂԱՐՉԸ ԵՎ ՈՒՐԻՇՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ՄԵՐ ՀՈՒՅՎՈՐ ԿՅԱՆՔԻ ՍՅՈՒՆԵՐ ԿՀԱՆԴԻՍԱՆԱՆ ԵՎ ՀՈՉԱԿՎԱՅ ՏԱՃԱՐՆԵՐ ԱՂՈՔԻ ԵՎ ՈՒՆԵՑԻ ԵՎ ԶՄԱՅԼԵԼԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՓԱՌՔԻ»:

Մեր եկեղեցին ու ժողովուրդը պետք է երախտագիտությամբ արձանագրեն, որ վեհափառ Հայրապետը, խոսքից գործի անցնելով, 1956 թվից սկսել է այդ ծրագրի գործադրմանը և շարունակում է այն համառ հետևողականությամբ:

Ինչպես հայտնի է, վեհափառ Հայրապետի գահակալության հինգ տարիների ընթացքում, ավարտվել է արդեն հիմնական վերանորոգումը Բջինի եկեղեցու և Ս. Շողակաթի պատմական վանքի: Շուտով կավարտվեն հիմնական վերանորոգումները Ս. Հոփսիսի, Ս. Գայանեի և Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի եկեղեցիների:

Առաջիկա երկու-երեք տարիների ընթացքում կվերանորոգվեն նաև Ս. Գեղարդի, Խոր Վիրապի և Հաղարծինի վանքերը: Առավելագույնը երկու տարուց հետո ամբողջովին կավարտվեն նաև Մայր Տաճարի վերանորոգումն ու քաղաքում: Ինչպես հայտնի է, Մայր Տաճարի վերանորոգման աշխատանքները սկսվել են 1954—1955 թվականից և շարունակվում են առանց ընդհատման մինչև այժմ:

Այստեղ մի անգամ ևս պետք է կարևորությամբ ընդգծենք, որ վերոնիշյալ բոլոր վերանորոգումների ժամանակ, վեհափառ Հայրապետի և Մայր Աթոռի հարաբերական հանձնաժողովի շինարարական ծրագրերի մեջ առաջնորդող սկզբունք է դարձած հայկական ոճի հարազատ, հնագույն ձևերը պահպանելու մտածումը:

Գոնունակությամբ պետք է արձանագրենք այստեղ նաև, որ հայկական հնագույն ոճն ու ձևերը պահպանելու մտածումն ու մտահոգությունը, վեհափառ Հայրապետի անմիջական ցուցման ենթակա և հսկողությամբ, տարածվում են կատարված աշխատանքների այլ մարզերի վրա ևս, աշխատանքներ, որոնք ծրագրվում և ի գործ են դրվում Մայր Աթոռում:

Այս ուղղությամբ ևս նորին Ս. Օծուրյանը տանում է հետևողական աշխատանք: Հայկական եկեղեցական արվեստների հնագույն և վավերական ձևերի, հարազատ ոճի պահպանումը հետապնդվում է նաև սրբանկարչության և եկեղեցական ֆանդակագործության և զարդարվեստի մեջ:

Ուրեմն կարևոր է հայկական ոճի պահպանությունը եկեղեցական հարաբերական կառուցվածքի տեսակետից, ելունաճ կարելու է հայ ոճի պահպանումը սրբանկարչության և ֆանդակագործության և առհասարակ եկեղեցական արվեստների բնագավառներում: Այսինքն եկեղեցական սպասներ, խաչեր, ասեղնագործ ծածկոցներ, Ս. Սեղանի վարագույններ, անհրաժեշտ է որ կրեն հայկական ոճի կնիքը:

Մասնավոր ուշադրության արժանի է բնականաբար սրբանկարչական արվեստի գործը, որը շատ դժվար իրագործելի ձևով է: Մեր եկեղեցիներում գործածված սրբանկարները մեծ մասամբ, սկսած Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարից մինչև մեր արտասահմանի եկեղեցիները, չունեն հայկական ոճին համապատասխան դրոշմ: Սրբանկարը, իր բովանդակությամբ, սերտորեն պետք է կապվի եկեղեցական հարաբերականության ընդհանուր ոճի և առանձնահատկությունների հետ: Դրա համար էլ եկեղեցում կախված նկարը բավական չէ, որ ներկայացնի, օրինակ, Աստվածածնի սրբանկարը գեղեցիկ արվեստով, այլ այդ գեղեցկությունը Հայ եկեղեցու մեջ պետք է կրի դրոշմը հայկական կատարողական արվեստի կերպի և հայ հոգու յուրահատուկ կրոնական զգայնության: Եկեղեցում ճաշակատեսիլի չի կարող գոհացնել սրբանկարի լուրջ բովանդակությունը, ելունաճ կարևոր և էական է, որ այդ բովանդակության գեղարվեստական ներկայացումը իրականացվի յուրահատուկ տեխնիկանով: Հայ եկեղեցում սրբանկարի գեղեցկությունը պետք է արտահայտվի հայկական ոճի կերպով, հայ ճաշակով, հայկական ճոգությամբ: Սրբանկարի մեջ պետք է կարգավի հայ արվեստի ոճը:

Մեր օրերում, ստեղծագործելու համար հայկական սրբանկարչության ոճի համաձայն, անհրաժեշտ է, որ մեր նկարիչները ներշնչվեն հայ մանրանկարչական արվեստից, հայ

նին որմանկարներից, ժԶ—ԺԷ դարերում զարգացած Ս. Սեդանների դաճած վարագույրների ոճից և առնասարան հայ եկեղեցուհան արվեստի նկատմամբ նմուշներից:

Դեռևս 1957 թվականի հունիս 11 թվականի Իր համալուս, ուղղված Հայկաի Հայկա-կուհան Բարեգործական Ընդհանուր Միության «Մարտիրոս Մարյան» ակադեմիայի պատվարժան վարչության, Վեհափառ Հայրապետը, անդրադարձնալով վերոհիշյալ հարցերին, գրում էր. «Մենք զՄեզ պարտական կզգանք հոգածության և գուրգուրանք ունենալ առնասարակ արվեստներու և ի մասնա-վորի սրբազան նկարչության և երաժշ-տության նկատմամբ: Տարիներ առաջ, երբ տակավին ուսանող էինք, Բուրժուի հա-մալսարանի գրասեղաններուն առջև, արվես-տի խորհուրդներուն թափանցել կտրվիինք, և երբ, աճելի վերջը, հոգևոր կոչումի մը հե-տևելով, սպասավորը դարձանք մեր փառա-պանծ Ս. եկեղեցւո, հետզհետե Մեր մտա-ծումի և մտատանջության առարկան դարձալ մեր եկեղեցիներին ներս արվեստի կատարե-լության հասնող նկարչություն ունենալու իդ-ծը: Պետք է խստապահինք դառնալով, որ մեր եկեղեցիներուն մեջ գեղեղված ու հարգ-ված գրեթե բոլոր սրբանկարները, բիշ-րացառությամբ, շատ հեռու են նշմարիտ արվեստին և բոլորովին դուրկ հայկականու-թենեն: Մենք արտասանման ալ հիասթափու-թուն մը ունեցանք, տեսնելով, որ մշակույ-թի մեծ կեդրոններուն մեջ իսկ, հայ եկեղե-ցիներուն մեջ ունինք սրբանկարներ, որոնք պատիվ չեն բերեր մեր եկեղեցիին և Ողբին: Աստուծո ռդրմությամբ, ինչքան ժամանակ, որ այս Ս. Աթոռին վրա գտնվինք, Մեր շի-նարարական ծրագիրներուն մեջ կեզդռնա-կան տեղ մը պիտի գրավե սրբազան նկար-չության հայկական ոճ մը և դպրոց մը ստեղ-ծելու իդծը... Արդ, մեր առաջ դրված հարցն է, մեկնելով մեր ազգային մանրանկարչու-թենեն, հորինել մեծ շափերու վրա սրբանը-կարներ, բլլա եկեղեցիներու պատերու վրա (Ֆրեսկո), բլլա յոտաներկ կտավի վրա: Անշուշտ դուրսին գործ չէ այդ, որովհետև պարզապես մանրանկարչության շափերը փո-

խելով, այսինքն մեծցնելով հարցը չի լուծ-վիր: Մենք կխորհինք, թե թղծալի արդյունե-ներու հասնելու համար պետք կա երկարա-տև աշխատանքի, ներշնչումի և նշմարիտ տաղանդի: ...Այս համբով պետք է ընթանալ ամենայն լավատեսությամբ»:

Վեհափառ Հայրապետը քայլ առ քայլ հետապնդում է Իր այս մտածումների կեն-սագործումը այն անայլայլ լավատեսու-թյամբ, թե այդ ուղղությամբ ի գործ դրված ջանքերը իրենց արդյունքները կտան առա-ջիկա տարիների ընթացքում:

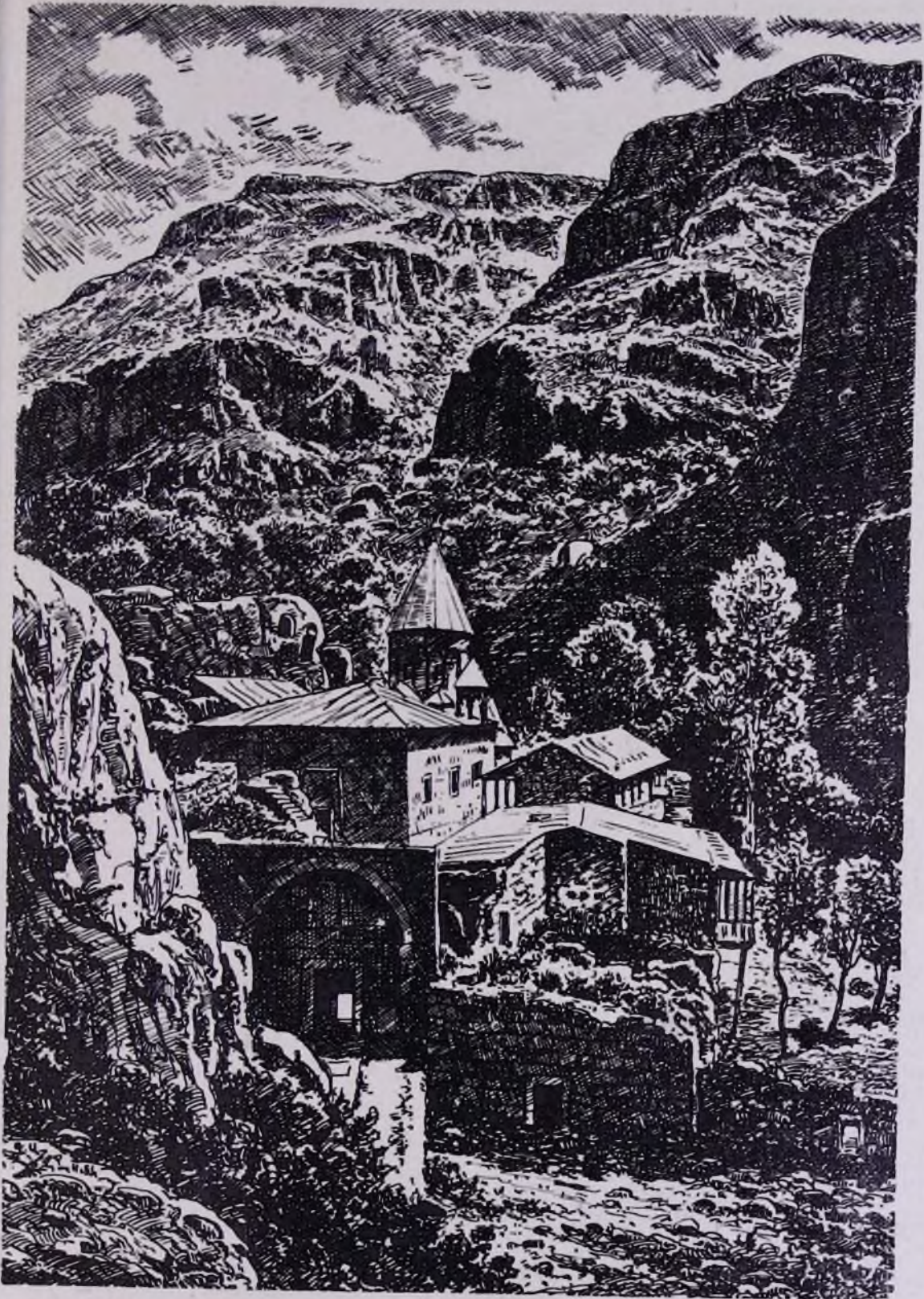
Նույն սկզբունքով և ոգով առաջնորդված, Վեհափառ Հայրապետը Մայր Աթոռում հիմ-նել է հայ եկեղեցական արվեստի արվես-տանոցներ, օրտեղ, ինչպես անցյալի մեր հին վանքերում, պատրաստվում են հայկա-կան ոճով խաչքարեր, եկեղեցական սպաս-ներ, քանդակարվեստ և վարդապետական լանջախաչեր, ձեռագ խաչեր, վարագույրներ, եկեղեցական զգեստներ:

Մրադրված է և պատվիրված հայկական ոճով 30 գորգերի պատրաստությունը՝ հատ-կապես Մայր Տաճարի գործածության հա-մար:

Մեր գործարար Հայրապետի բոլոր այս ձեռնարկները և մանավանդ եկեղեցական արվեստի վերաբերյալ ամեն գործի մեջ հայ-կական ոճի պահպանման կենտրոնական մտածումը մեզ բոլորիս խանդավառում է և ոգեշնչում: Մենք մեզ գգում ենք մեր պապե-րի հոգալ մթնաբուրի մեջ, նրանց մտածում-ների և զգայնության մեջ, աստվածային գե-ղեցկությունը ընկալելու և արտահայտելու նրանց ապրումների կատարների վրա:

Մեր նախնիք անհուն զոհողությամբ կա-ռուցել և մեզ ավանդ են թողել պատմական այդ հուշարձանները, տաճարներ և եկեղե-ցական արվեստի գմայլելի նմուշները: Գու-րգուրանք դրանց վրա, պահելով դրանք ք-պես հայ ժողովրդի ստեղծագործ ազգանդի նվաճումները, հարազատությամբ գալիք սե-րունդներին փոխանցենք պատմական այդ կոթողները, որոնցից յուրաքանչյուրի վրա կա հայ հանճարի անընչելի շունչն ու կերիք:

ՍՈՒՐԲ ԳԵՂԱՐԴԱ ՎԱՆՔԸ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾ ԶԱՔԱՆՅԱՆ ԵՎ ՊՌՈՇՅԱՆ ԻՇԽԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ԺԴ ԴԱՐՈՒՄ

Լկարիչ՝ Գրիգոր Ավագյան

ԲՋՆԻ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՎԱԾԱՄԵՐԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ,
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾ 1031 թՎԱԿԱՆԻՆ ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԿՈՂՄԻՑ

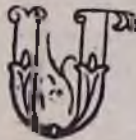
ԳԱՐՆԳԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՀՈՒՍՆՓՅԱՆ

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹՅԱՆ ՔԱՐՈՁԸ

«Ապաշխարեցէ՛՛ր, դի մեռեալ է ար-
ւայոյթիմն երկնից»:

ԴԻՍԵ. Գ 17

Ա.

արգելութեան հոգևոր բոլոր նշանաւոր առաջնորդներն ու մարգարէները ապաշխարութեան քարոզով են սկսել իրենց գործը՝ Ապաշխարութեան են ինքարկվել նախ իրենք անապատի և առանձնութեան մեջ, խորասուզվել են իրենց հոգու խորին խորանները, սրբութիւն սրբոցը, գտել են իրենց Աստծուն և նորա պարգևած ճշմարտութիւնը և ապա վերածնված և մկրտված հանգես եկել պատմութեան մեջ՝ իրենց սրբազան առաքելութիւնը կատարելու Այսպէս էր և մեր կյանքի առաջնորդը՝ Հիսուս Քրիստոս։ Անապատի մեջ ըստ ավետարանական ավանդութեան քառասուն օր և գիշեր ծոմապահութեամբ, տքնութեամբ և աղոթքով հաղթել էր չարին, ոչնչացրել նորա զորութիւնը և իջել Հորդանան, ներքին մկրտութեան հետ լվացվելու նաև սրբազան գետի ջրերի մեջ։ Այս ամենից հետո միայն նա հանգես է գալիս, սկսելու յուր փրկչական գործունեութիւնն ու ավետարանական քարոզութիւնը, և առաջին խոսքը, որ դուրս է գալիս նորա մուրր և օրհնութեամբ լի բերանից, ապաշխարութեան խոսքն էր։

Քրիստոնեական բոլոր հին և նոր եկեղեցիները Փրկչի կենդանի օրինակին և քրտոգութեան հետեւելով՝ ապաշխարութեան գաղափարը հոգևոր փրկութեան էական պայման

են ընդունել և որոշ օրեր նշանակել այդ նպատակի համար։ Արեւելեան հին եկեղեցիների հետ՝ Հայոց եկեղեցին ևս Քառասնորդական պահոց օրերը հատկացրել է ապաշխարութեան, եկեղեցին յուր սրտաշարժ հոգևոր երգերով, ընթերցվածներով, արարողութիւններով հոտին ապաշխարութեան է հրավիրում, իհարկե ոչ այն մտքով, որ տարվա մնացած ժամանակը ազատ համարենք մեզ ամեն տեսակ մեղքեր և անիրավութիւններ գործելու այն հուշով, թե ապաշխարութեան օրերին կհիշենք և թողութիւն կստանանք։ Քրիստոնեի կյանքը մշտական ապաշխարութիւն պիտի լինի իսկապես։ Ապաշխարութիւնը, որպէս հոգեկան, ներքին գործողութիւն, բխում է զղջացողի սրտից, ուրեմն և որոշ ժամանակ չի կարելի նշանակել և պահանջել, որ ապաշխարես։ Ժամանակ կարելի է նշանակել արտաքին գործողութեան համար, բայց ոչ ներքին աշխարհի։ Բայց և այնպէս մի խորիմաստ կարգադրութիւն է մեր հայրերի կողմից, որ Մեծի պահոց օրերը ապաշխարութեան են նվիրել։ Առօրյա կյանքը յուր բազմաբովանդակ պահանջներն ու զբաղումներն ունի, և եթե կյանքի ծանր հոգսերի բռնների տակ պարտազանց ենք գտնվել կամ հնարավորութիւն չենք ունեցել մեր ներքին աշխարհով զբաղվելու, ապաշխարութեան հատուկ օրերը պետք է հիշեցնեն

մեզ մեր զանցառությունները, Ապաշխա-
րությունը հոգևոր հաշվառությունն է մեր
խղի՛ն և Աստուծո՛ւ առաջ, Հաշվապահության
կանոններից մեկն է տարեկանը յին մատյան-
ները քննության և ստուգության ենթարկել-
ալդպիսի՝ ստուգության պիտի ենթարկել
այս ապաշխարության օրերում ոչ միայն
մեր արտաքին գործողությունները, այլև

Մարդկային բնությունն առհասարակ հսկված է դեպի աշխարհայինն ու մարմնավորը, և այս հակումն է, որ մեր քայլերը դեպի մեղքն ու կորուստն է ուղղում։ Մենք շատ հեշտությամբ ենթարկվում ենք ժամանակավոր հաճույքների և բավականությունների հրապույրներին, երբ մանավանդ ենթքին, ընդդիմադիր բարոյական զորությունը անհաստատ է մեր մեջ, ինչպես շրջմոլիկ հուրը փայլում է ճահիճների մեջ, այնպես էլ մարմնական հրապույրներն ու աշխարհային ցանկությունները զրավում են մեզ դեպի բարոյական կորուստը, որի ճանապարհը լայն է և ազատ։ Մեկին հրապուրում է զգայական վայելքը, մյուսին երկրավոր բարիքն ու ստացվածքը, երրորդին փառքն ու պատիվը, և եթե թույլ ենք տալիս, որ այս զգացումները կատարելապես տիրապետող դառնան մեր հոգևոր աշխարհում, մեղքի շղթան արդեն պատրաստ է մեզ համար։ Նյութական ամենայն հիվանդություն պետք է ինդդել յուր սաղմի մեջ. նույն կանոնը պետք է գործադրել նաև բարոյական հիվանդությունների դեմ. անփութություն և անապիք քայլերն իրենց հետևանքներն ու պտուղներն են տալիս և վարակիչ հիվանդության սաղմերը բազմանալով, հոգևոր մեզ պատճառում։

Ապաշխարութիւնը հոգեւոր բժշկութեան առաջին պայմանն է, որովհետեւ ապաշխարել նշանակում է հետ դառնալ մարմնական հակումներին թելադրած ճանապարհից եւ հոգեւոր, փրկարար մի նոր ճանապարհ ընտրել, որ դեպի Աստված եւ նորա սրբութեան խորանն է տանանք։ Ապաշխարել նշանակում է սրբել մեր մեղավոր միտքը, հոգին, նորոգել ներքոյստ։ Ապաշխարութեան

Նրանց ներքին ծառուկ շարժառիթներն ու
պատճառները, Պետք է շտկենք մեր բարո-
յական թերություններն ու սխալները, հթե-
լենք կամենում պատասխանատվության
ենթարկվել այն արդար Դատավորի առաջ,
որ քննել կարող է մեր սրտի և հոգու խորին
խորհուրդներն ու զաղտնիքները:

P

նպատակն է կյանքի ճահիճներից հանել մարդկանց, և նոր արարած շինել: Աներդհատ աշխատանք և տքնութիւն է հարկավոր այդ ներքին փոփոխութիւնը կամ վերածնութիւնը հառաջ բերելու համար: Ապաշխարութիւն և վերածնութիւն հոմալոգադափարներ են Ավետարանների մէջ, երկուսն էլ միակ պայմանը նոր կյանքի և թագավորութեան քաղաքացիներ դառնալու համար: Պետք է խորասուզվենք մեր ներքին աշխարհի մէջ, վերլուծութեան ենթարկենք նորա շարժումներն ու ելեղները և անողոր պատերազմ հրատարակենք մեր հսական, սիրո զգացմունքից զուրկ հակումների դեմ, որովհետև շարիքի բոլոր արմատը այդտեղ է, շատ խորը նստած մեր հեգու մեջ: Զորեղ է թշնամին և ներքին, ուստի և նորա դեմ՝ պիտի զինենք և մեր քաղաքական բոլոր ուժերը: Արտաքին միջոցներն անզոր են նորան արմատախիլ անելու: Հին ճգնաժամներն ու անապատականները փախչում էին աշխարհից նորա ապականութիւններից և մոլութիւններից ազատ լինելու համար, ծածուկ էին իրենց մարմինը, քաղցած և ծաւալ էին մնում մարմինը ճնշելու և դորհ հետ նորա մեղավոր հակումները խեղդելու: նպատակով, բայց իզուր Պատերազմը ներքին է և միայն ներքին զենքերով կարող ենք մաքառել հակառակորդի դեմ: Այդ ներքին զենքը ապաշխարութիւնն է, զոյման և դարձի զգացումը, ինքնաքննադատութեան և ներքին հաշվետվութեան մի անընդատ մարզութիւն, որ հետզհետեւ զորացնում է իշխելու մեր վատ հակումների վերա, զսպելու և սանձադարելու մեր քաղաքական թերութիւնների հակամետ բնութիւնը:

9

Ներքին պայքարման ժամանակ հաճախ
զգում ենք մեր կամքի թուլությունը, մենք
կցանկանալինք, որ անընդունակ լինեինք
ստուգյան, կեղծիքի, որ միայն քարին,
վսեմն ու ազնիվը թագավորն մեր սրտում,
մենք կկամենայինք, որ նստականն ու շա-
հասիր կանոն, ընչպեսզոգությունը, զգայա-

կան և աշխարհային վայելքի սերը բնավ տեղ չունենար մեր սրտում, որ մենք ուրիշ կերպ ստեղծված լինեինք, առանց մեղավոր հակումների, քայքայ մեր հոգու հատկությունների ավելի լուրջ և ուշադիր քննություն հատուցվե և ընդհանակառիկ, որ լավագույնն ալը է: Դժվարություն և աշխատանքով ձեռք

բերված քարիքն է գնահատելի, վտանգավոր պատերազմից յուր քաջությամբ հաղթական դուրս եկած զինվորն է գովության արժանին, Հրեշտակային մաքրությունն իսկ գին չունի, եթե փորձության, տագնապների, տանջանքի բովից անցած չէ, նավապետի հմտությունն ու ճարտարությունը փոթորկի ժամանակ է երևում:

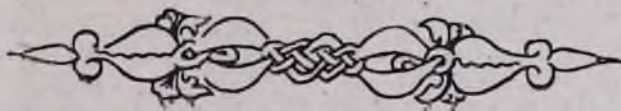
Մի նշանավոր քարոզիչ հետևյալ միտքն է արտահայտում այդ մասին, եթե Աստված երևար ինձ և ասեր. «Եկամենա՞ս փոխեմ ես մարդկային բնությունդ և հրեշտակա՜նման դարձնեմ, ամենդ, կասե՞ի. «Ո՛ր, Տե՛ր, թո՛ղ ինձ իմ մարդկային հատկություններով, միայն շմեռնի մեջս սայթաքումներից և անկումներից գիտակցության գալու զգացումս և բարձրանալու ձգտումս ու տենչը»:

Ուրացող Պետրոսը շղկվեցավ յուր առաքելական պատվից, երբ երիցս ուրացավ յուր տիրոջ, աքաղաղի ձայնը, սթափեցրեց նորան, և իրեն նախդ Տիրոջ աչքերի մեջ տեսավ թախծությամբ լի հանդիմանությունը, բայց և ներողության և թողության նշանները, «Եւ ելաց դառնապէս», ավելացնում է ավետարանիչը, Գիտակցության դալու և զղջման արտասուքն էր, առաքյալի հոգևոր մկրտության ավազանը:

Մարդս բոլորովին անզոր չէ մեղքի և վատ հակումների զորության առաջ: Մեր մեջ կա նույնպես մի ա՛յլ հակադիր զորություն՝ բարվո զգացում և խղճի ձայն: Մենք զգում ենք, թե ո՞րն է բարոյապես գեղեցիկն ու ճշմարիտը, մեր խղճի ձայնը անկաշառ և անողոք կերպով ազդարարում է մեր սխալներն ու հանցանքները. պետք է միայն նորան լսել և հնազանդել սովորները:

Բարվո զգացումն ու խղճի ձայնը դատապարտության են ենթարկվում և նողկանք են երշնչում դեպի մեր եսականությունը և նորա հետ կապված բոլոր մեղավոր գործողությունները, մենք զգում ենք մեր տկարությունը և ապավեն ենք որոնում բարոյապես ավելի բարձր հեղինակությունների մեջ, Այս զգացումն է, որ մեղավոր կեոյը Հիսուսի ոտքերը ձգեց, որ կեղեքող Զաքեոսին բարեգործ դարձրեց, որ, ուրիշ խոսքով, նրանց ապաշխարող դարձրեց, Մենք ևս նորան պիտի դիմենք, մեր բարի նպատակին, կյանքի ալեկոծության ժամանակ, ինչպես ծովում խեղդվող Պետրոսը:

(«ԴԵՊԻ ԼՈՒՅՍ ԵՎ ԿՅԱՆՔ», ԱՆՔԻԼԻԱՍ, Լիբանան, 1947 թ.)

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 15-ԻՆ, ԶՈՐԵՔՇԱՐԹԻ, ՎԵՀԱ-
փառ Հայրապետի նախագահությամբ, ՎԵՀԱ-
րանում գումարվեց Մայր Աթոռի նարտարա-
պետների հանձնախմբի հերթական նիստը,
որտեղ քննության առնվեց Ս. Հովսիսիմեի և
Ս. Գայանեի վանքերի շրջապատների քարե-
կարգման հարցը:

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 17-ԻՆ, ՈՒՐԱՒԱԹ Երեկոյան,
Մայր Տաճարում, ՎԵՀԱփառ Հայրապետի
նախագահությամբ, կատարվեց Մեծ պահոց
առաջին հսկումի արարողությունը:

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 18-ԻՆ, ՇԱՐԱԹ, Հոգևոր Ճե-
մարանի դահլիճում, տեղի ունեցավ հերթա-
կան գրական-գեղարվեստական երեկու: Ու-
սանողների ուժերով կատարվեցին երգեր և
արտասանություններ: Երիտուքյան մասին
թեմայով հանդես եկավ Գլխարանի ուսանող
Բարեշնորհ Հակոբ Սարկավազ Գյուկյանը:

Գրական երեկույին ներկա էր ՎԵՀԱփառ
Հայրապետը:

ՎԵՀԱփառ Հայրապետի մեկնումից հետո,
ցուցադրվեց դաստիարակչական բնույթի
կինոնկար:

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 19-ԻՆ, ԱՐՏԱՔՍՄԱՆ ԿԻՐԱԿԻՆ,
Մայր Տաճարում պատարագեց արժանա-
պատիվ Տ. Հակոբ քահանա Հակոբյանը:
ԵՀայր մերս-ից առաջ քարոզեց հոգեշնորհ
Տ. Հարություն վարդապետ Մատենչյանը՝
սեւ ասաց Աստուած՝ Արասցուք մարդ ըստ
պատկերի մերում և ըստ նմանութեանք քա-
րանով (Մենդ. Ա 26):

Հավարտ սուրբ պատարագի, ՎԵՀԱփառ
Հայրապետի նախագահությամբ, կատար-
վեց Հոգեհանգստյան պաշտոն Պլովդիվի
թեմական խորհրդի վերջերս վախճանված
ատենապետ Գևորգ Կարապետյանի և Սո-
ֆիայի թեմական խորհրդի անդամ Լևոն Մե-
ծատրյանի հիշատակին:

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 22-ԻՆ, ԶՈՐԵՔՇԱՐԹԻ, Երեկո-
յան ժամը 4-ին, Հոգևոր Ճեմարանում դասա-
խոսություն կարդաց Երևանի հայատուր
Արովյանի անվան մանկավարժական ինս-
տիտուտի դասախոս, ֆիզիկոս, դոցենտ
Երեմ Ազամյանը՝ «Սովետական արհեստա-
կան արբանյակները» թեմայի շուրջ: Դասա-
խոսությունը լսվեց խորին հետաքրքրու-
թյամբ:

ՎԵՀԱփառ Հայրապետը ներկա էր դասա-
խոսության:

Գերաշնորհ Տ. Հայկազուն սրբազանը ներ-
կաների կողմից ջերմ շնորհակալություն
հայտնեց դասախոսին:

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 23-ԻՆ, ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, Երեկոյան
ժամը 4-ին, Հոգևոր Ճեմարանում տեղի
ունեցավ հանդիպում, վերջերս Արտասահ-
մանյան երկրների հետ քարեկամության և
մշակույթի կապի հայկական ընկերության
հրավերով, ուխտավորաբար Մայր Հայրե-
նիք ժամանած, Հոռմի կոնսերվատորիայի
ուսանող, երիտասարդ երգիչ հայատուր Պի-
լիկյանի հետ:

Հարգելի հյուրին ներկաներին ծանոթաց-
րեց Հոգևոր Ճեմարանի եվրոպական երա-
ժըշտության դասատու Հրանտ Գևորգյանը:
Այնուհետև ներկաների առաջ հանդես եկավ
խոստովանալից երգիչը՝ սիրված օպերանե-
րից մի քանի արիանների հաջող կատարմամբ:

Երիտասարդ արվեստագետը խոր ապրու-
մով կատարեց նաև Կոմիտաս վարդապետի
«Կոունկա»-ը, «Հայաստան երկիր դրախտա-
վայր»-ը և Սարգիս արիան՝ Արմեն Տիգրան-
յանի «Անուշ» օպերայից:

Դաշնամուրի վրա երգչին ընկերակցում էր
դաշնակահարուհի տիկին Նելլի Դանիել-
Բեկը:

Համերգին ներկա էր ՎԵՀԱփառ Հայրա-
պետը:

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 26-ԻՆ, ԱՆԱՌԱԿԻ ԿԻՐԱԿԻՆ, Մայր Տաճարում պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Հարություն վարդապետ Մատենյանը, Քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Հուսիկ վարդապետ Սանթրոյանը՝ «Հայր, մեղայ յերկինս և առաջի քո» բնաբանով (Ղուկ. ԺԵ 18)։

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը։

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 27-ԻՆ, ԵՐԿՈՒՇԱՔԹԻ, Թեմական-կաթնակերպական գործերով Մայր Աթոռ ժամանեցին Բաքվի Թեմի առաջնորդ հոգեշնորհ Տ. Եղիշե վարդապետ Սարգսյանը և Շիրակի Թեմի առաջնորդ հոգեշնորհ Տ. Մաշտոց վարդապետ Թադևրյանը։

Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց ընդունել Թեմակալ առաջնորդներին։

Առաջնորդ վարդապետները վերադարձան իրենց Թեմերը երկուշաբթի, մարտի 6-ին։

ՄԱՐՏԻ 1-ԻՆ, ԳՈՐԵՔՇԱՔԹԻ, Հոգևոր Ժեմարանի դահլիճում, երեկոյան ժամը 4-ին, իր երկրորդ դասախոսությունը կարդաց Ֆիզիկոս Երեմ Աղամյանը՝ «Տիեզերքի կառուցվածքը» թեմայի շուրջ։

Սույն դասախոսությունը ևս ուսանողության կողմից լավեց մեծ հետաքրքրությամբ։ Վերջում հարգելի րանախոսին ջերմ շնորհակալություն հայտնեց վերատեսուչ օրրադանը՝ շահեկան դասախոսության համար։ Դասախոսությանը ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը։

ՄԱՐՏԻ 5-ԻՆ, ՏՆՏԵՍԻ ԿԻՐԱԿԻՆ, Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Հովհաննես քահանա Մարությանը, Հավուր պատշաճի քարոզ խոսեց հոգեշնորհ

Տ. Մուշեղ վարդապետ Պետիկյանը՝ «Եւ ես ձեզ ասեմ, Արարէ՛ք ձեզ րարեկամս ի մաժոնայլ անիրաւութեան. զի յորժամ պակասիցի այն, ընկալցին զձեզ ի յարկսն յաւիտենականս քնարանով (Ղուկ. ԺԶ 9)։

ՄԱՐՏԻ 5-ԻՆ, ԿԻՐԱԿԻ, Երևանի Ս. Սարգիս առաջնորդանիստ եկեղեցում քահանայական ձեռնադրություն կատարեց գերաշնորհ Տ. Հայկազուն արքեպիսկոպոս Արքահայրանը, Քահանա ձեռնադրվեց Հոգևոր Ժեմարանի 1959 թվականի շրջանավարտ ուրարակիր Յուլա Աղաջանյանը, խարտավիլակությունամբ հոգեշնորհ Տ. Եղիշե վարդապետ Սարգսյանի, Ձեռնադրող սրբազանը խոսեց բովանդակալից խրատական իր աշակերտ և ձեռնասուն Տ. Ղևոնդ քահանայի ձեռնադրության և օծման ուրախ առիթով։

Նորընծան իր քառասունքը կանցկացնի Մայր Աթոռում։

ՄԱՐՏԻ 7-ԻՆ, ԵՐԵՔՇԱՔԹԻ, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, Վեհարանում գումարվեց Մայր Աթոռի ճարտարապետների հանձնախմբի հերթական նիստը, որտեղ քննության առնվեցին Ս. Գալանի տաճարում կառուցվելիք Ս. Սեդանի նախագիծը, էջմիածնի վանքի պարսպի արևելյան դարբասի վերակառուցման և Ս. Գեղարզի վանքում էլեկտրակայանի հաստատման և էլեկտրակայանի վայրի հարցերը։

ՄԱՐՏԻ 13-ԻՆ, ԵՐԿՈՒՇԱՔԹԻ, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, Վեհարանում կայացավ Մայր Աթոռի ճարտարապետների հանձնախմբի նիստը, նվիրված Վեհարանի նոր շենքի սրահների ներքին ձևավորման հարցերի քննարկմանը։

Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Ք Ո Ւ Մ

ՎԵՂԱՓԱՌԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՔԱՐՈՋԻ ԱՌԹԻՎ

Մեր հավատացյալ ժողովուրդին հոգեկան վայելքին համար հոս կդնենք հոգեշունչ քարոզը Նորին Ս. Օծություն Տ. Տ. Վազգեն Ա շնորհազարդ կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց, զոր խոսած է ան Ամերիկյան ցամաքամասի ասպնջական ու ազնիվ երկիրներու մեջ ցրված իր հոտին հովվապետական շնորհաբեր այցելութենե դարձին, Ս. էջմիածնի Մայր Տաճարին մեջ, 9 հոկտեմբերի կիրակի օրը:

Քարոզին մեջ հայտնապես Վեհափառ կիսոսի իր լավագույն տպավորություններու մասին, զորս ստացած է իր հայրենակարոտ պանդուխտ զավակներեն: Մխիթարված ու մխիթարած, քաջալերված ու քաջալերած է Ան միանգամայն, ու այժմ, լավատես և հուսալից, իր ակնարկը մարգարեական՝ սեհուարի ապագային, կտեսնե հայությունը ամբողջ միացած իր Ս. Եկեղեցիին մեջ և Հայրենի սրբազան հողին վրա:

Հավատք, հույս կտոգորեն մեն մի բառը իր խոսքին: Սերը իր ժողովուրդին և անոր սրբազան ավանդներուն կիսանդամներն զինք իր գործին և իր սրբազան առաքելության մեջ, կանչն է նորեն հայկական և անշահախնդիր, որ կպոռթկա իր տառապող հոգիին դարձին ուղեկորույս զավակներուն:

Ամեն բաժանում ազգային հավաքական մարմենն՝ դատապարտելի է իր բնությամբ իսկ, որքան ալ արդարացի նկատվին շատ անգամ զայն զսպանակավորող դրդապատճառները: Մենք գիտենք, որ ազգի մը կյանքը կղենկավարվի աններույթ հոգեկան ուժերով, որոնք կգերազանցեն սահմանները տրամաբանության և օրենքներու:

Վտանգներու դեմ կենալու մեր ժողովուրդին իմաստությունը կուզա իր դարավոր

պատմության փորձառութենեն: Շատ բան զոհեցինք՝ հասկնալու համար միության և սիրո կյանքի բարերար ազդեցությունը մեր կյանքին հավերժացման տեսակետին: Գործենք այնպես, որ մեր աշխատանքները ամեն ուղղությամբ գան միևնույն նշանակետին վրա: Այդ նշանակետը մեր Հայրենիքն է, ուր պիտի իրականանան բոլոր արդար և ազնիվ երազները մեր ժողովուրդին: Հայրենիքի հողին վրա բարձրացած ամեն սրբություն, մանավանդ Ս. էջմիածինը իբրև կոթողացումը մեր հոգեկան տենչերուն և հավատքին, պետք է ըլլա գուրգուրանքի և սիրո առարկա ամեն մեկ հայու:

Անցյալն զեպի ապագա նետվող ժամանակի գետին վրա ոսկեկամուրջն է ան, մեր Ս. Եկեղեցին, որ անվտանգ պիտի առաջնորդե իր զավակները զեպի իրականացումը մեր իդեալներուն: Զխորտակենք անոր սյունները ներքին անշահ վեճերով: Պատասպանված է հայու հոգին անոր կամարներուն ներքև: Բերդն է ան, զոր բերդապահները պետք է պաշտպանեն ոգի ի բոլին, միախորհուրդ, միակամ և միասիրտ, եթե կուզեն վերապրել աշխարհի շարիքեն: Անկե ներս տիրող անհամաձայնություն, որ կազն ու կոփվն է ընտանիքեն ներս, փուլումը պիտի ըլլա մեր կյանքի շենքին, ինչպես մեր բոլոր երազներուն:

Մենք կհավատանք, որ ի վերջո պիտի լռեն անձնական, հատվածական ազմուկները կիրքերուն և մեր ժողովուրդը՝ իմաստնացած դարերու իր փորձություններեն, պիտի կարենա ստեղծել ներդաշնակ համանվազը հայության, սիրո, խաղաղության և ազատության բաղձալի մթնոլորտին մեջ աշխարհի բոլոր եղբայրացած ժողովուրդին:

րու Քրիստոնեական կրոնին տեսականն է անիկա, և որուն առաջնորդող միակ լուսավոր ճանապարհը խալլալ Քրիստոսին վարդապետութիւնն է, անկասկած, որ Եկեղեցիին հովիտնականութիւն հիմերը կրնն.

Ընթերցումը Վեհին քարոզին, իր լավատես ոգիով և հեռահայաց իմաստութիւնամբ, մեզ խորհիլ պիտի տա պահ մը մեր արտասահմանյան փոթորկալից կյանքին վրա, միաժամանակ մեզ լիացնելով հույսովը վերջնական փրկութիւն մեր հոգիին և մարմնին, մեր ամբողջական գոյութիւն ուրիշ խոսքով: Փոթորկներուն դիմաց, նախախնամութիւն բարի սահմանումով, ան-

մար կեցած է հայուն հավատքին կանթեղը, իբրև փարոս, լի արցունքովը Ս. Լուսավորչին Արագածի քարձունքին՝ որուն ուղղած մեր նախածքները, մեր բազուկները պիտի զորանան մեր հոգնաբեկ նավարկումներուն մեջ, ու պիտի գոտեպնդիլ կամքը, հույսով ու հավատքով պիտի ամրանա հոգին և վերջնական հաղթանակին համար, որ իրականացումն է մեր ժողովուրդի դարերով փայփայած և արյան ի գին պաշտպանած երազներուն:

ԲԱՐՅԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՊԱՏՅԱՆ
(Բուենոս-Այրես, «ՀԱՅ ԿԵՂԵՆ»
ամսագիր, դեկտեմբեր, 1960 թ.):

ԿԱԶԻՐԵՈՒՄ ԿԿԱՌՈՒՅՎԻ ԲԵՅՆ-ԷԼ-ՍՈՒՐԵՅՆԻ ՀԱՅՈՑ ՄԱՏՈՒՌԸ

Եգիպտոսի հայոց բարեխնամ առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոս Սիրունյանը, պաշտոնական մի հաղորդագրութիւն մեջ, հայտնում է, որ Եգիպտոսի կառավարութիւն 19 նոյեմբեր 1960 թվակիր պաշտոնագրով արտոնութիւն է տրվել Կահիրեում, Բեյն-էլ-Սուրեյնի հայոց նախկին Ս. Աստվածածին եկեղեցու տեղը կառուցել

մի նոր մատուռ, զմեկ դարեւ ավելի մեր ժողովուրդին իբրև աղոթատեղի ծառայող նախկին Ս. Աստվածածին եկեղեցիին տեղին վրա, որուն կամարներուն տակ պիտի շարունակեն հանգչիլ Եգիպտոսի առաջին բազմաշխատ առաջնորդին՝ Գարրիել սրբազան եպիսկոպոս Մարաշցիի նշխարները:

ՊԵՐԻՍՏԵՐԻԻ (ԱԹԵՆՔ) Ս. ԱՍՏՎԱՍՏԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԵՐԱԲԱՑՈՒՄԸ

Հունաստանի հայոց թեմական խորհուրդը, վեհափառ Հայրապետին ուղղված իր 22 հունվար թվակիր պաշտոնական գրութիւնամբ հայտնում էր, որ Պերիստերիի (Աթենք) հա-

յոց Ս. Աստվածածին եկեղեցին վերադարձվել է Աթենքի հայոց եկեղեցու օրինավոր իշխանութիւն և Ս. Էշմիածնի հավատարիմ ժողովրդին:

ԳԵՐԱՇԵՆՈՐՀ Տ. ՄԱՄԲՐԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՆՅԱՅԱՆԻ Ի ՊԱՏԻՎ ՀԱՐԵԼՅԱՆԱԿԱՆ ՃԱՇԿԵՐՈՒՅԹ-ՀԱՆԴԵՍ

Եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն 25-ամյակին և Շղկտոր աստվածաբանութիւն պատվակալ տիտղոսի ստացման առթիվ, գերաշնորհ Տ. Մամբրե սրբազան արքեպիսկոպոս Գալֆայանին ի պատիվ հոկտեմբեր 23, կիրակի երեկո ժամը 6-ին սարքվեցավ շքեղ ճաշկերույթ-հանդես մը, Նյու-Յորքի Ստադլեր-Հիլտոն Հոթելի Կոնգ Քոլում սրահին մեջ:

Ճաշկերույթ-հանդեսը, որ կվայելեր առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Սիրուն արքեպիսկոպոս Մանուկյանի նախագահութիւնը, կազմակերպված էր ժանոթ պատվական ազգայիններու կողմից, ատենապետութիւնամբ տիար Ալբերտ Մարտիրոսյանի:

Ընթերիք սկսավ Ամերիկյան Ազգային Հիմնով, զոր երգեց տիար Եղվարդ Գառնիկյան, և օրհնութիւնամբ թեմակալ սրբազան հոր:

Հավարտ ճաշի, տիար Ալբերտ Մարտիրոսյան գեղեցիկ ուղերձով բացավ հանդեսը, զոր ձեռնհասորեն վարեց հարգված փաստաբան տիար Տիգրան Սմարյանը:

Խնամքով պատրաստված ելույթներով հորելյար սրբազանի ձիրքերն ու զործերը դրվատեցին առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Սիրուն արքեպիսկոպոս Մանուկյան, արժանապատիվ Տ. Բաբգեն քահանա Մաքսուտյան, արժանապատիվ Տ. Մամբրե քահանա Գուգույան, վերապատվելի Ա. Ա. Պետիկյան, կանոնիկոս Ուեստ, որ միանգամայն կարգաց-Սքեյֆ եպիսկոպոսի ուղերձը, անոր բացակայութիւն հետևանքով, դուրս. Փայլածու Կուտյան-Հերյան, տիար Սուրեն Մանվելյան և Լոդ Շահբազյան:

Բարեբաստիկ յայտ առիթով Մամբրե սրբազան ստացավ բազմաթիվ խնդակցական և շնորհավորական հեռագրեր և նամակներ պաշտոնական անձեր և բարեկամներին, վեհափառ Հայրապետը իր շնորհավորական հեռագրին մեջ գրած էր.

«Ձերմ սրտով կշնորհավորեմք Ձեզ, սիրելի՛ Սրբազան եղբայր, և Ս. Էշմիածնեկեղեցի Ձեզ Մեր սիրտ ողջույնը և օրհնութիւնը. զնախաճախով Ձեզ ազնիվ ու ան-

Եվ եր քաղմամյա ծառայությունը նկեղեցիին
և հավատարմությունը Մայր Աթոռիս:

Ողջ լիբուհ, գորացյալ Սուրբ Հոգովով:

Իրենց մենեթներով հանդեսին փայլ
տվին շնորհալի երգչուհի երեցկին Մայրենի
Տոնիկյան և սիրված երգիչ Մարտիրոս Քյո-
շեյան, դաշնակի ընկերակցությամբ տիկին
Ալիս Պալայան, Տիկին Արտեմիա Տարսոն
կարգաց պատշաճ բանաստեղծություն մը:

Ամենն հետո, հոտնկայս, խանդավառ
ծափերու մեջ Մամբրե սրբազան շնորհա-
կալություն հայտնեց ներկաներուն, հորել-

յանական հանձնախումբին, խոսողներուն,
երգողներուն և մամուլին, զինքն ու իրմով
Հայաստանյայց նկեղեցին պատված ըլլալ-
նուն համար:

Ներկաներու զվարթ տրամադրությունց
ներքե, ճաշկերույթ-հանդեսը վերջ գտավ
Տերունական աղոթքի երգեցողությամբ և ա-
ռաշնորդ սրբազան հոր աղոթքով, երեկոյան
ժամը 11.30-ին:

ՄՅՈՒԻՌՆ ՍԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎՐԴ. ԿԻՃԻԿՅԱՆ
(Նյու-Յորք, «ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՑԱՅՆ ԵՎԵՂԵՑԻ».
գեկտեմբեր, 1980 թ.):

ԴԵՐԵՆԻԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՓՈԼԱՏՅԱՆ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ ԵԹՈՎՊԱԿԱՆ ԱՍՏՎԱՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿՈՆՋԻՆ

Եթովպական աստվածաբանական հաս-
տատությունը հիմնված է տարիներ առաջ
Այս հաստատությունը ունի իր նախա-
կրթարանի, երկրորդական վարժարանի և
կրոնաւսույց-ուսուցչանոցի բաժինը, շուրջ
500 աշակերտներով, իր հասցուցած ուսու-
ցիչներով ան մեծապես սատարած է արդի
Եթովպիո հառաջդիմության:

Հայի Սեւասիե կայսրը և Եթովպական
նկեղեցվո իշխանավորները զաղափարը
ունեցան այս հաստատությունը բարձրաց-
նելու կրոնական համալսարանի մը մա-
կարդակին, այսպիսով զայն դարձնելով
կեդրոնը Ուղղափառ Միաբնակ նկեղեցիին:

րուն, Չորս տարվան դասընթացքի մը վերջ
շրջանավարտները պիտի ստանան Պատկա-
վոր Աստվածաբանության տիտղոսը:

Ահա այս համալսարանին վերադասու-
թյունը և իր հարակից հաստատություննե-
րուն նախագահությունը ստանձնելու հա-
մար է, որ հրավիրվեցավ Դերենիկ սրբա-
զան, բարեհաճ թույլտվությամբ Կիլիկյան
միաբանության պետ ամենապատիվ հաղ
արքեպիսկոպոս Աջապահյանի:

Այս իրողություն մեջ վերստին արտա-
հայտություն կգտնե Հայ և Եթովպական ն-
կեղեցիներուն միջև գոյություն ունեցող
պատմական սերտ հարաբերությունը:

ՀԱՆԴԻՍ ԱՐԺԱՆԱՊԱՏԻՎ Տ. ՍԱՀԱԿ ՔԱՀԱՆԱ ԱՅՎԱԶՅԱՆԻ

Հունվարի 26-ին ի Տեր հանգյալ Բոմբե-
յի հայոց հոգեւոր հովիվ արժանապատիվ Տ.
Սահակ քահանա Այվազյանը:

Հանգուցյալը ծնվել էր Իրանի Ղարզուն
գյուղում 1892 թվականին և իր կրթությունն
ստացել նոր-Ջուղայի ազգային Քաննայան
դպրոցում, Երկար տարիներ նա զբաղվել էր
ուսուցչությամբ:

1920 թվականին քահանա է ձեռնադրվել
նոր-Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքում, Տ.
Սահակ արքեպիսկոպոս Այվազյանի ձեռ-
քով: Հանգուցյալը քահանայագործել է
նախ իր ծննդավայրում, ապա Իրանի հայկա-

կան գյուղերում, նրա պաշտոնավարության
վերջին կայանն է լինում Բոմբեյը:

Հանգուցյալը 40 տարի ծառայել է իր նկե-
ղեցուն և ժողովրդին, թե՛ Իրանի և թե՛ Հնդկ-
կաստանի հայ համայնքներում: 1958 թվա-
կանին, մատուցած ծառայությունների հա-
մար, Վեհափառ Հայրապետի կողմից պար-
գեատրվել է քահանայական լանջախաչով:

Հանգուցյալի վերջին օժումն ու թաղման
կարգը կատարել է Հնդկաստանի և հեռա-
վոր Արևելքի թեմի Հայրապետական պատ-
վիրակ և առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Ասողիկ
եպիսկոպոս Ղազարյանը, մասնակցու-
թյամբ Տ. Պողոս քահանա Պետրոսյանի:

Հանգի՛ստ նրա հոգուն և աճյունին:

ՔԵՆՏՐԲԵՐԻՒ ՍՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈԿՏՈՐ ԶԵՈՖԶՐԻ ՖԻՇԵՐԸ ԵՐՈՒՍԱԳԵՍԻ ՀԱՅՈՑ ՍՐՔՈՑ ՀԱԿՈՐԹԱՆՑ ՎԱՆՔՈՒՄ

Համայն Անգլիայի Եպիսկոպոսապետ և Միտրոպոլիտ դոկտ. Զեոֆֆորի Ֆիշերը, դեպի Ս. Երկիր կատարած իր ուխտագնացության առթիվ, 1960 թվականի նոյեմբերին, այցելել է նաև Երուսաղեմի հայոց Սրբոց Հակոբյանց վանքը՝ նորին Սրբությունը հանդիսավորապես առաջնորդվել է Մայր Տաճար՝ Սրբազան Պատրիարքի և միաբանության կողմից, ապա Հայոց Պատրիարքարանում գրույց է ունեցել Ամենապատիվ Տ. Եղիշե Սրբազան Պատրիարքի հետ և ցանկություն է հայտնել, Ամենայն Հայոց Հայրապետի գիտությունը և ցանկությամբ, հարմար դատված ժամանակ, Հայ և Անգլիկան եկեղեցիների միջև աստվածաբանական զրույցներ սկսել, ինչպես որոշվել էր 1956 թվականին, երբ Վեհափառ Հայրապետը, ինչպես այցելիյիս, եղել էր Հյուրը Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոսի:

Ուրախությամբ հրատարակում ենք Անգլիկան եկեղեցու Միջեկեղեցական հարաբերությանց խորհրդի 1961 թվականի հունվար 19 թվակիր նամակը ուղղված Վեհափառ Հայրապետին, որտեղ խոսվում է Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոսի՝ Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքարանին տված այցելության, արտասանած ճառի, ինչպես նաև Հայ և Անգլիկան եկեղեցիների միջև աստվածաբանական զրույցներ սկսելու անգլիկանների ցանկության մասին:

«Զերդ Սրբություն».

Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոսի հետ Երուսաղեմ կատարած մեր ուխտագնացությունից վերադարձին, նորին Սրբազնությունը խընդրեց Երուսաղեմում, Սրբոց Հակոբյանց Հայոց Պատրիարքարանում արտասանած իր պաշտոնական ճառի պատճենը ուղարկել Զեզ:

Նորին Ամենապատվություն Եղիշե Պատրիարքի հետ ունեցած իր զրույցի ընթացքում, նորին Սրբազնությունը իր գոհունակությունը և ուրախությունը հայտնեց իմա-

նալով, որ շարունակվում են բարի հարաբերությունները Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքության և Ս. էջմիածնի Կաթողիկոսության միջև: Նա նշեց նաև անգլիկանների ցանկությունը աստվածաբանական զրույցներ սկսելու Հայ Ուղղափառ Ս. եկեղեցու հետ, երբ հաճո է Զերդ Սրբությանը Այսպիսի հնարավորությունը քննարկվեց, ինչպես կհիշեք, Զերդ Սրբության 1956 թվականին ինչպե՞ս կատարած այցելության ժամանակ:

Երուսաղեմից մեկնելուց հետո, երբ կարճատև մի այցելություն կատարեցինք Բեյրութ՝ իբրև հյուրը Հուլյն Օրթոդոքս Միտրոպոլիտի, Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոսը հանդիպում ունեցավ Սիսի Կաթողիկոսի հետ՝ նորին Սրբազնությունը հույս հայտնեց, որ Սիսի և էջմիածնի միջև գոյություն ունեցող այժմյան պառակտումը շուտով կզարմանվի: Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոսն ասաց, որ անգլիկանները ամենուրեք աղոթում են այդ պառակտման վերացման համար և հույս ունի, որ շուտով խաղաղություն և համերաշխություն կհաստատվի Հայ եկեղեցու կյանքում: Արքեպիսկոպոսը պատմեց Կաթողիկոսին, թե ինքը ինչպիսի ուրախությամբ է ընդունել Զերդ Սրբության այցելությունը Անգլիա 1956 թվականին: Նորին Սրբազնությունը ասաց, թե ինքը հուսով է, որ Աստուծո շնորհիվ, ժամանակի ընթացքում կարող կլինենք քրիստոնեական սիրով հանդիպումներ ունենալ՝ մեր երկու եկեղեցիների միջև վարդապետական խնդիրներ քննարկելու համար, երբոր Զերդ Սրբությունը հավանի:

Համայն Զեր եկեղեցու համար աղոթքներով և բարեմաղթություններով, մնամ Զեզ հանդես անկեղծ և հարգալիք ի Քրիստոս՝

ԶՈՆ Ռ. ՍԱՏԵՐԹՈՒԵՅՏ

Փարտուղար Անգլիկան եկեղեցու

Միջեկեղեցական հարաբերությանց խորհրդի

ՔԵՆՏՐԵՐԻԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՃԱՌԸ ԵՐՈՒՍԱԴԵՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆՈՒՄ

Եղիշե Պատրիարքին Հայոց, Սրբոց Հայկորյանց վանք, Սիոն լեռան վրա.

Պատիվ է ինձ համար ընդունվել Ձերդ Ամենապատվության, Սրբոց Հայկորյանց Ձեր միաբանության եղբայրների կողմից, այսպես, Երուսաղեմում, Սիոն լեռան վրա, Ձեր Պատրիարքարանում, Հաճույքով եմ հիշում Ձեր այցելությունը Լոնդոն 1955 թվականին և ուրախ եմ, որ Կարողացա այցելել Ձեզ այստեղ: Ձեզ բոլորիդ ցանկանում եմ մեր Տիրոջ և Փրկչի անվամբ խաղաղություն և խնդություն: Ձեր տոկունությունը հավատի մեջ, հավատարմությունը դառն հալածանքների և պայծարի ընթացքում՝ հայտնի են բոլորին:

Անգլիկան Եկեղեցին ուրախ է, որ վայելում է Հայ Ուղղափառ Եկեղեցու սերտ ընկերակցությունը: Անգլիկանների համար առանձին ուրախություն է, որ ամեն տարի Երուսաղեմի մեր արքեպիսկոպոսը հրավիրվում է մասնակցելու Տիրոջ շարժարանաց Ավագ շաբաթվա արարողություններին: Մենք շնորհակալ ենք նաև, որ կապ է պահպանվում մեր Սենտ Ջորջ դպրոցի և Ս. Քաղաքի Ձեր Հոգևոր Ժեմարանի միջև:

Չորս տարի առաջ մենք պատիվը ունեցանք Անգլիայում ընդունելու Ձեր Գերագույն Կաթողիկոսին՝ Նորին Սրբություն Վազգեն Ա-ին: Նրա այցելությունն ամրապնդեց այն կապերը, որոնք շատ տարիներից ի վեր առնում էին մեր երկու Եկեղեցիների միջև: Միասին հույս հայտնեցինք ապագայում ավելի սերտացնելու մեր հարաբերությունները, սպասելով, որ կգա ժամանակը, երբ հնարավոր կլինի մեր երկու Եկեղեցիների միջև

աստվածաբանական խոսակցություններ սկսել այստեղ Երուսաղեմում:

Այնուամենայնիվ մենք տխրեցինք, երբ լսեցինք Եկեղեցու ժողովում առաջացած տագնապի և անհամերաշխության մասին: Բոլոր քրիստոնյաների համար Երուսաղեմը լեռան վրա կանգնած քաղաք է, և բոլոր հավատացյալները նայում են նրան՝ որպես միության, խաղաղության և սիրո Սուրբ Քաղաքի վրա: Այժմ կարող ենք փառք տալ, որ պառակտումը վերջացած է և անցյալը՝ մոռացության տրված: Մենք Անգլիկան Եկեղեցում մի անգամ ևս նայում ենք դեպի առաջ և աղոթում այն օրվա համար, երբ կարող կլինենք ավելի մերձենալ Հայ Ուղղափառ Եկեղեցու մեր եղբայրներին:

Ինձ համար մասնավոր հաճույք է, որ Լոնդոնում է գտնվում ոչ միայն Նորին Սրբություն Վազգեն Ա-ի անձնական ներկայացուցիչը, այլև Սրբոց Հայկորյանց Ձեր միաբանության մեկ անդամը: Պսակ եպիսկոպոս Քումայանը օդանավակայան էր եկել ինձ ողջերթ մաղթելու և Ձեզ հղելու իր եղբայրական ողջույնները:

Հայցում եմ Աստուծո օրհնությունը Ձերդ Ամենապատվության, Սրբոց Հայկորյանց միաբանության, Ձեր բոլոր հոգևորականության և Ձեր հավատացյալ ժողովրդի վրա: Քող խաղաղության Աստվածը, որ ի մեռելոց հարություն տվեց մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսին՝ հավատացյալ հոտի այդ մեծ Հովվին, արյան հավիտենական ուխտով կատարելության առաջնորդի Ձեզ բոլոր բարի գործերում, կատարելու իր կամքը, գործելու այն, ինչ հաճո է Նրա ալքին:

ՎՍՏԱՅԱԾՎՈՐ ԸԾԽԵՐՀԱԳԻՐ-ՔԵՐՏԵԶԱԳԵՏ ԶԱՏԻԿ ԽԱՆԶԱԳՅԱՆԻ ՊԵՏՐՈՒԿԱՆ ՀԱՅՍՏԱՆԻ ՔԵՐՏԵԶԱԳԻՐ-ՔԸ

Վերջերս Փարիզում լույս տեսավ բազմահմուտ և վաստակավոր աշխարհագիր-քարտեզագետ Զ. Խանզադյանի հոյակապ մի աշխատությունը՝ պատմական Հայաստանի քարտեզագիրքը:

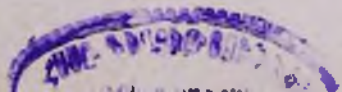
1960 թվականի սեպտեմբերին, երբ նորին Ս. Օժուժյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետը հովվապետական այցելությամբ գտնվում էր Փարիզում, Զատիկ Խանզադյանը որդիական հարգանքով Վեհափառ Հայրապետին է նվիրել պատմական Հայաստանի քարտեզագրքի երկրորդ օրինակը, մինչև առաջին օրինակը, գովելի և սրտառուչ հայրենասիրությամբ, որպես նվեր ուղարկել էր արդեն Հայրենիք, Հայկական ՍՍՏԻ Գիտությունների ակադեմիային, երբ դեռ աշխատությունը հրապարակ իսկ չէր հանված:

Զատիկ Խանզադյանը հմուտ, նուրբ ճաշակի տեր և խղճամիտ քարտեզագետ է. ծանոթ մանավանդ միջազգային քարտեզագրական աշխարհում: Մի շարք եվրոպական պետությունների հանձնարարությամբ, նա է պատրաստել Ֆրանսիայի, Թունիայի, Մադեյրայի, Սիրիայի, Լիբանանի, Պաղեստինի,

Հունաստանի և այլ երկրների քաղաքական և տնտեսական քարտեզները:

Զատիկ Խանզադյանի պատմական Հայաստանի քարտեզագիրքը՝ հայ քարտեզագրության կոթողային գործը՝ երկար տարիների անխնայ պրպտումների, որոնումների, հոգնաչափ աշխատանքի արդասիրն է:

Մեծանուն արվեստագետը, քառասուն տարիներ շարունակ, թաղված պետական և թանգարանային արխիվների, մատենադարանների և գրադարանների մեջ, համառորեն և անվհատ, պրպտել, հավաքել, ուսումնասիրել է հայ ժողովրդի պատմության, Հայաստանի աշխարհագրության հետ կապ ունեցող այն բոլոր պատմական, աշխարհագրական, մատենագրական վավերաթղթերը, ուր կա հայ ժողովրդի և հայ երկրի անունը, և այդ բոլորի հիման վրա կազմել է պատմական Հայաստանի քարտեզագիրքը, ժամանակագրականորեն, ավելի քան 250 քարտեզներով, որոնք միաժամանակ առնչվել են նուրբ և գեղեցիկ, աշխատված դարանկարների շրջանակի մեջ:

Զատիկ հանգստյանի պատմական Հայաստանի քարտեզագիրքը արդարացիորեն մասնագետների կողմից բնութագրվել է որպես «հայ ժողովրդի խտացած պատմություն» քարտեզներով պատկերված: Զեղի-նակի ծագումը և ճերմակը եղած է, — ինչպես փաստերով ապացուցանել, թե հնադարյան հայ երկիրը և հնամենի հայ ժողովուրդը գոյություն ունեցած են և տոկացած մարդկային պատմության հարափոփոխ գեպքերուն, իբրև անխորտակելի ժայռ մը ջրհեղեղենի վերջ:

Զեղինակը ծնվել է Մանիսայում (Զմյուռնիայի շրջան, Փոքր Ասիա), սովորել է Փարիզի Զրադրության և ճարտարագիտության վարժարանում, և առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ծառայել է ֆրանսիական նավատորմում՝ որպես հրամանատար: 1913 թվականին, հայկական բարենորոգումների օրերին, հանգստյանը պատրաստել է հայկական վեց նահանգների վերաբերյալ տեղեկագրեր՝ վավերաթղթերով: 1915 թվականի եղեռնից հետո, հանգստյանը պատրաստել է նաև հայկական կոտորածների վայրերի քարտեզները: 1920 թվականին հանգստյանին է հանձնարարվում պատրաստել Հայաստանի քարտեզը՝ Սևոի դաշնագրի ընդունած սահմաններով:

Շրկրագունդիս բոլոր երկիրներուն մեջ, — գրում է հեղինակը, — Հայաստանն է, որ աշխարհիս ստեղծումեն մինչև տասնիններորդ դար ամենամեծ թվով պրոտոտիպ քարտեզներու ամենահետաքրքրական հարստությունը ունի, գծված մեծ աշխարհագրական կողմի: Ֆրանսացի հոշակավոր

եկեղեցական Բոսյունն, որ ուսուցիչն էր Մեծն Լուդովիկոսի զավակին, Հոլանդայեն Փարիզ հրավիրած էր ամենեն անվանի աշխարհագրագետները: Հաստատելու համար, թե դրախտը Հայաստանի մեջ կգտնվի, որպեսզի արքայազուներ ըստ այնմ գծե իր քարտեզը:

Այս հետաքրքիր քարտեզը մտել է հանգստյանի հրատարակած պատմական Հայաստանի քարտեզագրի մեջ:

Ի պատիվ հեղինակի, հուշումով և երախտագիտությամբ պետք է արձանագրել նաև այն, որ տպագրության համար հսկայական գումար պահանջող պատմական Հայաստանի քարտեզագիրքը տպվել է տոնային մեթոդներով, այսինքն Փարիզի մոտ, Գուրբուլու աբվարձանում, հեղինակի բնակարանի առաջին հարկում հաստատված ռենտանեկան տպարանում, սրտագին աշխատակցությամբ հանգստյանի որդու, աղջկա և փեսայի:

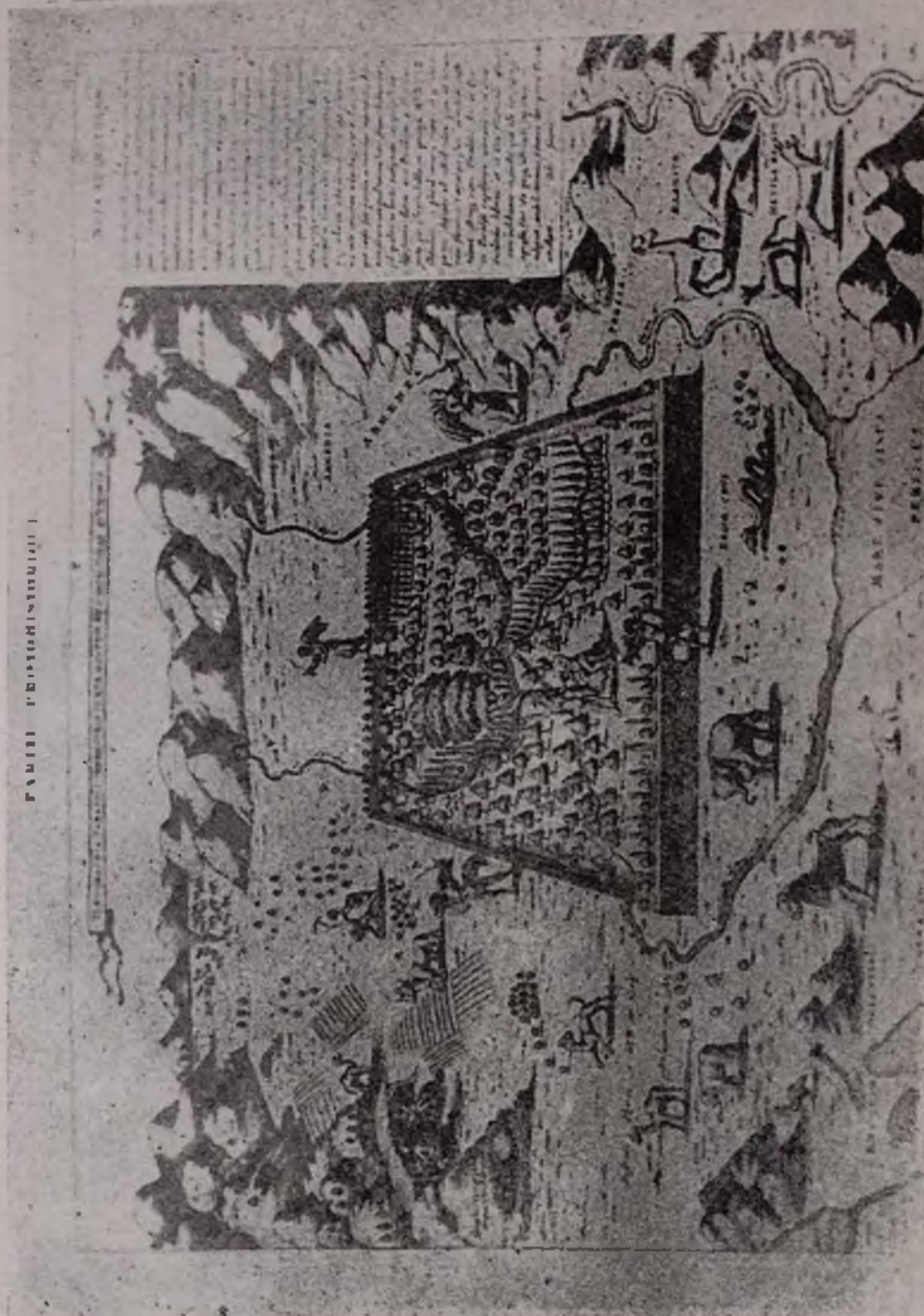
Եկյանքիս վերջալույսին ուղեցի կտակ մը թողու Ազգիս և զավակներուս, — ասել է այս համետ, հշմարիտ արվեստագետ և իսկական հայ մարդը իր գործի հրատարակության առթիվ, նման մեր հին գրիչների, որոնք մագաղաթների բուրգեր են ծաղկազարդել և փոխարեն իրենց մեծ աշխատանքների, խնդրել են միայն սվայելողների մեկ սողորմիսը:

Զատիկ հանգստյանի պատմական Հայաստանի քարտեզագիրքը հայ քարտեզագրության կոթողային գլուխ-գործոցն է, արժանի մեր ժամանակի գնահատանքին և սերունդների անմոռաց հիշողության:

Ամսագրի սույն համարում, որպես նմուշ, հրատարակում ենք Զատիկ հանգստյանի աշխատությունից 3 քարտեզ:

ՀԱՅԻԿ ԽԱՆԶԱԾԻԱՆԻ ԳԱՅՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺԱՐՏԵԶԱԳՐԹԻ ՑԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹԸ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԶԱՆՈՍՏԱՆԻ ԵՐԿՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔՈՒՄ

ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԳՐԱՆ 40-ԱՄՅԱԿԻ.— Լրացավ Երեւանի պետական համալսարանի հիմնադրման 40 տարին։ Այդ իրադարձությանն էր նվիրված համալսարանի պրոֆեսորա-դասախոսական կազմի, վարչա-տնտեսական աշխատողների և ուսանողության հոբելյանական հանդիսավոր նիստը։ Երբ տեղի ունեցավ Ա. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնում։

Հոբելյանական նիստը երաժշտական խոսքով բացարեց համալսարանի պրոնեկտոր, գիտության վաստակավոր գործիչ Ա. Մելիքյանը։ «Համալսարանը 40 տարու՞մս զենկուցումս՞ ճանդիս եկավ համալսարանի տնկատը, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Գ. Դավթյանը։ Նիստում ողջույններով հանդես եկան Հայկական ՍՍՌ լուսավորության մինիստրի տեղակալ Ս. Մովսիսյանը, ռեսպուբլիկայի Գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս-քարտուղար Հ. Բուխիսյանը, համալսարանի ավագանու ղեկավար Գ. Գրիգորյանը, համալսարանի շրջանավարտներից՝ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Մ. Զրբաշյանը, Երեւանի քաղաքական ինստիտուտի դիրեկտոր, պրոֆեսոր Լ. Հարությունյանը, բանաստեղծուհի Ս. Կապուստիկյանը, ինչպես նաև Երեւանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի դիրեկտոր Պ. Մելիքյանը և ուրիշներ։

Ընթերցվեցին համալսարանի 40-ամյակի առթիվ Մոսկվայի Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանից, ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայից, «Սովետական հանրագիտարան»-ի խմբագրությունից, Լենինադղի, Կիևի, Մինսկի, Քրիվիոի, Բաքվի, Տարսուի և այլ համալսարաններից և նշանավոր գիտնականներից ստացված բազմաթիվ հեռագրեր։

ՄԵՋՆԱԳՐԱԾԱՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԳՐԱՆ 40-ԱՄՅԱԿԻ.— Վեց հարյուր տարի առաջ, ռուս բռնակալների ստրկական լծից ազատվելու համար, Երեւանից ընդմիջա հեռացել է նրա առաջին բանաստեղծը՝ Տերտեք զրիչ Երեանցին, Ապաստան գտնելով հեռավոր Դրիմում, նա թախծոտ տոգեր է հորինել իր Հայրենիքի, հարազատների, կորցրած զգափանների մասին։ Մշակելով Հայրենիք

երգերի իր հետ տարած մոզմբողական գրություններ, նա ստեղծել է «հաղորդի» գինու և իմաստասերի վիճաբանությունը։ Դրամատիկական պոեմը, որը հայ միջնադարյան բանաստեղծության մեծարժեք և մուշներին մեկն է։ Սակայն դարերի փոփոխությունը իրադարձությունները բանաստեղծի գործերը ջրիվ էին աղել։ Սփյուռքով մեկ, իսկ նրա անունը գրեթե մասնել մոռացության։ Տերտեք զրիչ Երեանցին որպես բանաստեղծ իր հայրենակիցներին վերադարձնել հայտնի է դառնում վեց դար հետո, Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող Ա. Մանգականյանի կողմից։ Նրա ստեղծագործության ինքնագրի հայտնաբերման ընդհանրությունները։

Բազմամյա գիտական պրպումները ընթացքում մատենադարանի տաղարաններում և այլ ձևագրերում գրականագետների հաջողվել է հայտնաբերել միջնադարյան հայ բանաստեղծների բազմաթիվ անհայտ գործեր, նշանել շատ բանաստեղծությունների հեղինակային պատկանելիությունը, ինչպես նաև երևան հանել մի շարք մոռացված բանաստեղծների։ Մինչև այժմ կարծվում էր, թե առաջին հայ բանաստեղծուհի Սահակդուխտ Սյունեցու ստեղծագործությունները անհետ կորել են, բացի այն երեք տողերից, որոնք գտել էր Հայր Դևոնդ Ալիշանը։ Բայց ահա մրտադիր մի Սրբոց Հակոբյանց միաբանության ձեռագրաց մատենադարանում հայտնաբերվել է Սահակդուխտի հորինած մի ամբողջական գրվածքը՝ «Սահակդուխտ» ակրոստիկոսով։ Սա հայ մատենագրության մեջ վերջին ժամանակների ամենաաշխատունակ մատենագրություններից մեկն է, որը կատարել է Սրբոց Հակոբյանց վանքի միաբան և նրուադեմի հայոց վանքի ձեռագրաց մատենադարանի տեսուչ, հմուտ բանասեր Նորայր Եպիսկոպոս Պողոթյանը։

Միջնադարյան հայ բանաստեղծության նորահայտ հուշարձաններից մեկն է նաև «Տաղ Տէր Սահականու»-ին Միւնեաց Եպիսկոպոսին պատկանող, որը բաղկացած է 144 տներից, Հեղինակը անհայտ է։ Մատենադարանում վերջին ժամանակներս հայտնաբերվել են նաև Գրիգոր Նարեկացու, Վարդան Անեցու, Ներսիս Ենդրեանու, Դավիթ Ստյոպոնցու, Մարկոս Արարկիրցու և միջնադարյան ուրիշ ցարդ անհայտ գրողների յառ

հրկեր, դրոշք լույս կտանեն Ա. Մնացականյանի կազմած «Հայկական միջնադարյան բանաստեղծներ» (Ը—ԺԸ գ. Գ.) ժողովածուում:

ԱՐԺԱԹԱՎՈՐ ՆՈՐ ԶՆԻԱԳՐԵՐ ՄԱՏՆԱԳՐԱՐԱՆՈՒՄ.
—Մեր մասնագետության մեջ ծանոթ է ն դարի հեղեղեցական շրջանավոր հայր Սյուրեղ՝ նրուստիանացու «Կուլում» րոմանովիան գրքի հայերեն թարգմանությունը: Վերջերս սույն գրքի հայերեն թարգմանությունից հոսկվեցին նա մի քանի էջեր: Շուրջ 1100 տարի առաջ ընդարձակված այդ մատյանը անցյալում բաժանվել է քաղաքի մասերի և ցրվել աշխարհով մեկ: Հետագայում նույն ձեռագրից հրկու թերթ հոսկվել է Անիում, լրացր վարագում, լրացր Մոսկվայում, լրացր Աղթամարում, հրկուսը իրանահում, մեկը Ս. էյմիանում: Այդ գրքի պոկված էջերը այժմ իրար են հանդիպել Մատենադարանի կամարների տակ և նորից խմբվել մի կազմի մեջ:

Վերջերս Մատենադարանում ստացվեց թիֆլիսցի մի հայ ծերունու նվերը՝ մի ձեռագիր: Դա Մովսես Նորենացու «Հայոց պատմություն» աշխատության ձեռագիրն է: Դրանով Մատենադարանի ձեռագրերի թիվը հասավ 10 000-ի:

ՈՒՇԱԳՐԱՎ ԶՆԻԱԳՐԻ ԱՇԽԱՏԱԹՅՈՒՆ.— Վերջերս Մատենադարանում Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Բուսաբանական ինստիտուտի ավագ գիտական աշխատող Ս. Նարինյանը հայտնաբերել է մի ձեռագիր աշխատություն, որը պատկանում է թիֆլիսցի բժիշկ Մանգանուս Շահրիմանյանի գրքին: Գրքի վերնագիրն է «Հայաստանի բուսաբանությունը կամ բուսական աշխարհը», գրված գրաբար լեզվով 1818 թվականին: Գիրքը բաղկացած է 356 էջից, գրված է թանաքով հրկու սյունի վրա: Աշխատությունը մեջ տրված է այն ժամանակվա Հայաստանում առկա մոտ 2000 տեսակի ծառերի, թփերի և խոտաբույսերի նկարագրությունը: Հեղինակը յուրաքանչյուր բույսի անունը տալիս է հայերեն, լատիներեն, արաբերեն, պարսկերեն և թուրքերեն: Հեղինակը միաժամանակ տալիս է բույսերի, ծաղիկների, պտուղների նկարագրությունը և նշում, թե որտեղ է աճում գրանցից յուրաքանչյուրը:

Աշխատության առաջին էջում գեղեղյաձ լափածո առաջարկում հեղինակը գրում է, որ Հայաստանի բույսերի նկարագրությունը նվիրված իր Զե-ամյա աշխատանքի արգասիքը նվիրում է հայ ժողովրդին՝ համաժողովրդական ոգտագործման համար:

Շահրիմանյանի ձեռագիր աշխատությունը գիտական մեծ արժեք է ներկայացնում: Նա առաջինը տվել է Հայաստանի բուսականության լրիվ նկարագրությունը:

ՍՈՎԻՏԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԱՏԱԹՅԱՆ ՀԱՐՑՆԵՐԻ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ.— Վերջերս Հայաստանի Սովետական կոմպոզիտորների միությունում տեղի ունեցավ վիճարանություն: Նվիրված «Արդիական երաժշտական լեզուն սովետական կոմպոզիտորների ստեղծագործության մեջ» թեմային: Զեկուցողում գանդն հեղի արվեստագիտության թեման Ռոբերտ Աթայան: Զեկուցողն

մեջ շոտափոշ շատ դրույթներ հետաքրքիր էին և արժեքավոր:

Արժարծնով երաժշտական ստեղծագործության ազգային ընդլիքի, տարբեր ազգային արվեստների փոխազդեցություն, ստեղծագործողի անհատականություն, մեղեդու և երաժշտական արտահայտչական մյուս միջոցների ոգտագործման և այլ հարցեր, զեկուցողն իրավացիորեն իր ուշադրություն էր քենել իր զեկուցման մեջ երաժշտության գաղափարական բովանդակության հարցին, Զեկուցողը հանգամանքին կանգ առավ նաև վերջին երկու-երեք տարիների ընթացքում գրված մի քանի առավել նշանակալի ստեղծագործությունների վրա, ինչպիսիք են Ա. Բաբաջանյանի ջութակի և գաշնամուրի համար գրված սոնատը, Ալ. Հարությունյանի սիմֆոնիան, է. Հովհաննիսյանի կվարտետը, Զ. Տեր-Քաղեոսյանի երկրորդ սիմֆոնիան, ցույց տալով նաև դրանց արժանիքներն ու թերությունները:

Զեկուցման շուրջ ծավալված մարերի փոխանակության ընթացքում ոչ միայն հետաքրքիր, այլև արժեքավոր էին կոմպոզիտորներ Գ. Նդիպարյանի, Ալ. Հարությունյանի, է. Հովհաննիսյանի և կոմպոզիտորների միության նախագահ է. Մերգոյանի նյութները:

Նրանց առաջ քաշած հարցերը շատ քաղաքական էին, իսկ շատ դրույթների արժեքավորությունը նրանում է, որ ժամանակակիցի և ազգային ընդհանուր ընդդեմի մեջ դիպուկ, խելոք ու զգայուն շնչում էին երաժշտական առանձին տարրերի նպատակահարմար ոգտագործումը, մի քան, որ շատ ոգտակար է ստեղծագործական պրակտիկայի համար:

ՀԱՅ ԱՍՏՐՈՆՈՅԻԶԻԿՈՍՆԵՐԻ ՆՈՐ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.— Բյուրականի աստղագիտարանում շահագործման հանձնվեց Մովսեսական Միությունում ամենախոշոր և աշխարհում երկրորդ՝ ինտերֆերոնցիոն ուղիով հետադիտակը, տեղակայվեց իր մեծությամբ աշխարհում երկրորդ Եմիդտի տիպի դիտակը:

Հայկական ՍՍՌ Նոր Համբերդի կոսմոկական կայանը կազմակերպեց ուղիովիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտ:

Աստղագիտարանի գործունեությունը մեջ զգալի տեղ են գրավում անկայուն աստղերի հետազոտությունները:

Երկրի տիբույթների՝ Բյուրականում ստացված լուսանկարների վրա, հաջողվեց հոսել այն զերերո աստղը, որը 1959 թվականի մայիսին Պալմարի աստղագիտարանի աշխատակից զեկու. Հյուսմանը հայտնաբերել էր գալակտիկաների վերոնիկայի վարսեր համաաստեղություն մեջ գտնվող կուլումում: Այդ լուսանկարները Հայաստանի աստղագիտարանի երիտասարդ աշխատակցուհի Ռոմենիա Շահրադյանը ստացել էր զեո ամերիկացի գիտնականի հայտնագործությունից առաջ:

Շատ արժեքավոր արդյունքներ են ձեռք բերվել Արեգակի շրջակայքում սպիտակ թղուկ աստղերի տարածական քաշման ուսումնասիրության ասպարհում: Գալակտիկական միգրամաթյունների պրոբլեմի գեոլ ֆիզիկո-մաթեմատիկական գիտությունների գիտոր Գ. Գուրզոյանը հետաքրքրական մի հետա-

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԳ ԽԱԶԱՏՈՒՐՅԱՆ*

Բ. ՆԱՐԵԿԱՅԻՆ ԵՎ ԻՐ ՆԱՐԵԿԸ

1. ՆԱՐԵԿԻ ՎԱՆՔՆ ՈՒ ԻՐ ՎԱՆԱԿԱՆԸ

Ակնարկը, զոր նախորդները մտքի և գրչի վաստակին հայ հոգևորականության ամենեն պատկառելի դեմքերեն մեկուն՝ Կոստանդնուպոլսի Գարեգին պատրիարքին, իր կյանքի ութսուն տարիներուն առթիվ, լրիվ պիտի չլլար, եթե շանդրադառնայինք նաև իր գրական վաստակին մաս կազմող այն ուշագրավ երկին, որ նարեկի թարգմանությունն է, և որ ինքնին փավական էր, որպեսզի Գարեգին Տրապիզոնցին պարտք մը հատուցած ըլլար հայ գրականության:

Բայց կարծեմ, որ ադէմ առաջ լայն փակագիծ մը քանանք նարեկին ու նարեկացիին համար, հասնելու առաջ իր թարգմանիչին:

Անհրաժեշտ էր արդ փակագիծը, որովհետև այլապես դժվար պիտի ըլլար ըմբռնել պաշտամունքը, որուն, ինչպես տասը դարերու ընթացքին, նույնպես և մեր օրերուն առարկա եղան մեծ վանականն ու իր երկը, և որովհետև նույն այդ պաշտամունքին պտուղն է տքնությանը, որուն հանձնառու եղավ Գարեգին Տրապիզոնցին՝ ներկա մեր հայերենին վերածելու համար հայ մատենագրության ամենեն խորունկ ու ամենեն խորհրդավոր այդ գիրքը:

Ժ դարը հայ մշակույթի պատմության ամենեն ցայտուն դարերեն մեկն է, եթե հինգերորդ դարը ոսկեդարն էր եղած հայ լեզվին, ու շրջանը՝ համախմբում ճիգերու հայ մշակույթը օժտելու համար վերելքի հնարավորություններով, եթե յոթերորդ դարուն խորացնել էր հայ գիտական միտքը, ճարտարապետության մեջ հայ ոճը հասնել էր ուշագրավ ինքնատիպության մը ու պատմագրությունը սկսել էր տոգորվիլ ճշգրտության մտահոգությամբ, տասներորդին արդեն հայ մշակույթը տաքացած է այլապես ինքնություն դիմագիծ մը, Հայ ճարտարապետությունը անգամ մը ևս կկոթողանա այդ դարուն, և հայ ոճը նոր տարրերով կրեղմնավորվի: Մտավորական կյանքի քարգավաճման ավելի լայն մղում կտրվի ու կընդհանրանան իմաստասիրական մարդանքները մենաստաններեն ներս: Մավալ կստանա հայեցողական կյանքը անոնց ծոցին մեջ, մինչ աղանդներ թե կառնեն դուրսը:

Մենաստանները, որոնք սկսած էին ծավալիլ Հայաստանի մեջ արդեն է դարձն, ժ դարուն կվերածվին արդարև մտավոր օջախներու լայն ցանցի մը: Կամրջաձոր, Հոռոմոս, Սանահին, Շիրակ, Կապուտքար, Խլաձոր, Արդինա արդեն շեն վանքեր են և հայ մշակույթի մեյմեկ լուսավոր քչիչ, ուր մարդիկ կփորձեն հորիզոն քանալ իրենց:

* Շարունակված «Էջմիածին» ժամագրի 1980 թվականի Մ Ք-ից, Ժ-ից, ԺԱ-ԺԲ-ից և 1981 թվականի Մ Ա-ից:

Այդ վանքերում մեծ մարդիկ կցանան իրենց հոգին ընդլայնելու՝ Անապատական միայնակեցությունը կդադարի պարզապես ճգնաժամի կյանք մը ըլլալն, ու կդառնա առիթ պրպտումներու և վերծանութեան, բնական զանգուշան որոնումներու և խոկումներու ինչպես նախորդ դարերը, ժ դարը ևս կունենա իր կարկառուն դժգոհութիւնը, թե՛ն համաժամաբար թիչ թիւով, Ան հայ մատենադարաններ և արժեքավոր պատմիչներ ալ, ինչպես Ուստանես և Ստեփանոս Ասողկի, Բայց այդ դարը պիտի շողար մեր մշակութի պատմութեան մեծ շնորհիւ նարեկի մեծ վանականին, և պիտի ստեղծէր ուշադրով հանգրվան մը այդ պատմութեան մեջ:

Մինչև այդ դարը նարեկ աննշան գլուղ մըն էր վանա ծովուն հարավը, և աննշան կմտար, եթէ հոն չգար վանք մը հիմնել ժ դարուն ակիգըր Անանիան, որ նարեկաճիւն մոտիկ ազգական էր, և եթէ այդ վանքը կրթական վարժարան մը չդառնար շուտով, Բայց ան պատմութեան պիտի անցնէր շնորհիւ այն համեստ վանականին, որ պիտի գար սքեմ առնել հոն և գարուն փառքը դառնալ:

Գրիգոր նարեկացին էր ան, զավակը բազմահմուտ հոգևորականի մը՝ Անձնացաց խոսրով եպիսկոպոսին, և ծնած էր 951-ին, Մեծցած իր հոր անմիջական շունչին ներքև, Բայց ուռճացած Անանիայի նման գիտնականի մը հոգածութեան տակ, Գրիգոր ինքն ալ պիտի օժտէր իր միտքը շուտով բացառիկ հմտութեամբ մը, պիտի բռնէր ստեղծագործութեան անապատ թափով, ու պիտի նոր ուղի բանար հայ մտածման մեջ, նոր հորիզոններու տանելով հայ հոգին ու իր հուզումները:

Ոչ խակ վաթսուս տարի ապրեցավ ան, Բայց այդ վաթսուս տարին քավական եղավ, որ անկողնիքի երկեր կտակն հայ գրականութեան, իր անդրանիկ երկն է՝ «Երգ երգաց»-ի «Մեկնութիւն»-ը, հետո կուգան իր «Ներգործութիւնը», որոնք շուտ ևս թվով, իր երեք «Գանձ»-երը և տաղերու շարք մը, որոնց մեջ քանադասական այնպիսի գոհարներ կան, որոնք զայն արժանի կընեն հայ տաղասացներուն գրեթէ անցնելու:

Նարեկացիի գլուխ-գործոցը սակայն իր Աղոթամատյանն է, իր «Նարեկ»-ը, ինչպես պիտի անվանվի որ ան հետագային:

Բայց նարեկը աղոթամատյան մը չէ միայն, Կսիսալին ու պիտի սխալին թուր առնք, որ զան կարծած են հասարակ աղոթագիրք մը, իր ձևովը սպասի խորերն իրոք մըն է ան Աստուծո հետ, Բայց իր

խորքին մեծ հետք մըն է հոգեկան թարգմտութեան, կաթսա մը մարդկային բոլոր հուզումներուն, որոնք կեանք անդադար ու կաշխատին ժամօքի դուրս, Աղոթքը պատրվակ մըն է հոն՝ մարդկային հոգին շարժարեւու, որպէսզի իր բովանդակ հրաշքը պոթիկա: Աղոթքը առիթ մըն է հոն՝ խորհուրդի ու խորհրդավորութեան մեծ թախելու մարդկային զգացումները, ու զանոնք ցայտելու կրակն շրվեժի մը պես: Նարեկով միասնականութեան շրջանը կրցովի հայ գրականութեան մեջ, Ըսենք անմիջապէս, թէ հայ հոգին իր խորքին մեծ միատիկ երբեք եղած չէ: Արեւ կա հայ հոգին ու անոր քուրք ստեղծագործութեան մեջ:

Միասնականութեան թացառիկ պահներու միայն սպրդած է հայ հոգին ներս, որպէսզի խորհրդավորութեան մեջ սքողին ինչ որ պիտի լիարենար սովորական քառերով ըսել:

Միասնիկ, այո՛, միասնիկ է նարեկացին: Բայց իր միասնականութեան շրջանը ընդլայն մը ունի, Ան Արեւմտեքի բարձրանալով միասնիկութեան չէ: Ան հայ միասնականութեան վէ, որովհետեւ կըզգաս, որ ան հաճախ կերպ մըն է խորհրդավոր ձևի ներքե ըսելու ինչ որ պիտի լիարենար պարզ քառերով արտահայտել:

Նարեկացին իր աղոթքներուն մեջ հետո է համարեք ծածկված քանադասներն, Աստվածաբանական բոլոր մարգարէները տեղ չունին քննով անոնց մեջ, որովհետեւ նարեկացին Գերագույն էակը ըմբռնելու և անոր մերձենալու իր հասուն կերպը ունի: Ստորագրելներու հեղեղի մը մեջ, որ նարեկը կողոզն, կտնանենք տալքեր Աստված մը, քան ինչ որ երեսկային էին մարդիկ միշտ իր օրերուն, և տալքեր ալ մարդ մը, որ կընա այդպէս համարժանի փոսիլ իր Աստուծո հետ:

Նարեկացիի կապը իր ժամանակի աղանդներուն հետ քննութեան առարկա եղած է հաճախ և ոմանք աղանդի մը արձագանքը փորձած են նշմարել իր Աղոթամատյանին մեջ: Ուրիշներ զայն նկատած են իրենց աղանդավոր մը, որ դարձի քուրք, և որ ինքն քակ հետո զայն քննադէմ: Կարելի չէ որոշ ըսել, թէ ո՛րն է ճիշտը այս տեսութեաններն: Ստույգ է սակայն, որ անոր համարեքին մեջ տարբեր չունի մը կա, շրջաններ չունի իր հոգին իր Աստուծոն աղոթած ատեն, ինչպէս երբ կընեն մարդը իր ներքին փոթորիկներուն մեջ:

Նարեկը աղոթամատյան մըն է, ուր սակայն կապանք չունի աղոթող մարդը իր հոգին պարպած ատեն, Ան կծայթն ինչ որ

կա ներսը, ցավոտ փոթորկի մը պես, իմ ան վեր է թռչող նախապաշարումներն ալ, երբոր կմերձենա աշխարհիկ իրերուն, Իր սքեմը չի կաշկանդեր իր հոգին, երբ կփորձեմ մարդուն մեջ որոնել մարդը, ինչպես որ ան կա:

Աստվածածինը, օրինակ, իր հատուկ տեղն ունի նարեկի մեջ, ինչպես ունեցած է մեր հոգեւոր քանաստեղծներն շատերուն երկերուն ու երգերուն մեջ ալ: Բայց տարբեր է նարեկի վանականին երեակայության հաճախող Աստվածածինը. ան մայրն է, որուն գութգութանքին պետք է դիմել Աստուծո մոտեցած ատեն, քայց եւս փինը, որուն գեղեցկությանը պէնված է ան:

Բարեխոսություն մը աղերսելի տարբեր քան մը կա պաղատանքին մեջ, որով նարեկացի մը կխոսի Աստվածածնի հետ: Զգուշանա՛նք այդ պաղատանքը մեկնելի. պիտի չհաշողինք անոր թափանցել:

Ի՛նչ կմնա քեզ «երգ երգոց»-են, եթե փորձես մեկնելու անոր ամեն մեկ բառը: Արվեստի հրաշակներունը հանգիստ թողունք իրենց զեղեցկության մեջ:

Ըսենք վերջապես, թե անձնական հուգումներու երևույթին տակ, նարեկացին մարդկային հոգին է որ կպնդե, Անոր աղոթքներուն մեջ ոչինչ կա խոթ մարդկային հոգւոյն: Մարդն է, որ իր մեջ կերպարանք կառնէ իր լուսնոտ կիրքերով և խոտիքներով, իր միտքը փարձունք տանելու և իր հոգին ազատագրելու ամբողջ ճիգով:

Մարդկային՝ իր խորքին մեջ, նարեկը հայ ժողովուրդի ստեղծագործությունն է սակայն: Անոր հոգին է, որ կցուլանա մեն-մի էջի մեջ, Իզուր չէր հետևարար, եթե հայ ժողովուրդը անոր պաշտամունքը ստեղծեց, Ան նարեկացիի աղոթքներուն մեջ իր սեփական հոգին գտավ, և կարծեմ, թե ինքն է, որ կաղթե անոնց հետ: Ու գարը, որ նարեկացին ապրեցավ, կշնչե անոր էջերուն մեջ, իր ամբողջ խոտիքով ու խոկումներով:

Շատերը փորձեցին օտար ազդեցություններ տեսնել նարեկացիի երկին ու արվեստին մեջ, Ազդեցություն ու՛մ չի կրե որ: Նարեկացին ալ անշուշտ կրած է: Այդ ազդեցությունը խորքին հետ կապ չունի սակայն: Իսկ պետք է շատ շարժարկի՝ օտար հետքեր գտնելու համար իր արվեստին մեջ:

Թե արարական մտքին ազդեցությունը այնքան գորեղ էր Հայաստանի մեջ, որ կըրցած էր շեշտ դնել հայ մշակույթի վրա, դեռ շատ վիճելի հարց է: Արդարեւ, ոչ մեկ փաստ կա, թե արարական տիրապետության հետ արաբ մշակույթն ալ թափանցած ըլլա Հայաստան, իմ առավելապես որեւէ հնարավորություն չունինք, թե նարեկացին

ազդված է այդ որեւէ մշակույթէն, Թող մեզ լլփոթեցնեն ամականներու և հոմանիշներու հեղեղը, որ հատկանիշն է արաբ բնագիրներուն, և որ կողողե նաև մեր նարեկացին: Մեր հին դասականներն ալ վարակված էին արեւելյան այդ նախապիտուկամբ, արաբներն շատ առաջ, նարեկացին զայն արդեն իր ոճին հատկանիշը դարձուց:

Թող ոչ ոք չըսե, թե ժողովուրդը պաշտամունք կստեղծե տեղի-անտեղի: Եթե ան պաշտամունքի առարկա դարձուց նարեկն ու նարեկացին, անոր համար էր, որ իր իսկ հուգումներուն արձագանքը լսեց նարեկի ողբերուն մեջ, իր սրտին հարազատ տրոփունը անոր մեն-մի տողին մեջ:

Նարեկը հայ հոգին է, իր խորքին ու իր ոճին մեջ:

2. ՆԱՐԵԿԱՅԻՆ ԵՎ ԻՐ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ

Ամբողջ տասը դար նարեկը խորհրդավոր մատյան մը մնաց: Հայ ժողովուրդը վերադ լուներ սակայն, որ զայն իրեն մեկնեն: Իր հոգին կըմրոշխներ զայն լրիվ:

Իմ սակայն փորձեր եղան նարեկը քննելու իր խորհրդավոր ծալքերուն մեջ, որովհետև այսպես կամ այնպես նարեկը մութ անկյուններ շատ ուներ պարզ հոգիներուն համար:

Նարեկի մեկնություններ կվերագրվին, օրինակ, Առաքել Սյունեցիի, Գրիգոր Տաթևացիի, Սարգիս Շնորհալիի և ներսես Լամբրոնացիի, թեև ասոնց վերագրված մեկնություններն որեւէ մեկը չէ հասած մեզի, Իսկ վերջին երկու հեղինակներուն վերագրված «Լուծմունք» մը, որ մեզ հասած է, կենթադրվի, թե գործն է ԺԴ դարուն ապրած կիլիկյան գրչի մը:

Առաջինը, որ նարեկի մեկնությունը գրեց, Հակոբ Նալյան պատրիարքն էր, մեկը Հայ Եկեղեցվո մանենն հմուտ և ամենեն ընդմնավոր դեմքերեն: Առաջին փորձն էր այդ պարզելու բարդ հոգին, որով նարեկացի կխտանա իր նարեկին մեջ, և խորհուրդը, որով սքողված են իր աղոթքները, ճշգրտվի և հմտությամբ գրված ընդարձակ և կարևոր գործ մը:— Կըսե Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյան նարեկի թարգմանության իր վերջաբանի մեջ:— որուն ընթերցումը դժվարացնող միակ բանն է շոյալարան ոճը:

Նալյան պատրիարքն ավելի քան կես դար հետո, նարեկի նոր մեկնություն մը գրեց Հ.

1 «Գիւր մեկնութեամբ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ ճշգրտակեցեալ վարդապետին... շարադրեալ և մեկնեալ մեծաւ զգուշութեամբ և շրջահայեցութեամբ ի Զակարայ արքեպիսկոպոսէ և պատրիարքէ Կոստանդնուպոլսոյ Աստուածաբան Կոնցելոյ, Կ. Պոլսո, 1745, 1130 էջ:

Գարրիել Ավետիսյանը, Վենետիկի Մխիթար-յանց ամենեն բազմաբնակչություն դեմքերեն մեկը, որ նարեկացին զենեց ավելի ու ավելի խո-րոնկեն², և որուն գործը, ինչպես կրան Թոր-գոմ սրբազան, ավելի տանելի էր ոճի տեսա-կետով:

Ուշագրավ է, որ Նարեկի զույգ Թորգոմ-նիշները Թորգոմ Գուշակյանն ու Գարեգին Տրապիզոնցին, իրարմե անկախաբար, դի-մած են Նալյանի և մանավանդ Ավետիսյանի մեկնությունը, ավելի լավ Թափանցելու հա-մար խրթնաբանությունը իմաստին, որոնց-մով լի է անշուշտ Նարեկը, երբ մանավանդ զայն Թորգոմանի կփորձես:

Երբոր անով կաղոթես, խրթին չի Թվիր ան քեզի. ավելին՝ հաճելի է կարծես քեզ իր խրթնությունը. խրթին չի Թվեր քեզի, երբոր հրաշք կաղերսես անկե. առանց իր խրթնու-թյան, կարծես պիտի չգա հրաշքը:

Եվ այնուամենայնիվ ժողովուրդը միշտ աղոթեց անով, անկե միշտ հրաշք սպասեց:

Որպեսզի ժողովուրդ մը հրաշագործ սե-պեր աղոթքի գիրք մը, պետք էր լավագույնը սիրած ըլլար զայն ու լավագույնը գեղեցկու-թյուն գտած ըլլար անոր մեջ. Բայց մանա-վանդ պետք էր անոր հրաշագործ ուժին հա-վատար:

Հայ ժողովուրդը հավատաց Նարեկի ուժին, ու Նարեկացին անցուց սուրբերուն դասը:

Նարեկացիի պաշտամունքը այդ ձևով սկսած է. Ան ուղղված է հրաշքի մարդուն:

Նոր օրերու պետք էր զայ, որպեսզի մար-դիկ զգային, թե աղոթքի սովորական մա-տյան մը չէ Նարեկը, թե անոր խորքին մեջ ուրիշ աշխարհ մը կա:

Մեր օրերուն, Արշակ Զոպանյան առաջինն հղավ, որ փորձեց աղոթքներուն խորն իջնել: Իր զույգ մը հողվածներով, որոնք լույս տե-սան 1895-ին իր «Մտադիկ»-ին մեջ³, և որոնց մեջ Նարեկացին կուսումնասիրեր այնքան աղապատանքով, կստեղծեր նաև Նարեկա-ցիի պաշտամունքը մեր նոր սերունդին մեջ:

Զոպանյան, երիտասարդ օրերուն, կզրեր. «Դեմք մը կա սակայն մեր գրականության մեջ, թերևս միակը, որ զուտ միատիկական է, և մեկը՝ ամենեն հրաշալի դեմքերեն ընդ-

հանուր միատիկական գրականության, Նա-րեկացին է անս⁴:

«Հայարտություն մը, ուրախությամբ և հիաց-մամբ, ողջունենք զանիկա: Մեր գրականու-թյան տիտանը, մեր ցեղին է՛ն ուժով արտա-հայտություն է ան, Հանենք զանիկա աղոթք հրոզի կրոնական գույնեն, ուր սահմանա-փակված էր, և դենք իր տեղը, գրական մեծ հանճարներուն օգակարկա բարձունքին մեջ: Ա՛յ շտենք, որ մեր բանաստեղծությունը հսկա շունի, Հոմերոսին ու Աստվածաշուն-չին հետ, մեր տղոցը ձեռքը տանք զայն և սորվեցնենք անոնց սքանչանալ այդ մեծու-թյան վրա. ըսենք անոնց, որ այդ հոգին՝ հանելով զայն միատիկական կաղապարեն, իր իսկության մեջ նկատելով, մեր ցեղին հո-գին իսկ է, խանդի, քնարերգության, ուժեղ ստեղծման և արվեստագետ զգայնության հոգի մը:

Մեր մեծ մարդն է ան: Անկից առաջ, անկից հետո, ոչ մեկը ունիչք անոր հետ բաղդատ-վելու. իրմե հետո, եկեղեցական բանաստեղ-ծությունը քանի մը անգամ մինչև վսեմը կրարձրանա, քայց հետո է Նարեկացիին ոճն ունենալն»⁵:

Զոպանյան իր այդ հողվածներուն մեջ կմատնանշեր աղոթքությունը, զոր Նարե-կացիին կրած են անցյալ դարու մեր գրա-կան փառքերեն ոմանք, զոնե իրենց ոճի մեջ. «Այդ ոճը մեր դարուն մեջ նմանողներ ունեցավ, կամ հոգեկան վիճակի նմանու-թյամբ մը՝ մասամբ կրկնվեցավ. Ղևոնդ Ալիշանի «Ընդ եղևնեալ»-ին և քանի մը գրա-րար բանաստեղծությունց մեջ Նարեկացիին ոճին ցույց կա. Եղիա Տեմիրճիպաշյան իր ղեկաղաճ արձակի հաջողած կտորներուն՝ ինչպես «Մոնադա»-ին մեջ, նոր ժամանակ-ներու Նարեկացիի ոճ մը գտավ. և չե՞ք կար-ծեր, որ հուզման, տառապանքի և ծայրա-հեղ քնարերգության շեշտով տեսակ մը հե-ռավոր եղբայրություն կա մեր նոր մեծ բա-նաստեղծ Պետրոս Գուրյանին և մեր հին բա-նաստեղծին՝ Նարեկացիին մեջ»⁶:

Այդ հողվածները զրված միջոցին դեռ հա-սունցած չէր այն մյուս սերունդը, որ մեր գրականությունը պիտի դար պնենր անկո-րենչելի նոր գոհարներով: Ու Զոպանյան չէր կրնար գիտնալ, որ Նարեկը այդ սերունդը ևս պիտի հմայեր:

Նարեկը սնարի գիրքն էր Միսակ Մե-ծարենցին: Ու ի՛նչ ավելի խոր արտահայ-տություն պաշտամունքի, քան այն արձակ կտորը, զոր նվիրեց Նարեկացիին, «Նարե-կացիին հետ» խորագրին ներքե, և ուր կըսե.

⁴ Անդ, էջ 129:

⁵ Անդ, էջ 188:

⁶ Անդ, էջ 188—189:

² «Նարեկյուն. Նարեկ աղոթքի հարազատ և զու-շուր լուծմամբ քաջայայտեալ, ի եղատու բանասէր աղօթաւորաց, Ընդ նմին առանձին քաջախօսութիւն ի հատուած ինչ «Գուշակ» խմբից: Ներդրին Սրբուհ-այ Աստուածածնիկէ: Վենետիկ, 1801, ԺԶ—188 էջ:

³ «Մտադիկ», աղգային գրական և քաղաքական կի-սամայա հանդես, խմբագրուած Արշակ Զոպանյան, Կ. Պոլս, 1895, էջ 129—138 և 170—185:

«...նարեկացի» է. սրբության իղձին կրակովը վառված անշեջ մորենին...

...նարեկը ալեկոծութիւն մըն է. հոգեկան վրդով մըրիկ մը...

...Բայց բոլոր այս խավարներուն ու մշուշներուն, ծփծփումներուն ու հորձանքներուն ետին, հափտենական, երջանիկ, անշիջանելի դադափարը կա պահված. և կուգա կամքի ու գիտակցութեան արեւոտ այն մայրկյանն ալ՝ ուր երջանիկ ծայնարձակութիւնը կլսվի. «Տօհեա զկեայս կտրուելոյս վերեակեացն պարեգութեամբ»⁷:

Քնքեյանին համար՝ մեծ հոգին է նարեկացին.

«Ո՛վ դուն, կոլո՛ւնք. դուն կը մըխաս
տակավի՛ն
Իբրև կաթսա մը պըղինձ, ուր կեռա միտքն
նղնիկին,
Իբրև շամփուր մ'ուր կայրի նարեկացվո
մեծ հոգին,
Իբր խնկաման մ'որուն մեջ սի՛րտն է
դըրեր Ենօրհային...»⁸:

Նարեկացիի պաշտամունքը Զարենցն ալ ունեւր. Արդարեւ, ի՛նչ խորունկ իմաստ միակ տողի մեջ.

«Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ եակատ չկա»:

Սիամանթոն միակը եղավ սակայն մեր օրերու հայ քերթողներին, որ կըցավ մերձենալ նարեկացիին: Տարբեր էին իրենց դարերը, տարբեր էին և իրենց հոգեկան հուզումները, բայց մարդկային հոգին միշտ բացառիկ ճիգ մը կընէ, բացառիկ իր խռովքները պոռթկալու համար. կուգա պահ մը, երբոր հայ լեզուն տկար կմնա ներքին փոթորիկը ժայթքելու համար, ու բառերը անզոր կդառնան մտածումի, երևակայութեան, ցասումի հեղեղը թուղթին հանձնելու ատեն: Սիամանթոն ևս հայ լեզվին շղթաները փշրեց հաճախ, ինչպես ըրեր էր նարեկացին, բաներուն նոր իմաստ տվավ, ու իմաստներուն նոր բաներ, որպեսզի իր հոգին պարպել կարենա:

«Սուրբ Մեսրոպ»-ի մեջ Սիամանթոն նոր օրերու նարեկացին է արդեն: Հայ լեզուն նոր թափ կստանա, բաները նոր ուժ կզգենուն, որպեսզի պատմեն հրաշայի այն պահը, երբ Մեսրոպ Մաշտոցը տառեր կուտար հայ լեզվին, որպեսզի կարենար ան արշավել դարերու մեջն:

Սիամանթոնի «Սուրբ Մեսրոպ» պոեմի մասին էր, որ կգրեր Վարուժան.

«Տառերու գլուտին [հոբելյանին] առթիվ գրված պրակ մը՝ որ պիտի կարծվեր նարեկի մատանն փրթած, նոր գրականության ցուքերով վերանորոգված, և ինչպէս մեր սրբտերուն վրա՝ խանդավառութեան այս օրերուն: Մեկ շունչով երգված կթվի ան. քիչ մը անապարանք կա իր կշռութիւն մեջ:

Սիամանթոն վերագրներու գրիչ մըն է, ինչպես իր վարպետը՝ նարեկացին. և այս քերթվածին մեջ իր վերագրներուն մեկ մասը միջին դարու միստիկականները մաշած են արդեն, բայց կա մեծագույն մաս մը, որ գլուտերու շարք մըն է. Սիամանթոն վրեժի մարտագող շեփորողը և տառապանքի խելահեղ բանդագուշողը չէ՝ անոր մեջ. մեզի կապացուցանեն, թե գիտեն նաև աստվածաբանի մը պես աղոթել Սուրբ Մեսրոպին հետ:

...Սիամանթոն իր այս քերթվածին մեջ տվավ իրեն համար նոր ձև մը քերթելու, որ իր մյուս երկերուն մեջ հազիվ կուրվագովեր. այս՝ զինքը նարեկացիին հետ կապող թելն էր՝ զոր մարակուս շղթայի մը վերածեց»⁹:

Տարակույս չկա, որ նարեկը իր հետքը ձգած է մեր հին ու նոր բանաստեղծներին շատերուն ստեղծագործութեան վրա, եթէ ոչ միստիկ իր քովանդակութեամբ, զոնե իր արվեստովը:

Նմանաձայնութիւնները, զորս նարեկացին գործածած է առավելապես իր տաղերուն մեջ, փորձած են շատեր ալ մեր օրերուն:

Բառերու հեղեղը ևս, որով կհոգին նարեկի հատվածները, կտեսնենք մեր օրերուն ալ շատ մը բանաստեղծներու մէջ:

Բարձր բոլորեն, բայց իր հոգին նարեկացին բաշխած է բոլորին:

3. ՕՏԱՐԸ ԵՎ ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

Օտարը, երկար ատեն, անհաղորդ մնաց նարեկացիին:

Առաջին փորձը նարեկացին օտարին ծանոթացնելու դարձյալ Զոպանյանն ըրավ: Ուսումնասիրութիւնը, զոր 1895-ին լույս ընծայեց Կոստանդնուպոլսո Մաղիկ-ի մեջ նարեկացիի մասին, թարգմանաբար լույս տեսավ նաև Փարիզ, «Մերկյուր դը Ֆրանս»-ի մեջ: Ուսումնասիրութեան կցված էին քանի մը հատվածներ ալ նարեկին¹⁰:

Աղկե հետո ոչ մեկը քաջութիւն չունեցավ ալ աշխարհին ներկայացնելու ինչ որ դարերը մեզ բերեր էին, որպեսզի հպարտութեամբ ներկայանանք աշխարհին:

⁷ Դանիել Վարուժան և Լ. Վ. Սիբուլի, «Նաւասարդ տարեգիրք», Կ. Պոլս, 1914, էջ 254:

¹⁰ Արշակ Զոպանյան, «Ուսումնասիրութիւն Զրեգոր նարեկացիի մասին», «Մերկյուր դը Ֆրանս», Փարիզ, 1900, նոյնմէր (Ֆրանսերէն):

⁷ «Լույս» շաբաթաթերթ, Կ. Պոլս, 1908, թիվ 4:
⁸ Վաճեմ Քեհեյան, «Տաղ դարաբարին», «Սեւր», 1933, էջ 48:

Պետք է անցնեն ավելի քան կես դար, որպեսզի նարեկացիին անգամ մը ևս երևար նվրոպային, բայց այս անգամ արդեն օտարի ձեռքով:

Հայ հոգեկան գեղեցկությանը խորքին թափանցած օտարներուն մեջ բացառիկ տեղ պետք է տալ Վալերի Բրյուսովին, որ Հայ պանաստեղծությունը կրցավ զննել ու ճանշնալ իր իսկական արժեքին մեջ ու ռուս լեզվին վերածննդ շատերը Հայ քնարի գոհարներն, որոնց մեջ թարգմանությունը կմրցի հաճախ բնագրին հետ, և տեղ-տեղ նույնիսկ կգերազանցե զայն իր գեղեցկությամբ:

Վալերի Բրյուսով «Հայ բանաստեղծության» հառաջարանին մեջ, Հայ քերթողության դարավոր հանգրվանները վերլուծելու առթիվ, պահ մը կանգ կառնե նարեկացիին հասած առնե:

«Գրիգոր նարեկացիի քերթվածներուն մեջ կրոնական զգացումը կմիանա իսկական բանաստեղծական ավյուրի հետ. անոր շատ մը ալլարանական ներքողները կմնան միշտ գեղեցիկ, անկախ անոնց աստվածաբանական մեկնություններէն: Ասկե զատ, Գրիգոր նարեկացին ոտանավորներու ձևը հասցուց բարձրագույն կատարելության մը, մշակելով նաև քառախաղերը պարսկական և արաբական քնարերգության մեջ ծաղկելի շատ առաջ: Այս տեսակետով Գրիգոր նարեկացիի ոտանավորները նախակարապետ Վհանգիսանան միջնադարյան աշխարհիկ բանաստեղծության:

Վալերի Բրյուսովի կողքին կուգա ահա կանգնելու Լուկ Անդրե Մարսել Ֆրանսացի բանաստեղծը, որ տասնյակ մը տարիներ վեր կուսումնասիրե Հայ բանաստեղծությունը, հինն ու նորը: Արդեն իր զննության բովանդակումն անցուց ան մեր հին տաղասացներին և աշուղներին ոմանք, ինչպես Գրիգորիս Աղթամարցիին, Նահապետ Քուլակը, Նաղաշ Հովնաթանը և Մայաթ-Նովան, քանի մը գոհարներ Հայ ժողովրդական բանաստեղծությունն, և քանի մը նոր դեմքեր այլ, ինչպես Պետրոս Դուրյանը, Վարուժանը, Մեծարենցը, Զարենցը, բնորոշելով զանոնք իրենց գրական դիմագծությանը մեջ և նմուշներ տալով անոնց երկերին:

Բայց Հայ հոգևորական հետ իր կապը ան կանմահացնե նարեկի մասին իր ուսումնասիրությամբ և անկե կատարած իր թարգմանություններով¹¹, Ոտարներին շատ քիչեր կըրցած են Հայ հոգիին հետ այնքան նույնանալ, որքան ֆրանսացի երիտասարդ բանաստեղծը, և այնքան ընդմութիւն մը ու հավատար-

մութիւն մը Հայ հոգեկան գանձը պատմել իրենց ժողովուրդին:

Լուկ Անդրե Մարսել տասնյակ մը էջերու մեջ նարեկացիին ու իր երկը կվերլուծե այնպիսի խորաթափանց մտերմությամբ մը, որ զարմանք և միևնույն ատեն սքանչացում կպատճառե մարդու:

4. ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ ՆՈՐ ՕՐԵՐՈՒ ՄԵՋ

Ու հիմա, որ բոլոր մեր հին արժեքները անգամ մը ևս նժարը կըրվին, նարեկացիին ևս անցավ զննության բովանդակ, նարեկը, մեր հին ու նոր արժեքներու կողքին, իր արժանի պանծացումը գտավ վերջերս Սովետական Հայաստանի մեջ, ըլլա գրականության դասագրքերու միջոցով, ըլլա առանձին մենագրությամբ և թարգմանությամբ¹²:

Մանուկ Աբեղյան առաջինը կըլլար, որ նարեկացիին նոր օրերու պաշտամունքը կստեղծեր: Վաթսուհի մոտ էջերը, զորս ան հատկացուց նարեկացիին իր գրականության պատմության մեջ, փաստն են այն հիացման, զորան կտածեր թմբ առաջին մեծ բանաստեղծին հանդեպ, որուն նարեկը թմբ բանաստեղծության առաջին մեծ հրաշակերտությունը լինելով՝ ոչ միայն հրաշալիք է երևացել մեր ժողովրդի աչքին, այլ մի սրբություն հրաշագործ գործությամբ¹³:

Ավելի հետո պրոֆ. Մ. Մկրյանն էր, որ բացառիկ ուշադրություն դարձուց գրական տիտանի մը, որ կրնա հպարտ անցնել բոլոր դարերուն մեջն, արհամարհել սերունդներու վաղանցուկ կուռքերը և տոկալ ամենեն խրատարի զննությանը, մեր օրերուն ալ:

Պրոֆ. Մ. Մկրյան, որ Հայ գրականության պատմության դասագրքին մեջ ինքն իսկ խմբագրած էր շրջանը, որուն կպատկանե նարեկացիին, կգրե. «Աղբերգության մատյանն անհմը մեր գրականության մեջ նշանավոր է նաև նրանով, որ առաջին անգամ մեծ խորությամբ վեր է հանվում մարդկային ներքինը, ուշադրություն է դարձվում և արժեքավորվում են մարդկային անձնական ապրումները»¹⁴:

Ավելի հետո էր, որ ան մասնավոր ուսումնասիրության նյութ դարձուց նարեկացիին, արժեքավոր մենագրության մեջ, ուր գուրգուրանքն ու պաշտամունքը հայտ կրնթանան գրական խղճմտության հետ¹⁵:

¹² Զեյն տեսեք Մկրտիչ Խեղոնյանի և ուր թարգմանությունը արեւելահայ լեզվով, լույս տեսած Երևան, 1960 թվականին:

¹³ Մ. Աբեղյան, «Հայոց հին գրականության պատմություն», Ա, Երևան, 1944, էջ 553:

¹⁴ Մ. Մկրյան, «Հայ գրականության պատմություն», Ա, Երևան, 1951, էջ 134:

¹⁵ Մ. Մկրյան, «Գրիգոր նարեկացի», Երևան, 1953:

¹¹ Լուկ Անդրե Մարսել, «Գրիգոր նարեկացի և Հայ հին բանաստեղծությունը», Փարիզ, 1954 (ֆրանսերեն):

խոսելով նախ նարեկացիի քնարական է-
ջերուն մասին, պրոֆ. Մ. Մկրյանը կեղծա-
կացնեմ. «նարեկացին հայ գրականության
պատմության մեջ նոր դարագլուխ է բաց
անում իր տաղերով ու Ողբերգության մա-
տյան լիրիկական պոեմով: Նա առաջինն է
մեր մեծ բանաստեղծներից, որ գրականու-
թյան մեջ լիրիկայի ժանրը աղատեց եկեղե-
ցուց ունեցած ենթակայական կախումից և
խիզախեց այն պատկերացնել անկախ արա-
րողություններից՝ իր ինքնուրույն արժեքով
ու նպատակներով: Նարեկացու տաղերից
լավագույնները թե՛ իրենց իդեական բովան-
դակությամբ և թե՛ պոետիկական մշակույ-
թով հայ գրականության մեջ վերածնության
սկզբնավորումը նշող՝ լիրիկայի առաջին
փայլուն նմուշներն են»¹⁸:

Նարեկացիի միատիկականության մեջ
պրոֆ. Մկրյան կգտնե՞ր շուրջի կյանքեն դժ-
գոհ մարդու մը հոգեկան խռովքը՝ քնարե-
րական էջերու մեջ պոեթիկացած¹⁹:

Պրոֆ. Մկրյան համաձայն է, որ Նարեկը
սովորական աղոթամատյան մը չէ, ինչպես
տիտղոսած են զայն, այլ աղոթքի ձևին տակ
բողոքի ժայթքում մը ընդդեմ տիրող կարգե-
րուն¹⁸:

Պրոֆ. Մկրյան զերծ կգտնե նույնպես նա-
րեկացիի իր սքեմին կաշկանդումներեն և
կընդունի, որ Աստվածածինը ներքողած ա-
տեն անոր հոգին այլևս կապանք չունի¹⁹:

Պրոֆ. Մկրյան չի վախճար փոքրիկ ժողո-
վուրդի մը այս մեծ հանճարը համեմատու-
թյան զենքի օտար մեծ մաքրումն հետ. «նա-
րեկացին քնությունից վերցված որևէ տե-
սարան մեծ մասամբ օգտագործում է ուղ-
ղակի և անմիջապես հասկանալի կերպով,
տվյալ խոհը կամ հույզը համեմատության
կամ փոխաբերության պատկերավորելու և
ցուցադրելու նպատակով: Այսպիսով՝ նա
չնայած երեք դար առաջ է Դանթեից, բայց
այս առումով էլ նրանից շատ ավելի մոտ է
նոր ժամանակի բանաստեղծներին. հայտնի
բան է, թե դժվարեմբոնելի այնգործանքը
որքան մեծ տեղ են բռնում Դանթեի ստեղ-
ծագործության մեջ»²⁰:

Դանթեն հետո Նարեկացին կրաղղատե
քրիստոնյա Արևմուտքին մեծ հռչակով մար-
դոց հետ ևս. «նարեկի գեղարվեստական
արժանիքները այնքան մեծ ու շատ են, որ
եթե օրինակ՝ Թովմա Գեմպիացու այնքան
գովաբանված և հռչակ վայելող «Համահե-
տևումն Քրիստոսի» գիրքը գրվի նրա կող-

քին, իր մտահոգացմամբ ու արվեստով պիտի
թվա մի շատ գորշ ու թույլ լիրիկական
ստեղծագործություն:

Մեր գրականության վերածնության շրջա-
նը սկզբնավորող մեծ բանաստեղծի Մատյան
Ողբերգության պոեմը, անշուշտ, մարդկային
ստեղծագործական մեծագործության գան-
ձերից մեկն է»²¹:

Նարեկացիով կղքադի նաև պրոֆ. Առա-
քել Գ. Առաքելյանը: Հայ ժողովուրդի մտա-
վոր մշակույթի զարգացման պատմության
նվիրված իր ծավալուն երկին մեջ, քննու-
թյան կառնե նաև Նարեկացին, և կրսե ի միջի
այլոց. «Բանաստեղծը վառ պատկերներով,
գեղեցիկ ու ճշիւ լեզվով արտահայտում է իր
զգացմունքները, տրամադրությունները, խո-
հերը, բողոքը, որոնք ըստ էության ուղղված
են իր ժամանակի ըմբռնումների և հասա-
րակական ճնշիլ մթնոլորտի դեմ: Այդ զգաց-
մունքները հախտուն են, հորդաբուխ, արտա-
հույզ... Փիլիսոփայական այս դարաշրջան
կազմող երկի մեջ երևում են կրիտիցիզմի
առաջին ցույցերը: Նա խարազանում է և՛ ի-
րեն և՛ իր ժամանակը»²²:

5. ԱՐՄԱՇ ԵՎ ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

Արմաշ չէր կրնար շատեղծել Նարեկացիով
խանդավառվողներու սերունդ մը: Հազիվ
քառորդ դար տրվեցավ անոր շնչել հոգեկան
ոգևորության շրջանը, բայց այդ քառորդ դա-
րը բավական եղավ, որ հասնի սերունդ մը,
որ գուրգուրանքով պրպտե հայ ժողովուրդի
հոգևոր գանձը և զայն զննե նոր օրերու հո-
գեբանությամբ:

Նարեկացիի մասին իրենց սքանչացման
խոսքն ունեցան, նախ, Արմաշի զույգ գաս-
տիարականքը իրենք՝ Օրմանյան և Դուրյան:
Օրմանյան իր «Ազգապատմա-ին» մեջ,
ինչպես և հավանաբար իր դասերուն, շատ
հարևանցի անցած է, իր նպատակը լրջալով
դրական վերլուծման մը ենթարկել Նարե-
կացին ու իր երկերը, վերաբերում, զոր այն
ցույց կուտա առհասարակ դրական հին ար-
ժեքներու հանդեպ, իր մտահոգութենեն դուրս
նկատելով գանոնը:

«Մքանչելի աղոթագիրքը... եթե մեկ կող-
մեն յուր քերթողական ավունին, գրական
հաջողության և բարեպաշտ զգացմանց միու-
թյունը կհաստատե, — կրսե Օրմանյան Նա-
րեկացիի մասին խոսելու ատեն, — մյուս
կողմեն կցուցնե այն սրբության և կարողու-
թյան համբավը, զոր կվայելեր Գրիգոր, Նա-
րեկա վանքին համեստ վանականը: Մեր

¹⁸ Մ. Մկրյան, «Գրիգոր Նարեկացի», էջ 140:

¹⁷ Անդ, էջ 192—194:

¹⁸ Անդ, էջ 80:

¹⁹ Անդ, էջ 137:

²⁰ Անդ, էջ 318:

²¹ Անդ, էջ 245:

²² Պրոֆ. — զոկտ. Առաքել Գ. Առաքելյան, «Հայ ժո-
ղովրդի մտավոր մշակույթի զարգացման պատմու-
թյուն», Երևան, 1959, էջ 319:

նպատակին դուրս է նարեկ գիրքին առավել-
լուծյունները վերադարձնել, բայց իբրև պատմա-
գիր բավական կսեպենք հիշել տալ, թե ազ-
գին մեջ գրեթե Սուրբ Գրքին համահավա-
կաբար պատկերված է այդ գրքին, և
սար պատկերված է այդ գրքին, և
սքանչելագործ հատուկ զորություններ կվե-
րագրվին անոր մեն մի տողին, Այդ ազոթա-
գիրքն հղած է նաև մեծ փաստը, որ Գրքը
դրին առաքինադարդ կյանքը ցույցնելով, ա-
նոր անունը տոնելի սուրբերու կարգը անցու-
ցած է²³։

Տարբերակ է սակայն Դուրյանը իր դա-
տումներուն մեջ։ Հիացո՞ւմ. հարկավ ան ալ
ունի նարեկացիի մասին. բայց որքա՞ն վե-
րապահում նարեկի արժեքը ընդգծած ատեն։

Հայ մատենագրության պատմության
նվիրված իր երկասիրության մեջ, որ կխաա-
նան Արմաշի և հետո Երուսաղեմի մեջ իր
որած դասախոսությունները և որ լույս տե-
սավ հետմահու, ան արդարև կըսե.

«95 կտորներն բաղկացած այդ աղբյուրները
կամ ապաշխարողի տղերքը թարգման կհան-
դիսանան ինկած ու անմաքուր հոգիներու
կսկիծին ու մեծերուն, միևնույն ատեն լսելի
ընելով նաև վերելքի մը թափն ու թոփը
դեպի հավիտենական քարձրությունն ու
սրբությունը, իր մտածումները, որոնք խոր-
հրդավոր խրթնությամբ մը կծածկվին շատ
անգամ, զուրկ չեն սակայն փայլակի այն
շողուններն, որ ցավերու աշխարհի մը մոլթ
խորությունները կլուսավորեն մերթ ընդ
մերթ, իր ոճը պահանջված հստակությունը
չունի՝ բառական բարդություններու և քերա-
կանական անճշտություններու հետևանքով.
այսուամենայնիվ, իր ծանր պարբերություն-
ներուն զանգվածային այն կազմը, որ ի-
նչպես մը փոխադրելու անհարմար պիտի
ըլլար ինքնին, զորեղ շունչի մը շարժմամբ
կթավալի, իր մեջ լուծելով նաև քերականա-
կան այն անհարթությունները, որոնց հաճախ
կհանդիպինք իր գրչին տակ, ու այդ պզտոր
հոսանքին մեջն զծվար չէ ընդնշմարել սա-
կայն խորտակված կիրքերու հուսահատ մա-
քառումը, նթն զղացող մեղավորի մը ա՛յն-
քան անկեղծ խոսքերուն և ջերմ հավատա-
լիքներուն քիչ խառնվելին գրական արվեստի
ճիգեր ու չափաբերական տողերու շարքեր—
այս վերջիններուն շա՛տ մտադիր է նարե-
կացի— թերևս ամբողջ գործը ավելի պարզ և
հասկնալի ըլլալու առավելությունը պիտի
ունենար. սակայն և այնպես իր բանաստեղ-
ծական խանդը Աստուծո հետ խոսելու լեզ-
վին կըցած է տալ նորագույն ճաշակ մը, ա-

ռանց զերծ մնալու ժամանակին զարտուղի
քերումներն²⁴։

Եվ սակայն նույն այդ Դուրյանն էր, որ իր
սաներուն մեյմեկ նարեկ ընծա կընէր երբոր
անոնք իրենց ընթացքը կավարտեին՝ պատ-
վիրելով, որ չհեռացնեն զայն երբեք այժմն
և մտածումն, Ընծայականը, որ իր նվերին
կընկերանար, գովք մըն է միևնույն ատեն
ամենահաճախ կրոնավորա-իւն. «Ի նուէր
նուիրելոյդ ի սպաս պաշտաման Սրբոյ Ե-
կեղեցւոյս Հայաստանեայց զմիոյ ի շնաշ-
խարհիկ վարդապետացն մերոց զճեղհունչ
մատենան մատուցեալ՝ ցանկամ զակն ի
նմա պահել քեզ, ո՛չ միայն յիմաստս յոգնա-
թախանձ գրոյն, այլ և ի պատկեր անարատ
ոգւոյ ամենահաճախ կրօնաւորին ուշ կալեալ
յաւէտ»։

Որ գիտէ ընդ Աստուծոյ խօսելու բանս հա-
մարձակութեամբ, գիտէ և մարդկան խօսելու
զարժանն, զպիտանին և զհաճոյսն ի ժամա-
նակի։

Իցի՛ւ ըստ ըզձանաց նարեկայ մեծափառ
և բարձրապատիւ ուխտի վանականին արժա-
նացուցէ զքեզ Հզօրն ժառնել և ուսուցանել
յօրինակ բարեաց աստուածասէր լսողացն²⁵։

Պատգամ մըն էր արդեն աս իր ձեռնասուն-
ներուն համար, ու անոնք շմոքցան երբեք
այդ նվիրական պատգամը։

Արմաշի նոր սերունդն Մուշեղ Սերոբ-
յանն եղավ, որ վարդապետական իր թեզին
նարեկացին նյութ ընտրեց, Դժբախտաբար
տեղյակ չենք այդ ուսումնասիրության պա-
րունակության։

Պետք էր անցնէր քառորդ դար, որպեսզի
երկու ուրիշ արմաշականներ, Թորգոմ արքե-
պիսկոպոս Գուշակյանն ու Գարեգին եպիս-
կոպոս Տրապիզոնցին, ձեռնարկեին գրեթե
միևնույն ատեն նարեկի թարգմանության, ու
այդ առթիվ վերլուծեին նարեկացին ու իր
նարեկը։

Պետք է ըսել, թե երկուքն ալ ջերմությամբ
մոտեցած են հանճարեղ մարդուն ու իր
գլուխ-գործոցին։

Արդարև, Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակ-
յանի համար ազգիավոր ու տիրական զեմքն
է անիկա, որ իր հզոր ու բարի մտածումին
քաղցրությամբ կիշխե իր ժամանակի մտքին
վրա, ինչպես ծիրանի աղեղը՝ թոնրկեցնէր
այնինչ մաքրված երկնքին վրա։ Խորհուրդի և
զգացման բոլոր ձևերը, սիրտի և հոգիի բո-

²³ Մաղաթիւ տօնապետական Որմանյոմ, «Ազգա-
պատմութիւն», Ե. Պոլս, 1913, էջ 1181։

²⁴ Նիղոն տօնապետական Դուրյան, «Պատմութիւն
Հայ մատենագրութեան», Երուսաղեմ, 1933, էջ
173—178։

²⁵ Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնցի, հասցեագրե-
լի նարեկի թարգմանութեան, էջ 1։

լոր բերումները, խոսքի և ոճի բոլոր շեշտերն ու երանգները, որոնք հոս ու հոն, իրեն ժամանակակից այս կամ այն դպրոցին մեջ, միջավայրին իմացական ու բարոյական կյանքը կարտահայտեն որոշ ինքնատպու-թյուններով, ամենքը կմիանան իր մեջ դմայ լելի ներդաշնակությամբ. իր նկարագիրը հա-մադրությունն է իր գարուն ձգտումներուն²⁶,

Թորգոմ արքեպիսկոպոս Նարեկացիի եր-կին մեջ կգտնեն իմացական բոլոր տարերքը անոր գարուն. «Երկարողի և ուշադիր վերլու-ծում մը հաղորդությամբ պիտի դուրս բերեմ անոր գրականության մեջն» իր ժամանակին իմաստասիրական ուսուցման բոլոր տարեր-քը. քերթողականն ու հեռուորությունը, քե-րականությունն ու բառարանը, մեկնողա-կանն ու տրամասացությունը, դավանաբա-նությունն ու մինչև անգամ ֆուլյուրը. ամենքն ալ ընդունոված ոսկի հատակի մը վրա, որ իր բանաստեղծությունն է, իր հո-գեկան խառնվածքին ամենն տիրապետող գիծը, իր էությունն իսկ. վասնզի ամեն բա-նն ավելի բանաստեղծ մըն է ան, մեր մե-ծագույն բանաստեղծը²⁷,

ինչ որ սակայն մեծագույն հատկանիշը կնկատեն Նարեկին, անոր հարազատությունն է հայ ժողովուրդի հոգիին. «Բայց ինչ որ իս-կապես ուշագրավ է իր մեջ և հատկանշա-կան, սա իրողությունն է մանավանդ, թե Նարեկացիին մեջ ներշնչումի և հմտության մարդը ինքն ու իր ցեղն է գերազանցապես. ոչինչ կա իր մեջ կեղծ ու օտարոտի. նվ այս է պատճառը, որ հակառակ անիմանալի խրթնաբանություններուն, որոնք հաճախ ան-թափանցելիին մոայլովը կպարուրեն իր տո-ղերը, հակառակ զարտուղություններուն՝ որոնք կընդոտեն լեզվի ու ճշտության ամեն կանոն, ան կմեա դարձյալ ներքնապես հասկցված և սրտախոսիկ մատենագիրը, որ գաղտնիքն ունի ամենքը մոգելու, ամեն սրտի մեջ աստվածայինին զգացումը վա-ռելու»²⁸,

Թորգոմ սրբազան յընդունիր սակայն, որ արարական ազդեցությունն ըլլա Նարեկացիի մեջ տիրապետողը. Նարեկացիի ոճին ակը գտնելու համար պետք է Ոսկեդար երթալ. «Ոճը մարդն է», ո՛չ մեկ ուրիշի համար այն-քան ճիշտ պիտի ըլլար կիրարկել վճիռը, որ-քան Նարեկացիին համար. իր գրիչը պատ-կերն է իր անհատականության, իզուր պիտի ըլլար անոր ոճին մեջ տեսնել արաբերենին ազդեցությունը. այդ լեզուն, ինչպես և հու-նարենը, իսպառ անձանոթ մնացած է իրեն.

և ինչ որ մեկին կամ մյուսին պատրանքը կթվին տալ մեզի անոր մեջ, պետք է բա-ցատրել առ առավելն ազդեցությունը մեր հին—նույնիսկ ոսկեդարյան—գրականու-թյան մեջ, զոր օրինակ կորուսի և Աղաթան. գեղոսի մեջ ի հայտ եկած մատենագրական երևույթներուն, և հետո հելլենական դպրոցի բազմաթիվ գործերուն, որոնցմե ո՛չ մեկը կրնար անձանոթ մնացած ըլլալ իրենին նման միտքի մը²⁹,

Նարեկ, որ վերջին երկն էր Նարեկացիին, միևնույն ատեն եղավ անոր գլուխ-գործոցը, որուն շնորհիվ է, որ Նարեկացիին կապիի դա-րելուն հետ մեկտեղ. «Իր գործերուն մեջ ոչ ինչայն վերջինն է ան, այլ նաև գերազանցը, ըլլալով ամենն կատարյալ արտահայտու-թյունը իր հոգիին, Առանց անոր, այսինքն լոկ մյուսներով, իր անունը փայլակի ցույթ մը միայն պիտի եղած ըլլար մեր գրակա-նության հորիզոնին հեռավոր մեկ կետին վրա. ասով՝ դարերուն հետ կապիի ինքը, մեր հավատքին երկնքին վրա նշույնով իր հոգիին խորհրդալույս պայծառությունը»³⁰,

Նարեկի գլխավոր հմայքը իր բանաստեղ-ծությունն, հետևաբար իր արվեստին մեջ կգտնեն Գուշակյան³¹,

Բայց ինչ որ բացառիկ կգտնեն Գուշակյան Նարեկացիի մեջ, անոր ճիգն է հոգեկան կա-պանքները խզելու, և նոր հորիզոն բանալ ա-նոր՝ անձնատուր մտասքանչության. «Անոր մեջ կտեսնես շղթաքի պայմանագրական կապերն դուրս նետված հոգին, որ հայե-ցողությունն, այսինքն գերբնականին տեսակ մը անընդմիջական հայտնատեսությունը մեջ Աստուծո հետ մտերմական ծանոթության մը գաղտնիքը կփնտռե. Ու որքան ավելի կհե-տամտի այդ բանին, այնքան ավելի կվերա-նա հոգեբանողն սավառնումներով, մինչև որ մտասքանչության (extase) վայրկյանի մը մեջ կմիանա անոր հետ սիրո միացումով, որ անհունապես գերազանց է քան իմացա-կան միացումը

ինչ որ ուրիշ խորհրդապայտ հոգինե-րու, զոր օրինակ նմանություն շիսուսիի մա-տենագրին (Թովմաս Գեմրացի) մեջ հա-ճախված երևույթ մըն է ասիկա, Նարեկացի-ին մեջ սակավադեպ՝ եղական բան մըն է սակայն. Անոր մեջ հոգին, քունը բայց կարճ փոթորկումն մը ետքը, կգտնեն միշտ իր ան-դորանքը, կատարելության իր իղձին հա-զուրդն ընդունելով կարծես. Մերինին մեջ, անդադրում մրրիկն է, որ կգոռա միշտ, ճեն-ճերող սրտի բոցավառումներուն մեջն»³²,

²⁶ Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյան, «Նարեկ»,

էջ 20.

²⁷ Ա. Գ., էջ 31.

²⁸ Ա. Գ.,

²⁹ Ա. Գ., էջ 22.

³⁰ Ա. Գ., էջ 33.

³¹ Ա. Գ., էջ 24.

³² Ա. Գ., է. 34—35.

ոներն ու խոսքերը հրաշալիորեն, մեկ խոսքով՝ բաց գիրքի պես կարդալ նարեկացիին իր նարեկին մեջ, թերևս այնքան դժվար էր, որքան անհնար է երկինքը գրկել կամ օվկիանոսն ամփոփել ակնթարթի մը մեջ, Երկու հոգիներու իրերաթափանցումը, երբ անոնց մե մեկը մարմնազերծ հավիտենություն մ'է երկրեն քաժնված և մյուսը նյութի բոլոր հավանական և ճակատագրային վրիպանքներու մեջ խաբխափող ու դանդաղող եղկելի մ'է, ըզճանք մ'է լուկա³⁸։

Թե ինչ պաշտամունքի առարկա էր նարեկը ժողովուրդին լայն խավերումն մեջ, կարելի է տեսնել այն գեղեցիկ էջեն, ուր Գարեգին Տրապիզոնցի կպատմե իր իսկ ծնողքին պատկառանքը գեպի Աղոթամատյանը³⁹։

Նարեկացիին ու նարեկը գտնելու համար Գարեգին Տրապիզոնցիին մեզ կտանի նախ երբեմնի հայ մենաստաններուն⁴⁰։

Նարեկի մենաստանը ևս, ուր իր հոգին պիտի գար թրծել նարեկացիին, մեկն էր այն բացառիկ ուխտերեն, ուր կայինար անոնց հոգին⁴¹։

Ինչ ավելի շքեղ փաստ այն լայնամտություն համար, որ կհասուննար այդ վանքերուն մեջ, քան մարդկային անկաշկանդ հոգին նույնիսկ աղոթած աստե՛ն, քան ներքողը, զոր նարեկացիին պիտի ձուներ օր մը Աստուծո մոտը⁴²։

Ու ահա այդ մենաստանին մեջ էր, որ նարեկացիին իր գլուխ-գործոցը երկնեց, ճնարեկը... Հայ ժողովուրդի ջերմեռանդ համբույրներով ու սրտագին պաշտումներով երիցս սրբազնացած և ըստ հոգեգրիչ հեղինակի նախատեսության իսկ՝ այսօր հազարս ասպրելու կոչված Սաղմոսարանն է այն, իր պայծառ ոգիով, իր վսեմ և ո՛չ թե ճհիվանդոտ թոխքով և իր հոյակապ կերտվածքով գերազանց քան Դավթյան տասնադին, Անհափշտակելի և անհնանալի սեփականությունն է այն Հայաստանյայց Սիրտին, իր սեռին մեջ անբաղդատելի՝ մարդկային հոգիի և միտքի որե՛նչ արտագրության հետ⁴³։

Գարեգին Տրապիզոնցիին համամարդկային հուզումներուն հետ, որոնցմով շաղախված է նարեկը, զայն կնկատե իբրև ստեղծագործությունը հայ հոգիին. «Համամարդկային խորքին հետ, սակայն նարեկն ու

նարեկացիին ունին տարազ մը՝ որ որչափ ինքնատիպ ու ահնատական՝ կկրե հատկանշական դրոշմը զանոնք ծնող ցեղին, միջավայրին ու պատմության, Այդ տարազը արվեստն է, որ կոչված է հայտնաբերել հոգիին թաքուն գեղեցկությունները միանգամայն, դուցազնական գոռ, ողբերգական տխուր, քնարական գողտր և այլ զանազան շեշտերով⁴⁴։

Նարեկի արվեստին գալու՜մ, Գարեգին Տրապիզոնցիին զայն կնկատե իբրև ամենեն սանձարձակ պոռթկումներեն մեկը մարդկային հոգիին, սանձարձակ նաև իր արտահայտության ձևին մեջ. «Նարեկը, հաղվադեպ կաղացումներով՝ որոնց սպրդումը կարելի է վերագրել գոնե մասամբ անճարակ ու անճաշակ ընդօրինակողներու, խառն ու տիրական կշռույթով դաշնավորված ու մերթ հանգավորված առողջանական (prosodique) ողբերգություն մ'է, Տիրապետող շափն է 5+5, որով կսկսի նույնիսկ յուրաքանչյուր խոսքի խորագիր. «Ի խորաց սըրտից+խոսք ընդ Աստուծոյ»։ Բայց նարեկացիին արվեստը չի մտնե՛ր երբեք արվեստականության մը ընդվզեցնող սեղմ սահմաններեն ներս, այլ իր բոնող ու անզուսպ հոգին կուտա ներշնչումի հորդառատ թրթռումներու խաղընթաց, և երբեմն զահավիժող հոսանքին. այնպես որ առողջանություններն ալ իր հոգիի մերթ մեղմ ու մերթ ուժգին ելքէջներուն համաձայն կառնեն կշռույթի երաժշտական քոլոր ազատ ու քաղրահընչյուն շափերը⁴⁵։

Խորքի և ձևի այդ սանձարձակությունը սակայն չի խաթարել կշռույթը ստեղծագործության մը, որ հայ մատենագրության մեջ կցցվի իբրև բացառիկ կոթող մը. ճնարեկի մեջ հոս ու հոն ցանցնված նմանատառական շարոցները (alternation), որոնք հետևակ գրչի մը տակ խրտուցիչ ճոռոմություններ պիտի նկատվեին, նարեկացիի մագաղաթին վրա երաժշտական հաճելի եղանակավորումներ են միայն, որոնք լեն խաթարել գործին գեղագիտական ընդհանուր ոգին, Այսպես են նաև լեզվական քերականական այն կանոնազանց այլ պերճ սանձարձակությունները՝ որոնք նարեկացիի թերթողական հանճարի տեսակ մը անիշխանական ոգիեն կպոռթկան և՛ մերթ ներշնչումի ամպածրար ու զխապատույտ սավառնումներուն և մերթ գրչական ինքնամոռաց ու մոլորուն ոստոստումներուն մեջ կուգան ի հայտ⁴⁶։

38 «Նարեկ», էջ ԺԷ.

39 Անդ, էջ ԺԴ-ԺԵ.

40 Անդ, էջ ԻԲ.

41 Անդ, էջ ԻԴ-ԻԵ.

42 Անդ, էջ ԻԶ.

43 Անդ, էջ ԻԷ.

44 Անդ, էջ ԼԱ.

45 Անդ, էջ ԼԵ.

46 Անդ, էջ ԼԶ.

Գարեգին Տրապիզոնցին, ուսումնասիրության մեջ, զոր կցած է Նաբիկի թարգմանության, կհայտնվի, ինչպես տեսանք, խորապես թափանցած Նարեկացիին և անոր ստեղծագործությանց: Հիացումը, զոր ան ունի դեպի Նարեկացիին և գուրգուրանքը, որով ան կմոտենա անոր ստեղծագործությանց, ավելի ևս կշեշտեն բախտավորությանը Նարեկը ըմբռնած ըլլալու իր բովանդակ խորքին մեջ:

Ճամբան հարթված է անոր վերածման համար մեր օրերու գրական լեզվին:

6. ԱՅՑ ՄՏՔԻ ՆՍԿԱՆ

Փառելի առաջ ներկա գլուխը, պետք է անգամ մը ևս ըսենք, թե Նարեկացիին դարագլուխ մըն է, դարագլուխ այն խմաստով միայն, որ նոր էջ մը կրանա ան հայ մաքի պատմության մեջ. բայց այդ էջը կամա բոլորովին ուրույն, ու լին հպիր անոր հաջորդ էջերը պատմության գրքին. ան առանձին զազաթ մըն է, որուն շեն համարձակիր մերձենալ ուրիշները. ան իր մեջ կխտացնե դարերը, որոնք հայ հոգիին մեջն անցան, ու անոնց նոր բարձունք կուտա, որպեսզի հայ հոգին կոթողեն զայրոց դարերուն դիմաց. ան այդ բարձունքին կնայի վաղվան դարերուն, իր խորքին խորհուրդ ու գեղեցկությունը, խնդով անոնցմե ամեն մեկուն, իր փառքը պահելով միշտ բոլորեն վեր:

Արդարև Նարեկացիին անմասնելի մնաց, և դեռ կմնա ահա տասը դար է: Դարերը, իրմե առաջ ու իրմե հետո, իրենց հոգևոր հուզումները կրցնել էին պոռթկալ մեկը մյուսին ավելի անուշ շարականներու մեջ. մեր տաղասացներն ու աշուղները, իրենց կարգին, տարբեր քաղցրություն բերին թրթռացնել հայ քնարին վրա, ու նոր օրերուն, հայ քնարը պանծացուց քերթողներու քանի մը սերունդ: Նարեկացիին բոլորեն վեր է, բայց նաև բոլորին մեջ:

Որ կողմին ալ դիտես դուն Նարեկացիին, մեծագույն հսկան կմնա միշտ ան բովանդակ հայ գրականության մեջ: Ինչ բիծեր ալ փնտոես անոր երկին մեջ, ան քեզ կընկճե միշտ լույսի ու բոցի իր հեղեղին տակ: Ան կախարդ մըն է, որ քեզ հանկարծ անդունդ կիջեցնե, որպեսզի մարդկային հոգվույն դիրտը տեսնես, և մերթ կտանի քեզ աստղերուն, որպեսզի քեզ որոնես աստվածային կատարելությունը: Մերթ ալեկոծ ծով մըն է

47 Այդ ուսումնասիրությունը, որ Վեբերհայմենբերգ խորագրեր կկրե, կոչված էր հառաջաբանն ըլլալ վերլուծական խորհրդածություններու: զորս ան պիտի կցեր Նաբիկի ամեն մեկ գլուխին, ձեռնարկ, որ մնացած է ծրագրային վերակի մեջ՝ Վեբերհայմենբերգի փոփոխություններուն հետևանքով:

ան, որ կփոթարկե քու հոգիդ ևս անշափելի խռովքներով, մերթ քեզ կտանի դուրսական պարտեզներու, որպեսզի գտնես հոգիդ իր խաղաղությունը, նրա ան կաղոթե, հեղասահ անվակի մը մրմունջն է կարծես իր աղերսանքը, բայց հանկարծ զայրույթ ու բողոք կդառնա իր պաղատանքը ու կփոթեցնե Աստուծո զահը սարսել: Հայ լեզուն իր բովանդակ շքեղությամբ ու բուրբ իր գանձերով անզոր կմնա իր հոգվույն ճիշդ պոռթկալու, ու նոր կերպարանք կառնե, անդուսպ բառերու հեղեղին մեջ ժայթքելու իր ներսի կրակը: Միագեղին մըն է, որ խորհրդավոր իր բառերուն մեջ կսքողեն անբացատրելի, ու հանկարծ իրապաշտ մը կցցվի դեմը, որուն ոչինչ խորթ չէ շուրջի աշխարհին, Միմվուններով կխոսի ան մերթ քեզի, բայց իր հոգին քեզ լայն կրանա, որպեսզի իշնես մինչև խորքերը:

Նարեկացիին իր Նարեկին մեջ հայ հոգիին գերագույն ճիգն է բարձունք հասնելու:

Կանցնին դարերը զիրար հերքելով: Սերունդներ կուգան հեգնելով իրենց նախորդները, որդիները կուգան և կուրանան իրենց հայրերը: Տախտակներ կփշրվին ու կզրվին ուրիշները, կուգեն կզրվին վար և ուրիշներ կբարձրանան անոնց տեղը:

Ինչ աստղեր, շողալն հետո պահ մը, անդունդը կիշնան, և ինչ հուշակներ մոռացության գիրկը կերթան թավալել ընդմիշտ:

Բացառիկ հանճարներն են միայն, որոնց առջևն դարերը գլխահակ կանցնին:

Նարեկացիին այդ հանճարներն է: Ան պիտի մնա միշտ կանգուն, դարերը պիտի չդպին անոր, իրենց գլուխը պիտի ծոեն ու անցնին: Տասը դար անցավ, ու տասնյակ դարեր դեռ կանցնին, բայց ան մնաց ու պիտի մնա իր անսասան փառքին մեջ:

Ամբողջ տասը դար է, հայ հոգին կապրի անոր հմայքին տակ: Ինչ փույթ, թե անմեկնելի էին հաճախ անոր բառերը, անթափանցելի իմաստներով լի: Հայ ժողովուրդը սիրեց անով աղոթելու, Հուռութք մըն էր ան չարին ու չարիքին դեմ, փորձությունաց ու պատուհաններուն դեմ, ու ժողովուրդը իրմե զայն երբեք չբաժնեց բոլոր մորիկներուն, բոլոր աղետներուն առնել:

Նարեկը վկա մըն է աշխարհին առջև, թե հայ հոգին կրնա հասնիլ լեռան կատարը, ու անմատչելի բարձունքներին նայիլ վար՝ հեգնելու համար դարերը, որոնք փորձեցին զինքը մոռցնել, հեգնելու և ժողովուրդները, որոնք կարծեցին չբացնել զայն աշխարհի երեսին:

Հայ ժողովուրդը, Նարեկը գրկած, մահը կանգնան:

(ՆԱՐԵԿԱՆԿԻՆ)

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԵՐՅԱՆ

(Առաջագրական փոխտնօրէն
Արտատպւոյն քեմի)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱՎԱՐԿ Ս. ՀՌԻՓՍԻՄԵԻ, Ս. ԳԱՅԱՆԵԻ ԵՎ Ս. ՇՈՂԱԿԱՔԻ ՎԱՆՔԵՐԻ ԵՎ ԱՅԴ ՎԱՆՔԵՐՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ԿԱՅՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԱՊԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ*

Բ. Ս. ԳԱՅԱՆԵԻ ՎԱՆՔ

Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի հարավ-արեւմտեան կողմը, Արարատյան դաշտում, կանգուն է Ս. Գայանեի հինավուրց վանքը, ըստ Ագաթանգեղոսի վկայութեան՝ կառուցւած ճիշտ այն տեղը, ուր Ս. Գայանեն նահատակվեց իր երկու ընկերուհիների հետ. ժնւղմիւսն շինեցին ի հարաւակողմն կուսէ անտի, ուր վկայեաց Գայիանէ նորուն սնուցիչն երկու ընկերոջն⁴⁸։

Ագաթանգեղոսի ակնարկութիւնը վերաբերում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի 301 թվականին կառուցած նախնական վկայարանին, որտեղ ամփոփվեցին Գայանեի և նրա երկու նահատակ ընկերուհիների նշխարները։ Սկրաբեալ, շինեալ, կազմեալ զսուրբ վկայարանս... զՍուրբն Գայանէ ի կողմն հարաւայ իւրոյ մարտիրոսութեանն երկու ընկերոջն զնէր ի վկայարան տաճարին⁴⁹։

Հավանաբար ը դարում այստեղ հաստատւում է վանք և միաբանութիւն։

Ա. Գայանեի վանքի մասին շուրջ 329 տարի ոչինչ չի հիշատակւում մեր պատմութեան էջերում։ Եզր կաթողիկոսը (630—641 թ. թ.), ըստ ժ դարի պատմիչ Հովհաննէս Գրասխանակերտցու վկայութեան, Գայանեի խիստ մթին, խեղճ ու նսեմ շինութիւնը քակել է տալիս և այն հիմնովին վերակառուցում կոփածո, սրբատաշ քարերով. ժնւկ ապա հայրապետն Եզր զվկայարան Սրբոյն Գա-

յիանեայ, որ երբեմն խրթին և մթին էր, զնա շինեալ՝ քակեալ, ևս ընդարձակագոյն և պայծառագոյն զնա շինեաց՝ կոփածոյ քարամբք և կրով ձուլելով. և արտաքուստ յարգաբէր կայանս քնակութեան քահանայական դասուց ի պաշտօն աստուածային խորանին⁵⁰։

Ս. Գայանեի վանքում Եզր կաթողիկոսի օրով կատարված վերաշինութիւնից հետո, մինչև ժէ դարը, պատմութեան մեջ այս վանքի մասին նորից ոչինչ չի հիշատակւում։

Ժէ դարում, Ս. Գայանեի վանքի տխուր և քայքայված վիճակի մասին վշտով գրում է Առաքել Դավրիժեցին. ժնւկ Գայիանեայ և Հռիփսիմեայ ամենեկին անքնակ և անպարիսպ, նա և գրունք ևս ոչ գոյին եկեղեցեացն և խորանացն, և յարտաքուստ կողմանէ տանիսն բովանդակ և երեսք որմոցն քանդեալ, և հիմունքն խարխալեալ և խրամատեալ. և ի ներսի կողմանէ բեմն և յատակ եկեղեցւոյն քանդքանդեալ և բովանդակ եկեղեցին և խորանքն աղքովք անասնոց լցեալ, վասն զի յատուս ամարայնոյ և ձմեռայնոյ անասունք, որպէս եզինք և ոչխարք մակաղէին ի մէջ եկեղեցեացն, և Գայիանեայ տաճարի տանիքն բովանդակ իջեալ էր, և ռմմունքն միայն կային կանգնեալ և ոչ այլ ինչ⁵¹։

Փիլիպոս Ա. կաթողիկոսի շինարարութիւնները Ս. Գայանեի վանքում. — Ինչպես նկա-

* Երանանկված «էջմիածին» ամսագրի 1881 թվականի № Բ-ից։

⁴⁸ Ագաթանգեղոս, էջ 441.

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 447.

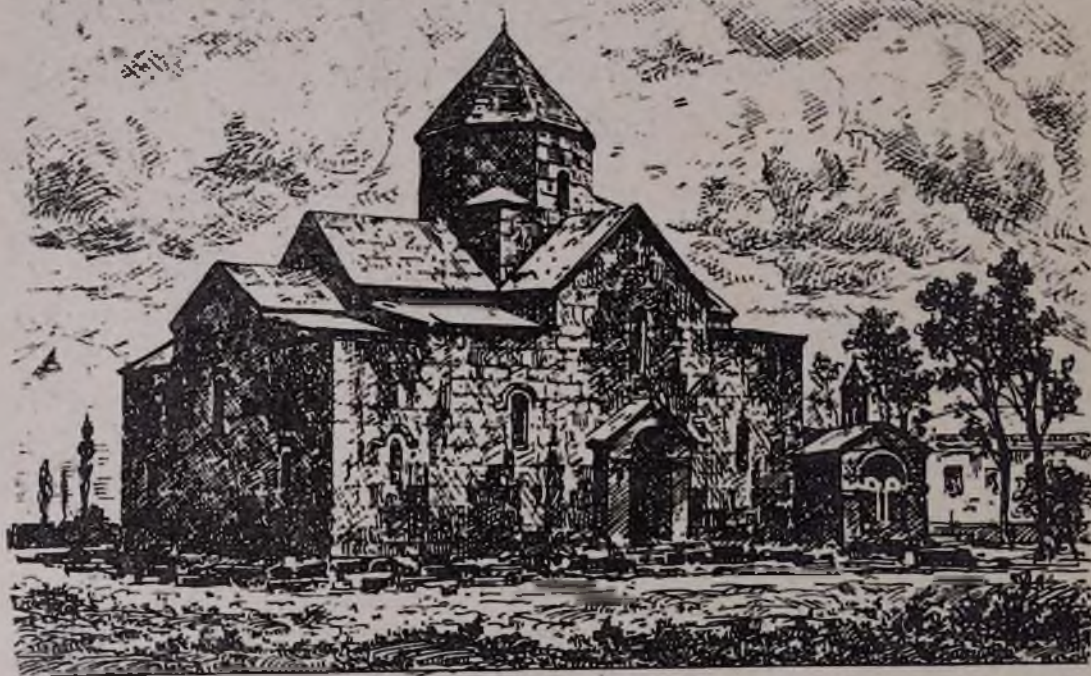
⁵⁰ Դրոսխանակերտցի, էջ 48.

⁵¹ Դավրիժեցի, էջ 180 (այս և հաջորդ բոլոր բնագծումները մերն են — Վ. Վ. Յ.).

րագրում է Դավրիժեցին, Ս. Գայանեի վանքը քայքայման վիճակի մեջ էր գտնվում, երբ Հայրապետական Աթոռ բարձրացավ Փիլի-պոս Ա — շինարար կաթողիկոսը (1633 — 1655 թ. թ.): 1651 թվականին Փիլիպոս կաթողիկոսը սկսում է Ս. Գայանեի վանքում իր շինարարական աշխատանքներին: Ըստ Դավրիժեցու վկայության, նա կատարում է հետևյալ վերանորոգումները. «Սույն տաճարն այն շինուածոցն էլ միաժնի, զոր սուրբ հայրապետն Փիլիպոս արար, այնուհետև ձեռն ի գործ էարկ, զի և զտաճարս սրբունի կուսանացն Գալիանեայ և Հոփսիմեայ նորոգեսցէ... Բայց Սրբոյն Գայիանեայ կուսի տաճարն առանկ անբեալ էր, զի տանիքն քովանդակ իջեալ էր, միայն շուրջնակի ու-

Ս. Գայանեի վանքում, բացի վերահիշյալ հիմնական նորոգութիւններէց, Փիլիպոս կաթողիկոսը կատարում է նաև ավագ խորանի ներքեի մատուան նորոգութիւնը. «Քանզի ասագ խորանի ներքոյ շինեալ մատուռն որ է դիր հանգստեան նշխարաց սրբոցս, անբեալ էր բնաւին, ոչ միայն մատուռն, այլ և ի վերայ նորին կառուցեալ ասագ բեմն անբեալ և քանդեալ էր մինչև ցլատակն, և աղբիւսովք և զոճհօք լցեալ մինչև ի վեր»⁵³:

Ըստ Դավրիժեցու վկայության, Փիլիպոս կաթողիկոսի Ս. Գայանեի վանքում կատարած վերանորոգումների ժամանակ հայտնարեբրվում են Ս. Գայանե կուսի և ընկերուհիների նշխարները երեք տապանների մեջ.

Ս. ԳԵՅԻԿԻ ՏԱՃԱՐԸ

Նկարիչ՝ Գրիգոր Ուլստյան

մունքն և շուրջին սիւնքն կային կանգուն, զուխն ի բաց. և յատակի ումացն աստ և անդ ծաղկաւոր և խաւմատեալ. որոց արար Ըորդգման սկիզբն կաթողիկոսն Տէր Փիլիպոս, մեծաիղծ կարօտի և ջանի, և բազում գանձս ծախելով Ըորդգմաց գեղեցկաշէն, ի հիմանց մինչև ցգաթաքն գմբէթին. յորոց վերայ կառուցին զնշան տէրունական խաչն»⁵⁴:

«Ի ներքոյ հիման եկեղեցւոյն, որոց մինն էր ի կողմն հարաւոյ. և մինն ի կողմն հիւսիսոյ. և մինն ի կողմն արեւելից, եւ եղև զիստ նշխարաց սրբունւոյ կուսին Գայիանեայ և ընկերաց նորա, և նորոգումն նորին եկեղեցւոյն ՌժԱ Թուին (1652) հոկտեմբեր ամսոյ ԺԹ, յաւուր երեքշաբթի»⁵⁴:

Հովհաննես եպիսկոպոս Շահաթունյանցը, իր հերթին, վկայում է Փիլիպոս կաթո-

53 Դավրիժեցի, էջ 224.

53 Նույն տեղում.

54 Նույն տեղում, էջ 225.

դիկոսի Ս. Գայանեի վանքում կատարած նորոգությունների մասին. «Փիլիպպոս կաթողիկոս Հաղթակեցի յամի 1652, նախ քան զշինութիւն նորոգութեան վանաց Սրբուհիոյն Հռիփսիմեայ, նորոգէ զսա գրեալ թէ ըստ մեծի մասին, և զկաթողիկէն գլխովին՝ որսի վերայ չորից սեանցն ի միշավայր տանեաց տաճարին. յայս կաթողիկէն ի բաժնի արևմտեան հարաւոյ յարտաքին կուտէ գրի թուական շինութեան՝ ըստ այսմ»:

ԻձԱ թուին նորոգեցաւ եկեղեցին

եւ շինեցաւ կաթողիկէնս⁵⁵:

Նշանաւոր Ա. Այնթապցւոյ (1682—1691 թ. թ.) վերանորոգություններ Ս. Գայանեի վանքում.— Ս. Գայանեի վանքում, Փիլիպպոս կաթողիկոսից հետո, Նդիաղար Ա. Այնթապցին 1688 թվականին կատարում է մի շարք վերանորոգություններ, որոնք հիշվում են վանքի արևմտյան պատի հյուսիսային կողմի աղյուս գտնվող 1688 թվակիր հետևյալ արձանագրության մեջ.

«Ես Տէր Նդիաղար կաթողիկոս Սուրբ Էջմիածնի, Հոսմկրայեցի գովալ, տեսի զամայութիւն սուրբ վանացս, որ յանուն Սրբունոյն Գայիանեայ, շարժեցայ ի զուր ճոզեաւ սիրով, եւ պարսպեցի զսա սրահոփ, յարկոփ եւ խցեօփ. նայեւ զգալիւր եկեղեցոյս կառուցեալ, յաշմէ խորան յանուն Սուրբ առաքելոյն Պետրոսի, և ի ծախակաղմն խորան յանուն Սուրբ առաքելոյն Պողոսի, յիշատակ ճոգոյ իմոյ. եւ ի Հայոց թվականիս հազար ճարիւր Լէ ամինս:

Նդիաղար կաթողիկոսի Ս. Գայանեի վանքում կատարած այլ շինարարությունների մասին խոսում է ժամանակակից Զաքարիա սարկավազ պատմիչ Հովհաննավանեցին. «Նոյնպէս և ի մայրն Գայիանէ շրջապատեալ պարսպեաց, և յարևմտեան դրանն արտաքոյ կողմանէ շինեաց խորանս (Ս. Պետրոսի անվան— Վ. Վ. Տ.). և ի նոյն տեղին հիւսիսոյ կողմն շինեաց զգերեզման իւր և զտնտեսատունն և զխուցան. հաստատեաց և միաբանս զի ծամ և պատարագ մատչի հանապազ»⁵⁶:

Դավիթ կաթողիկոսը 1803—1804 թվականներին ցանկացել է վերանորոգել Ս. Գայանե. «Զի Տեառն գործակցութեամբ ի յառաջիկայ գարնանս ձեռն ի գործ արարեալ նորոգեցուք զխախտեալ տեղիսն Սրբոյ Աթոռոյս, և վանից Սրբոյ Գայիանէի...»⁵⁷:

⁵⁵ Շմեխթունյանց, Ա., էջ 274:

⁵⁶ Զաքարիա սարկավազ, «Պատմագրութիւն», Վաղարշապատ, 1870 թ., Բ, գլ. ԵԲ, էջ 106:

⁵⁷ Կյաւո տվոզ Բաճաճ Աղանյանց, «Դիվան Հայոց պատմութեան», գիրք է, Թիֆլիս, 1808 թ., էջ 326:

Իսկ Բարգուշիմեոս Զելեպին գրում է. «Բայց զի ահա ցուրտն վերաժամանի, և մշակաց բանի ոչ լինի, վասն որոյ ունիմք գնալ ի Սուրբ Աթոռն և սպասել մինչև ցրացումն գարնան. զի յայնժամ շինել տացուք և զեկեղեցին, ունիմք նորոգեցուցանել ի գարնանն և զտանիսն Աստուածաէջ Սրբոյ Տաճարին, և զեկեղեցին Սրբուհիոյն Գայիանեայ, որք խախտեցեալք են, մինչ Տէր յաշողեսցէ»⁵⁸:

Վերանորոգություններ Ս. Գայանեի վանքում Գևորգ Դ կաթողիկոսի (1884—1882 թ. թ.) օրով, ձեռամբ վանահայր վանե ծայրագույն վարդապետ Բաստամյանցի— 1872 թվականին, Ս. Գայանեի վանքի վանահայր, բազմավաստակ գիտնական և եկեղեցական իրավունքի հմուտ մասնագետ Վահան վարդապետ Բաստամյանցը կատարում է վերանորոգական մեծ և հիշատակելի աշխատանք:

Ն. Ղ. Ալիշանը դրվատանքով է խոսում Բաստամյանցի շինարարության մասին Ս. Գայանեի վանքում. «Յեռնի ժամանակս Գէորգ Դ կաթողիկոս յամի 1872 յանձնարար զտեղին ի խնամս եռանդուն և գիտնական նորընծայ վարդապետի Վահանայ Բաստամյանց, սատարելով և ուժեղ յԱթոռոյն, որով ձեռն արկեալ նորա նորոգեաց և զվանսն և զեկեղեցին՝ ոչ սակաւ խաթարեալս և աղտեղեալս, բանալով զխցեալ լուսամուտսն և ընդարձակեալ ութ և տասն պատուհանս. և յետ նորոգման զմբէթին և որմոցն, զարդարեաց և զներքինն վայելել սպասուք, կառուց կամարակապ դուռն յարևմտեան պարսպին հանդէպ մեծի դրան եկեղեցոյն. շինեաց բազմասենեակ տուն վանահօր, և բնակարանս միաբանից, հաստատեաց և դպրոց մանկանց և տպագրատուն, ուր տպագրէր ամսագիր թերթ մի Դպրոց անուն, որք խափանեցան յետ երկուց ամաց՝ առ ծանրութեան ծախուցն, և առ բացակայութեան իւրոյ յմերսպա»⁵⁹:

Վահան վարդապետը Ս. Գայանեի վանքում իր կատարած վերանորոգությունների մասին հանգամանորեն գրել է «Մշակ» թերթում⁶⁰:

Այնուհետև, Բաստամյանցից հետո, Ս. Գայանեի վանքում կատարվել են մասնակի վերանորոգումներ:

Խրիմյան Հայրիկի օրով, ինչպես վկայվում է «Արարատ» ամսագրում, նույնպես ավարտված է Ս. Գայանեի վանքի տանիքի և հատակի վերանորոգությունը. «Այս վանքի դարասի երկու կողմը շինված նոր կո-

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 86:

⁵⁹ Ն. Ղ. Ալիշան, «Արարատ», էջ 244:

⁶⁰ «Մշակ», 1879 թ., Մ 82:

փածո և կամարակալ շինությունն ևս արտաքուստ ավարտված է⁶¹։

Ս. Գայանեի վանքի վերանորոգությունները նորին Ս. Օձնւրյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա կաթողիկոսի օրով.— Խրիմյան Հայրիկի օրոգ մինչև Վազգեն Ա Հայրապետի զահալալությունը, ոչ մի նորոգություն չի կատարվել Ս. Գայանեի վանքում։ Վեհափառ տարվել Ս. Գայանեի վանքում, ի Հայրապետը, իր անդրանիկ կոնդակում, ի Հայրապետի հովանաւորութեամբ հայ ժողովրդի, հայտարարեց, որ ի շարս այլ վանքերի, վերանորոգելու է նաև Ս. Գայանեի վանքը։

Վեհափառ Հայրապետի նախագահության տակ գործող Մայր Աթոռի ճարտարապետների հանձնաժողովը կազմել է Ս. Գայանեի վանքի վերանորոգության ծրագիրը։

1960 թվականի մարտից սկսվել է Ս. Գայանեի վանքի հողամասի լրիվ պարսպապատումը՝ տեղական սրբատաշ տուֆ քարից։ Վանքը շուտով կկանաչապատվի պլանտաժի և ծառերով։

Նոր տապանաքարեր գրվեցին 1920 թվականից ի վեր վանքի շրջապատում թաղված Մայր Աթոռի հանգուցյալ միաբանների գերեզմանների վրա՝ մարմարյա տախտակներով և տապանաքարով։

Ս. Գայանեի վանքի այժմյան վերանորոգության հիմնական և գլխավոր նպատակն է եկեղեցու տանիքի պատերի զրսից և ներսից վերանորոգումն ու ամրացումը և Ս. Սեդանի վերակառուցումը։

Ա. Գայանեի եկեղեցու ներսի ծեփը, Ժ. Հոփասյանի օրինակով, կմաքրվի ավազաշիթ մեքենայով, նրա նախնական տեսքը վերահաստատելու նպատակով։ Հիմնովին կկառուցվի պատարագի Ս. Սեդանը հայկական ոճով։

Վերակառուցվում է արևմտյան զուան կից Նդիազար կաթողիկոսի կառուցած գավթիքը, որը հանդիսանում է կաթողիկոսների դամբարանը, ծկեղեցու հատակը վերաշինվում է կարմրավուն տուֆ քարերով։

Սրագրված է բախում կառուցել նոր մայթեր, Միաժամանակ վերանորոգման կենթարկվեն միաբանական գերեզմանները։

Ս. Գայանեի վանքում բաղված կաթողիկոսների տապանադրությունները.— Վերջին ժամանակներս Ս. Գայանեի եղել է կաթողիկոսների դամբարան։

Ս. Գայանեի վանքում թաղված են հետևյալ կաթողիկոսները։

Վանքի հյուսիսային կողմում՝ Հակոբ Ծեմախեցի (1759—1763 թ. թ.), Նդիազար

Ա Այնթապցի (1682—1691 թ. թ.), Ղազար Ա Զահկեցի (1737—1751 թ. թ.), Մատթեոս Ա Կոստանդնուպոլսեցի (1858—1865 թ. թ.), Դավիթ Ե (1801—1807 թ. թ.), երկու գերեզմանի աղատ տեղից հետո, վերջում հորհեն Ա Մուրադբեկյան (1932—1938 թ. թ.)։

Վանքի հարավային կողմում, արևմտյան դռան առջև, թաղված են Սիմեոն Ա Երևանցի (1763—1780 թ. թ.), Աբրահամ Բ Մշեցի կամ հոշարեցի (1730—1734 թ. թ.), Մինաս Ա Ակենցի (1751—1753 թ. թ.), Ս. Էմիանոսի առաջին պրոկուրոր թովմա Ղորանյան, Հովսեփ Բնարյալ կաթողիկոս Արղուիյան, Բարսեղ տեղապահ արքեպիսկոպոս։

Այստեղ թաղված կաթողիկոսներից Նդիազար Այնթապցու, Աբրահամ հոշարեցու և Մինաս Ակենցու շիրիմների վրա տապանաքարեր չկան, բայց կան փաստեր, որ նրանք թաղվել են այստեղ։

Այսպես, Նդիազար Այնթապցի կաթողիկոսը, ըստ Զաքարիա սարկավազ Հովհաննավանցի պատմիչի վկայության, թաղված է ահի նոյն տեղին, հիսիսային կողմի շինեաց զգերեզման իւր⁶²։

Նդիազար կաթողիկոսի գերեզմանը գտնվում է Ս. Գայանեի վանքի հյուսիսային կողմում, Հակոբ Ծեմախեցու և Ղազար Զահկեցու շիրիմների մեջտեղը։ Այդ մասին վկայում է նաև Ծահաթունյանցը, որն իր ժամանակին գրի է առել կաթողիկոսների տապանաքարությունները, թի միջոցի երկուց այստեղի կաթողիկոսաց (Հակոբ Ծեմախեցու և Ղազար Զահկեցու— Վ. Վ. Տ.) ամփոփեալ է մարմին Նդիազարու կաթողիկոսի Հոռմկայեցու ի ՌձԼԹ թվականի Հայոց՝ յամի Տեառն 1690, յձ-րդ օգոստոսի⁶³։

Արդարև, այսօր էլ Ս. Գայանեի վանքի հյուսիսային կողմից առաջին գերեզմանն է Հակոբ Ծեմախեցուն, իսկ երրորդը՝ Ղազար Զահկեցուն։

Սիմեոն Երևանցին ևս վկայում է, որ Նդիազար Այնթապցին ապսպէս խորիստ կենօք մնացեալ՝ փոխի ի Քրիստոս ի ՌձԼԹ թուրք մերում և դնի յաշ կողմն գաւթի Սուրբ Գայիանէին՝ զոր ինքն էր շինեալ⁶⁴։

Այիշանն ևս ընդունում է Նդիազար կաթողիկոսի Ս. Գայանեի հյուսիսային կողմում թաղված լինելը, թափանցի շատք ի յետին կաթողիկոսաց թաղեալ են ի գաւթի անդ եկեղեցուց, ուր նախ շինողն Նդիազար պատրաստեալ էր զգերեզմանն իւր ի հիսիսային կողմանէ, այլ տապանաքար նորին

⁶² Զաքարիա սարկավազ, «Գաղտնիքներ», էջ 106։

⁶³ Ծեմախեցուց, Ա, էջ 276։

⁶⁴ Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցի, «Զամբու», էջ 86։

⁶¹ Ս. Գայանե, 1895 թ. հոկտեմբեր, էջ 402։

դարձնալ է, իսկ յայտնիրն արձանադրօք
են...»⁶⁵,

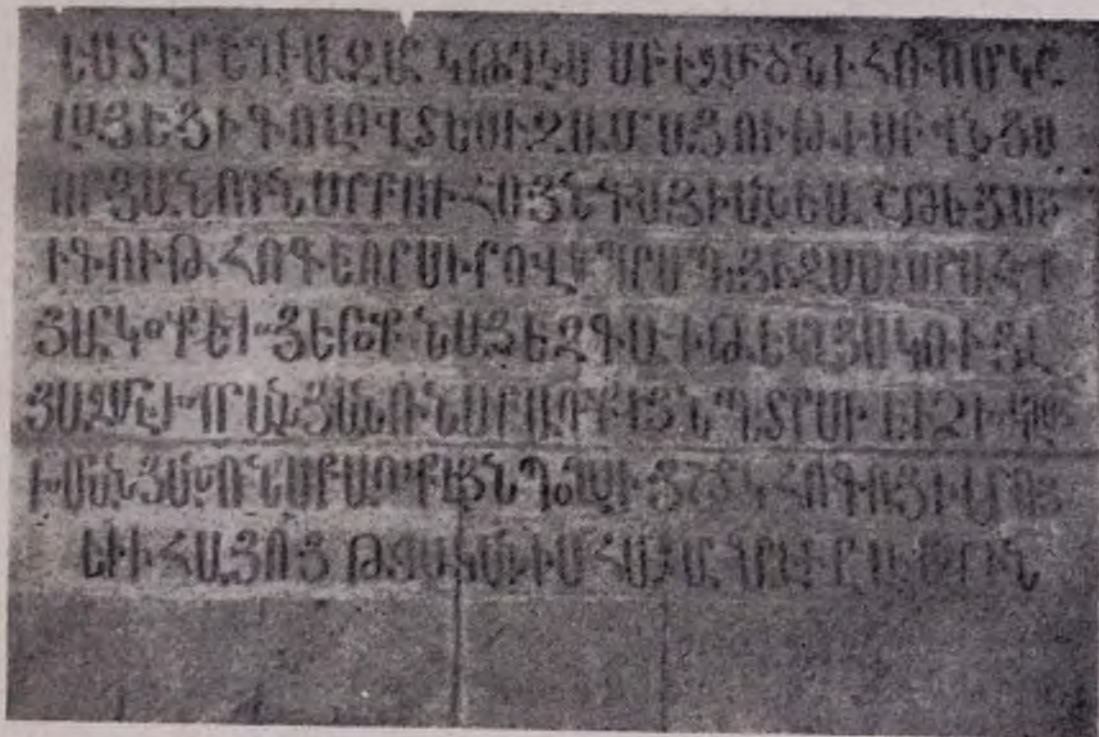
Օրմանյան սրբազան ևս Եղիազար կաթո-
ղիկոսի դերեղմանի տեղը դնում է Ս. Գա-
յանեի վանքի հյուսիսակողմը. «Եղիազար
թաղված է Ս. Գայանեի վանքի խորաշեն
գավթին աջակողմը»⁶⁶,

Այդ ձևով ընդունում են նաև Հուսիկ վար-
դապետ Մովսիսյանը⁶⁷, ինչպես նաև Հ. Ս.
Էփրիկյանը⁶⁸ և այլ բանասերներ:

Ս. Գայանեի վանքի հյուսիսային կողմում
առային շիրիմը Հակոբ Շամախեցուն է,
հետևյալ տապանագրությամբ.

ՅԻՇԵԱ ԱՀՈԳԻ ՔՈ ՇԱՌԱՅԻՆ,
ՈՐ Է ՍՐԲՈՑ ԱՐԵԱՆԴ ՔՈ ԳԻՆ,
ՏՆԱՌՆ ՅՈԿՈՎԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ,
ՇԱՄԱԽԵՑԻ ԶՈՐ ԿՈՉԷՒՆ,
ՅԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆԴ ՄՈՅԾ ԵՐԿՆԱՅԻՆ,
ԴԱՍԵԱ ԸՆԴ ՍՈՒՐԲՍ ԱՄԵՆԵՍԻՆ:
ԵՂԵԻ ԹՈՒԱԿԱՆՍ ՌՄԺՐ, ԵԻ
ՅԱՄՍԵԱՆ ՄԱՐՏԻ 21»:

Երկրորդն է Եղիազար Ա Այնթապցու շի-
րիմը, առանց տապանագրության: Այժմ,
Վեհափառ Հայրապետի հրամանով, պատ-
րաստվում է նոր տապանագրություն:

ԵՂԻԱԶԱՐ Ա ԱՅՆԹԱՊՑՈՒ ԱՐԵԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ Ս. ԳԱՅԱՆԵԻ ԱՐԱՎՄՏՅԱՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ

«ՔՐԻՍՏՈՍ ՈՐԴԻ ՀՕՐ ՄԻԱՄԻՆ,
ԴԱՏՈՂ ԱԶԳԻ ՄԵՐ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ,
ՅՈՐԺԱՄ ԳԱՅՅԵՍ ՓԱՌՈՔ ԿՐԿԻՆ,
ԱՌ Ի ԴԱՏԵԼ ԶԱՄԵՆԵՍԻՆ,
ՈՂՈՐՄՈՒԹԵՆԱՄ ՅԱՅՆԺԱՄ ՔՈՅԻՆ,
ԵԻ ԳԹՈՒԹԵԱՄՐԴ ԱՍՏՈՒԱՇԱՅԻՆ,

Երրորդն է Ղազար Զահկեցու շիրիմը, հե-
տևյալ տապանագրությամբ.

«ԶԲՆԱՂ ՏԱՊԱՆՍ Է ՀՐԱՇԱԼԻ,
ԱՌՆ ՄԵԾԻ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ,
ՏՆԱՌՆ ՂԱԶԱՐՈՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ,
ՀԱՆՈՒՐՑ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ,
ՈՐ Ի ՄԱՐՄՆԻ ՔԱՂՅՐԱՎԱՐԻ,
ԲԱՐԻՈՔ ՄԱՀՈՒԱՄ ՎԵՐԱՓՈԽԻ,
ԴԻՄԵԱԼ ԱՌ ՏԷՐ Ի ՆԱ ՀԱՆԿՑԻ,
ՈՐՈՒՄ ԲԱՂԶԱՆ ՀՈԳԻՔ ԲԱՐԻ,

⁶⁵ Հ. Ղ. Այիշան, «Այրարատ», էջ 243:

⁶⁶ Օրմանյան, «Ազգապատմություն», Բ, էջ 2660:

⁶⁷ Հուսիկ վրդ. Մովսիսյան, «Հայաստանյայց Առա-
քելական Ս. Եկեղեցու պատմություն», 1884 թ., էջ 278:

⁶⁸ Հ. Ս. Էփրիկյան, «Պատկերազարդ քննախաբհիկ
բառարան», էջ 427:

ի ՄԻՆ ՀԱԶԱՐ ԵՐԱՀԱՐԻԻՐԻ,
ՄԵՐՍ ՀԱՅԿԱԶՆԵԱՅ ԹՈՒԱԿԱՆԻ,
Ի ԾԱՂԱԶԱՐԴ ՏՈՐ ՎԵՐՋ ՄԱՐՏԻ.
ԱՍՏ ԱՄՓՈՓԵԱԼ ՎԵՐԱՊԱՏՈՒԻ»⁶⁹:

Չորրորդն է Մատթեոս Ա Կոստանդնուպոլսեցու շիրիմը, հետևյալ կարճ տապանագրությամբ.

«ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ
ՀԱՅՈՑ ՄԱՏԹԵՈՍ Ա. Կ. ՊՕԼՍԵՑԻ.
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱԻ ԵՈԹԱՆԱՍՈՒՆ
ԵՒ ՄԻ ԱՄԱՑ Ի 21 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1865 ԱՄԻ»:

Հյուսիսային կողմից Մատթեոս Ա Կոստանդնուպոլսեցու կողքին կան երկու գերեզմաններ, որոնց մասին մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում պրոֆ. Վ. Մ. Մելիքսեթ-բեկը⁷⁰:

Հինգերորդ տապանագրը «Խալիթ կաթողիկոս էնեզեթեցունն է, հետևյալ տապանագրությամբ.

«ԱՀԱ ԴԱՄԱՐԱՐԱՆ ԵՒ ՑԱՐԿ ԲՆԱԿՈՒԹԵԱՆ
ԴԱԽԻԹ ՀՕՐՆ ԱՑՆ ԴԻՈՑ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ,
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԵՆՈՐՀԻՒ ՕԾՈՒԹԵԱՆ,
ԵՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԳԱՀԻՍ ՍՐԲՈՒԹԵԱՆ,
ՈՐՈՑ ԴԱԴԱՐԵԱԼ Ի ԽՈՒՎՈՒԹԵՆԷ,
ԶԿՆԻ ՀՐԱԺԱՐՄԱՆ Ի ՎԵՀՈՒԹԵՆԷ,
ՍԻՐՈՎ ՄԻՇՏ ԳԳՈՒԵԱԼ Ի ՊԵՏԷՆ ՄԵՐՍԷ
ՍՐԲԱԶԱՆ ՏՆԱՌՆ ՄԵՄԷՆ ԵՓՐԵՄԷ:
ՀԱՆԳԵԱՆ ՍԱ ՑԱՄԻ ՏՆԱՌՆ ՓՐԿԶԱԿԱՆ,
ՀԱԶԱՐ ՈՒԹՆ ՀԱՐԻՐ ՏԱՆԵՑԹ ԹՈՒԱԿԱՆ
Ի ՆՈՑԵՄԲԵՐԻ ԱՌՈՒՐ ՄԻԱԿԱՆ,
ՄԵՍԼԵՈՒՓ ՓԱԹՓ ԵԴԱՆ ԳԱՅՍ ՏԱՊԱՆ»:

Վեցերորդ և յոթերորդ տեղերը դատարկ են:

Ութերորդը երրեն Ա կաթողիկոս Մուրադբեկյանցինն է, հետևյալ արձանագրությամբ.

«ԽՈՐԷՆ Ա ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
1873—1932—1938»:

Ս. Գայանեի վանքի հարավային կողմի գավթում նույնպես կան 10 գերեզմաններ, որոնցից մի քանիսը ունեն տապանագրու-

⁶⁹ Շախաբուդեղեցը Զահեցու այս տապանագրությունը սխալմամբ իր աշխատության առաջին հատորում (էջ 377) գրել է որպես առաջին տապանագրությունը, իսկ Շամսեդդինը՝ երկրորդը, որ հիշող չէ. սի միջի երկուց այսօրիկ կաթողիկոսաց ամփոփնալ է մարմին Նղիազարու կաթողիկոսի Հռոմեղայեցու ի ՌՃԹ Թուականի Հայոց՝ յամի Տնառն 1897, թթ-րդ զգուտսսի:

⁷⁰ Պրոֆ. Պոկո. Ն. Մելիքսեթ-բեկ, «Ս. Հոփսիմեի և Ս. Գայանեի վանքերի երկնքվյան յափածո տապանագրերը», «Երեւան», 1958 թ. ապրիլ, էջ 24—38:

թյուն. Տապանագրերի շունեն Աբրահամ խոշարեցու և Մինաս Ակենցու շիրիմները, Այստեղ Թաղված են Սիմեոն Երևանցին (1763—1780 թ.թ.), Աբրահամ խոշարեցին, Մինաս Ա Ակենցին, Ղուկաս Կարենցին (1780—1799 թ. թ.) և Հովհաննիս Բարսեղյան Արղունցի:

Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցին Աբրահամ Բ խոշարեցու մասին գրում է. «Ապա ի ՌՃԼԳ (1684) Թուին վախճանի և զնի ի գալիթ Սրբոյն Գայանեայ ի Լախաղոզմն կոյս»⁷¹:

Շահաթունյանցը վկայում է, որ Ս. Գայանեի վանքի գավթի հարավային կողմում, «կից յայս տապան ի հիսիսոյ է շիրիմն Բ Աբրահամ կաթողիկոսի Մշեցոյ»՝ որ վախճանեցաւ յամի 1734, ի 11 նոյեմբերի՝ որոյ մարմարոնեայ վէմ մակագրութեամբ հանգեք յանհետացեալ է և կից ամին ըստ այնմ Մինասայ կաթողիկոսի Ակենցոյ՝ որ վախճանեցաւ յամի 1753, ի 12 մայիսի, այսր տապանի վէմ գոյով կիսաբեկ, և այն հատոր վիմին անհայտ, Թողաք ի բաց զթերին մակագրութեան»⁷²:

Իրոք, Ս. Գայանեի վանքի հարավային կողմում, Սիմեոն Երևանցու գերեզմանի կողքին, կան երկու գերեզմաններ առանց տապանագրության, Դրանցից մեկը Աբրահամ կաթողիկոսի գերեզմանատեղն է, իսկ մյուսը՝ Մինաս Ակենցու:

Իրենց աշխատություններում Ալիշանը⁷³, Հ. Ս. Էփրեկյանը⁷⁴ և Օրմանյանը⁷⁵ հաստատում են նույնը:

Ս. Գայանեի վանքի հարավային կողմում առաջին գերեզմանը Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցունն է: Ղուկաս կաթողիկոս Կարենցին, մանրամասնորեն նկարագրելով Սիմեոն կաթողիկոսի մահվան պարագաները և տալով տեղեկություններ Մայր Աթոռի մասին, Երևանցու թաղման մասին գրում է. «Որ և թաղեցաւ յատուն Բ շարաթի ի սուրբ վանսն Գայանեի, հուպ դամբարանի Տնառն Աբրահամու հոգեւոյս հայրապետի Մշեցոյ, ըստ կտակի և բաղձանաց իւրոց»⁷⁶:

Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցու տապանագրությունը հետևյալն է.

«ՔՐԻՍՏՈՍ ԱՍՏՈՒԱՏ ԻՄ ՏԵՐ ԲԱՐԻ,
ԼՈՒՐ ԱՂԷՏԻՑ ՓՈՑՍ ԾԱՌԱՅԻ.
ԴՈՒ ԿԱՑՈՒՑԵՐ ԶԻՍ ԳԱՅՍ ԿԱՐԳԻ,
Ի ՄԵԱԿԵԼ ԸԶՓՈ ԱՑԳԻ.

⁷¹ «Ջամբու», էջ 32.

⁷² Շախաբուդեղեց, Ա, էջ 272.

⁷³ Հ. Ղ. Ալիշան, «Այրաբուր», էջ 243.

⁷⁴ Հ. Ս. Էփրեկյան, «Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան», էջ 428.

⁷⁵ Օրմանյան, «Ազգայնագրություն», Բ, էջ 2882.

⁷⁶ «Երեւան» Հայոց պատմություն, գիրք Գ, էջ 101.

ԻՍԿ ԵՄ ԱՆՈՒԱՐԱՐ ԱՅՍ ՊԱՇՏՈՆԻ,
ԿՏԱՅ ԾԱՌԱՅ ԱՄԵՆԱՅՆԻ,
ԵՒ ՈՐՊԷՍ ԹԷ ԶՊԱՐՏԱՌՈՐ ՄԻ,
ՓՕԽԱՏՈՒԱՅ ԶԻՍ ՄԱՏՆԵՑԻ,
ՈՅՑ ԵՏՈՒ ԵՒ ԾԱՌԱՅԵՑԻ
ՎԱՐՋԵՆ ԻՄ ԶՍՈՒԳ ԵՒ ԶՅԱՒ ԱՌԻ,
ԱՅՍՈՒ ԿԵՆՕՔ ՈՂՈՐՄԵԼԻ
ԺԱՄԱՆԱԿՈՒ ԻՄ ՎՃԱՐԵՑԻ,
ԱՅԺՄ ԱՄՓՈԹՈՎ ԿԱՄ ԱՌԱՋԻ,
ԶԻ ԾԱՌԱՅԵԼ ՔԵՋ ԶԿԱՐԱՅԻ,
ԱՐԴ ԴՈՒ ՆԱՅԵԱՅ ԳԻՍ ՔԱՂՅՐՈՒԹԵԱՐԱՐ,
ԹՈՂ ԶՅԱՆՑԱՆՍ ՆԵՐՈՂՈՒԹԵԱՐԱՐ,
ՈՒՐԱԽԱՅՈ ԱՌ ՔԵՋ ԿՈՑՄԱՐԱՐ,
ԵՒ ՍՓՈԹԵՆԱ ՔՈ ՍՈՒՐԱ ՏԵՆԼԵԱՐԱՐ,
ՎԱՍՆ ԽԱԶԻԻ ԶՈՐ ՊԱՇՏՆԵՑԻ,
ԵՒ ՍՈՒՐԱ ԱՆՈՒԱՆԻ ԶՈՐ ԿՐԵՑԻ,
ՍԻՄԷՐՈՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԵՐԵՒԱՆԵՑԻ
Ի ՌՄԻԹ ԹՈՒԻ, ԵՒ ՅՈՒԼԻՍԻ 26-Ի,
Ի ՎԱՐԴԱՎԱՌ ԿԻՐՈՎԱԿԷՑ:

Սիմեոն Երևանցու կողքի երկրորդ գերեզմանը Արարհամ Բ Խոշաբեցուն է, առանց տապանաքարի. «Կից յայս տապանի հիւսիսոյ է շիրիմն Բ Արարհամ կաթողիկոսի Մշեցոյ»⁷⁷:

Նույն կողմի երրորդ գերեզմանը Մինաս Ա Ակնեցուն է. «Կից սմին ըստ այնմ Մինասայ կաթողիկոսի Ակնեցոյ որ վախճանեցաւ յամի 1735, ի 12 մայիսի, այսր տապանի վէմ գոյով կիսաբեկ, և այն հատոր վեմին անհայտ, թողաք ի բաց դթելին մակագրութիւն»⁷⁸, Մինաս կաթողիկոսի շիրիմը եւ առանց տապանաքարի է:

Մինաս Ա Ակնեցու կողքին թաղված է Ղուկաս կաթողիկոս Կարենցին, որի շիրիմն ունի հետևյալ տապանագրութիւնը.

«ԳԱՐԿ ԳԱՄԱՐԱՐԱՆԻՍ Է ՎԵՂԻՆ ՄԵԾԻ
ՏԵԱՌՆ ՂՈՒԿԱՍՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ,
ՐՆԻԿ ԳԱՒԱՌԱՒ ԷՐ ՍԱ ԿԱՐԵՆՑԻ,
ՀԱՆԳԱՐՏԱԿԵՆՑԱՂ ԵՒ ԶԱՆԻԹ ԲԱՐԻ.
ԹԷՊԷՏ ԴԻՊԵՑԱՒ ԴԱՌՆ ԱՄԱՆԱԿԻ,
ՊԱՏԵՑԵԱԼ ՎՇՏՕՔ ԸՍՏ ՓՈՂՈՅՆ ՄԵԾԻ,
ԱՅԼ ԳՕՐԷ ԿՈՑՄԱՆՆ ԵՂ ԻՍԿ Ի ՄՏԻ
ՇՔԵՂԱԶՍՐԻՆ ԶԳԱՆ ՀՐԱՇԱԼԻ.

ՈՐ ԵՒ ԵՏ ԾԱՂԿԵԼ ԿԱՐԻ ՍԽՐԱԼԻ,
ԶՄԷՋ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԻԱԾՆԱԻՋԻ,
ՆԱ ԵՒ ՆՈՐՈԳԵԼ ԵՏ ՇՈՒՐՋԱՆԱԿԻ,
ՇԻՆԵԱԼ ԵՒ ԶԱՅԼ ՇԷՆՍ՝ ՈՐՔ ԵՆ ԻՍԿ
ԶԱՅՏՆԻ:
ԱՊԱ ԸՆԿԱԼԵԱԼ ԶՎԱԽՃԱՆ ԲԱՐԻ,
ԴԻՄԵԱՅ ԱՌ ՔՐԻՍՏՈՍ ԳՈՅՍՆ ԱՄԵՆԱՅՆԻ,
ՅՈՐՄԷ ԸՆԿԱԼՅԻ ԶՎԱՐՁՍ ԲԱՐԻ
ԵՒ ԳԱՐՔԱՅՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ ՀՐՃՈՒԵՍՑԻ:
ԱՄՓՈԹԵՑԱՒ ԶԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1799 Ի
ԴԵԿՏ. 29, Ի ՏՈՒՒ
ՈՐԴԻՈՅՆ ՈՐՈՏՄԱՆ»:

Ս. Գայանեի վանքի արևմտյան գավթի հարավային կողմի տապանագրութեան հերթականութիւնը եթէ պահպանելու չի-նենք, այդ շարքի հինգերորդ գերեզմանն է Ս. Էջմիածնի Սինոդի առաջին պրոկուրոր Թովմա Ղորղանյանինը, որի կողքին է գտնւ-վում ընտրյալ կաթողիկոս Հովսեփ Արղութ-յանցի շիրիմը, հետևյալ տապանագրու-թյամբ.

«ԱՐՂՈՒԹԵԱՆ ՔԱՋ ԱՐՉԻՆ
ՏԷՐ ԳՈՎՍԷՓ ՊԱՆԾԱԼԻՆ,
ԿԱՅՍՐԸՆՏԻՐ ԱՐԺԱՆԻՆ,
ՄԵԾ ԴԱՂԻՍ ՄԻԱԾՆԻՆ,
ԱՅԼ ՏԱՊԱՐ ԺԱՆՏ ՄԱՀՈՒՆ,
Ի ՍԱ ԻՍԿ ՀԱՐ ԻՍԿՈՅՆ.
ՈՐՈՅ ԿԱՄՔ ԿԱԼ ԳԱԹՈՐ,
ԵՄՈՒՏ ԱՍՏ Ի ՏՈՒՆ ԽՈՐ:
1801, 3-9 ՄԱՐՏԻ»:

Արղութեանցի կողքին թաղվել է Ս. Էջմիածնի Սինոդի նախանգամ Բարսեղ արքեպիսկոպոսը⁷⁹:

Այս գերեզմանի կողքին կան նաև երեք գերեզմանատեղեր տապանաքարերով, բայց առանց որևէ տապանագրութեան, Առայժմ դժվարանում ենք ճշտել, թե այս գերեզմաններում որո՞նք են թաղված, որովհետև մեր ձեռքի տակ ոչ աղբյուրներ ունենք և ոչ էլ քարեղեն որևէ հիշատակարան:

⁷⁷ Շաքիաբադցի, Ա, էջ 270.

⁷⁸ Նույն տեղում.

⁷⁹ Սրմաճյան, «Ազգապատմութեան», Գ, էջ 3327.

2. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

(Պատմական գիտությունների
բեկնածու, ճեպագետ)

ՀԱՂԲԱՏԻ ՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱՍԾ ՀԱՂԲԱՏ ԳՅՈՒՂԻ ՄՅՈՒՍ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ*

10. Ս. Աստվածածին եկեղեցի. — Գտնվում է Մեծ գավթի հյուսիսային կողմում: Եկեղեցու արևելյան պատի վրա, արտաքուստ փորագրված արձանագրության համաձայն, որը մեջ ենք բերում ստորև, եկեղեցին կառուցել է խաչենացի Դեսուսյան Հասան իշխանի դուստր Խաթունը ԺԳ դարում՝ իր և իր եղբայրների Սենեքերիմի և Սեադայի հիշատակի համար:

«Կամաւն Աստուծոյ շինեցաւ սուրբ եկեղեցիս արդեամբ Խաթունին, որ էր դուստր Հասանայ յազգէ Դեսուսեանց՝ որ բերաւ ի խաչենոյ յամասնօրին Ջաֆարիայ, որ էր տէր Գազայ եւ Տաւշոյ, Գարգմանայ եւ Տէրունականին եւ այլոց գաւառաց: Ընդ որում եկեալք եղբայրք իւր Սենեքերիմ եւ Սեադա եւ փոխեալ ի Քրիստոս, եղան առ դրան կաթողիկէիս: Իսկ Խաթուն վասն յիշատակինաց եւ իւր շինեաց զսա: Եւ եղ ի սա զսուրբ Նշանն ոսկի, որ ունի մասունս, եւ զԱւետարանն մեծածախ, եւ սկիւնք արծաթիք, եւ ալյոգի մի ի Խաթունաշինի: Եւ ես Տէր Տովհաննէս եւ միաբանքս Հաղբատայ տուաք սոցա քառասունք մի պատարագ ի տարւոջն: Ով խափանէ՝ դատեմ զնա Աստուած, եւ կատարիչն արեմենացէ Քրիստոս Աստուած: ամէն»:

Ս. Աստվածածին եկեղեցու շենքը գմբեթավոր մի փոքր կառուցվածք է, արտաքուստ

ուղիղ քառանկյունի, ներսից խաչաձև հատակագծով՝ ուղղանկյուն խաչքենքով: Արևելյան խաչքենք խորն է, ուր տեղադրված է կիսակլոր արտիղը՝ փոքրիկ ու ցածր բևեռով: Խաչքենքի միացման անկյուններից ձգվող կիսասյուների միանում են կամարներով, կազմելով թաղակապ ծածկը և իրենց վրա են կրում գմբեթը՝ կլոր թմբուկով ու սրածայր վեղարով:

Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է՝ կիսակլոր ճակատակալ քարով և գեղաքանդակ պարակալով: Վերջինս բաղկացած է երեք շերտերից՝ արտաքին երկու շերտերը ուղղանկյուն ձևով են՝ գծավոր, շղթայաձև զարդաքանդակներով, իսկ ամենաներսի շերտը, որն անմիջապես մուտքի եզրերից է, զանաձև կիսասյուների ձևով է, շքեղազարդ և նուրբ մշակված խարիսխներով ու խոյանկներով, որոնց միացնող կամարը եզերում է մուտքի ճակատակալ քարը: Վերջինիս վրա, նրա կենտրոնական մասում, քանդակված է մի վարդ, իսկ սրա կողքերին՝ մի-մի փոքր, գեղեցիկ խաչ:

Ցուրաքանչյուր պատի ճակատային մասից բացվում է մեկական երկար ու նեղ, ուղղանկյուն լուսամուտ՝ գծավոր շրջանակներով: Նույն ձևի մեկական լուսամուտ էլ՝ կամարակապ գաղաթով, բացվում են գմբեթի թմբուկի մեջ՝ աշխարհագրական լորս պիսավոր կողմերից:

* Շարունակված առաջրի 1960 թվականի Մ Բ-ից, Մ ԺԱ—Բ-ից և 1981 թվականի Մ Բ-ից:

Ամբողջ շենքը կառուցված է կապտագույն բազալտի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով: Սալահատակված է նույն բաղալտ քարով. տանիքը և զմբեթի վեղարը պատած են կարմրագույն սալաքարերով: Նկատվում են բազմաթիվ վերանորոգումների հետքեր:

11. Երեմի խորան-մանարձաններ. — Այդ երեք դամբարան-հուշարձանները, որոնք առանձին հետաքրքրություն չեն ներկայացնում մահարձանաշինության ասպարեզում, գրտնրվում են Համագասպ ժամատան հյուսիսային կողմում, վանքի պարսպի հյուսիս-արևելյան անկյունավորման մասում: Կառուցված են կողք-կողքի, մի ուղիղ շարքով՝ հյուսիսից հարավ ուղղությամբ:

Բոլոր երեք մահարձաններն էլ ստորին մասում շատ փոքրիկ մատուռների ձևով են՝ ուղղանկյուն հատակագծով, թաղակապ ծածկով, արևելյան կողմից ունեն փոքրիկ սեղաններ՝ վեմ քարերով, մեկական շատ փոքր լուսանցքեր բացվում են այդ կողմի պատերից: Բոլորի փոքրիկ, ուղղանկյուն մուտքերն էլ արևմտյան կողմից են, որոնք, ինչպես և քիվերը, շրջափակված են երկրային փական ձևերի և շղթայահյուս զարդաքանդակներով: Բոլոր խորան-դամբարաններն էլ կառուցված են կապտագույն բազալտի մաքուր տաշած քարերով, կրաշաղախով մածուցված: Տանիքները հարթ են, ուր կապտագույն բազալտե մի ամբողջական քարի խոշոր պատվանդանների վրա կանգնեցված են մեկական մեծ խաչքարեր՝ շատ գեղեցիկ և նուրբ ձևով մշակված զարդաքանդակներով:

Հյուսիսային կողմի դամբարան-մահարձանը, ինչպես այդ երեքում է նրա խաչքարի վրա փորագրված արձանագրությունից, որը մեջ ենք բերում ստորև, պատկանում է Սմբատի որդի Նաջմադինին և նրա որդիներ Սմբատին և Վահրամին:

«Ի քուին Հայոց ՈԿ (1211). անուամբն Աստուծոյ և Նաջմադինս, որդի Սմբատայ, բոնն Ուֆանայ և որդի իմ Սմբատ և Վահրամ, լուսացափ ի սուր ճշաճն Հաղբաուայ, և եղալ ի տեղոյ աստ գգեհեզմանս մեր, և զուր քազաուրաց քազաուրն Գեղորդի և զուսուրն նորա Թամար վասն շատ ծառայութեան զՍոփ ի սիգելով մեզ էին տուեալ և որ անդ զԱրևուստն շինական և զԿնչինուտի ետուն մեզ զՀոգայ զալստեան պատարագն, և Պվանէի աւելիւտութեան և մեր մեղաց բողութեան: Եւ Տէր Յովնաննէս և միաբանս ետուն մեզ զՀոգայ զալստեան պատարագն, և զայն աւրն, որ մեզ տուած է՝ ի մեր աղանց սեղան զննն, ու խափանէ մեր մե-

11. ԵՐԵՄԻ խորանի և կողքերի շարքով-մատուռներ

զացն տեւ է. և որ կաաարէ աւրենին լևս-տունոյ»:

Հարավային կողմի մահարձանը, ըստ նրա խաչքարի վրա փորագրված արձանագրություն, որը նույնպես մեջ ենք բերում ստորև, պատկանում է Սմբատի որդի Քուրթ իշխանին և նրա որդիներ Սմբատին և Ուրանին: Մահարձանի կառուցումը սկսում է ինքը Քուրթ իշխանը, սակայն դեռ չավարտած մահանում է, ապա նրա որդիները՝ Սմբատը և Ուրանը շարունակում և ավարտում են այն 1220 թվականին:

«Ի քուին Հայոց ՈԿԹ. յառաջնորդութեան Տևառն Յովհաննիսի՝ սուրբ օխտին Հաղբաուայ, ևս Քուրթս, որդի Սմբատայ՝ եղբայր Տևառն Բաբսդի, շինեցի գեկեղեցիս և զպարխսպս ի վերայ հանգստաբանի իմոյ վասն փրկութեան հոգւոյ իմոյ և ոչ ժամանեցի կատարել, զի կոչեաց զիս Տէր. և մեք Սմբատ և Ուֆան, որդիք նորա, կանգնեցաւ զխաչս և աւրենեցաւ գեկեղեցիս, օրք երկբայգէֆ յաղաւթս ձեր յիշեցէֆ զմեզ և զձնողս մեր»:

Միջին մահարձանի խաչքարն ընկած ու անհայտացած է. տանիքի վրա մնում է միայն նրա պատվանդանը, ուստի մահարձանի կառուցման հանգամանքների մասին, որն անշուշտ փորագրված պետք է լիներ խաչքարի վրա, ոչինչ հայտնի չէ: Սակայն մատուռի դամբարանի մուտքի վերևում փորագրված հետևյալ կարճ մակագրությունը՝ «Սուրբ Յարութիւն, ազնեա ապարիմելայա Ի Բեզ Բարսղի», հաստատում է, որ այն պիտի պատկանի վերը մեջ բերված հարավային մահարձանի արձանագրության մեջ հիշատակված Քուրթ իշխանի եղբայր Բարսեղ արքեպիսկոպոսին: Մահարձանի կառուցման ժամանակը չի նշվում, սակայն շինարարության ձևից և տեղագրությունից երևում է, որ այն

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՐԶԱՐԱՆՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎՄԱՐԻՏԳԻՏԻ

պետք է կառուցված լինի Հյուսիսային կողմի մահարձանի հետ միաժամանակ, այսինքն 1211—1212 թվականների ժամանակամիջոցում:

Մատուռ դամբարանների առկում, իրար կողքի, մի շարքով գտնվում են Նաչմադիների և նրա որդիներ Սմբատի ու Վահրամի, Բաթ-

սեղի, Քուրթ իշխանի ու նրա որդիներ Սրմբատի և Ուփանի գերեզմանները՝ հարթ երես ունեցող խոշոր տապանաքարերով:

Քուրդ մատուռները և խաչքարերի պատվանդանները կապտագույն բազալտից են, իսկ խաչքարերը՝ կարմրագույն քարից:

12. Վաճճի միաբանության բնակելի շենքերը.— Բավականին մեծ թիվ կազմող այդ շենքերը գտնվելիս են եղել վանքի հուշարձանների վերը նկարագրված խմբի հարավային, Հյուսիսային և արևելյան կողմերում՝ պարսպին կից, Քուրդն էլ հիմնովին ավերակ վիճակում են, ուստի նրանց կառուցման ժամանակը, կառուցողները և ընդհանուր բավանդակությունը պարզ ու որոշ չէ: Պահպանվել է միայն Հյուսիսային կողմի՝ սեղանատան արևելյան պատին կից փոքրիկ մասը, բաղկացած երկու սենյակներից, որոնք շարված են կապտագույն բազալտի մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով մածուցված, և ունեն թաղակապ ծածկ: Ներսում ունեն կրակ վառելու հատուկ օջախներ, որոնք այնքան բնորոշ են նույնիսկ մեր ժամանակների Հոռու բնակարաններին, Հավանական է, որ դրանք լինեն վանքի միաբանության ամենահին կացարանները և վերաբերեն ԺԺ դարերին: Դրանց շատ մոտիկ, սեղանատան հարավային պատին կից, պահպանվել է բոլորովին ուշ ժամանակ կառուցված երկհարկանի հասարակ մի շենք՝ յուրաքանչյուր հարկում երկուսական սենյակից, ուր բնակվում էին վերջին վանահայրերը:

13. Պարիսպ.— Պարիսպը ձգվում է վերը նկարագրված հուշարձանների շուրջը, բավական ընդարձակ տարածության վրա: Երեք մատուռ-մահարձանների՝ հարավայինի խաչքարի վրա փորագրված արձանագրության մեջ ասվում է, որ պարիսպը կառուցել է Սմբատի որդի, վանքի առաջնորդ Բարսեղ արքեպիսկոպոսի եղբայր Քուրթ իշխանը 1220 թվականին. «Ի բուին Հայոց Ութ, յառաջնորդութեան Տեառն Գովհաննիսի՝ սուրբ ուխտին Հաղբատայ, ես Քուրթս որդի Սմբատայ, եղբայր Տեառն Բարսղի, ջինեցի գեկեղեցիս և ղպարիսպս...»:

Սակայն պարսպի կառուցողական ձևերը վկայում են, որ այն կառուցված կամ վերակառուցված պետք է լինի տարբեր ժամանակներում: Այդ տեսակետից որոշակի կերպով նկատվում է, որ հիշյալ մատուռ-մահարձաններին համարյա կից եղած մասը ավելացրած է, այդ երևում է նաև արձանագրությունից, ուստի կասկածից վեր է, որ արձանագրություն մեջ նշված «յինեցի» դարձ-

ՊԱՐՍԱԿԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎԱՐՏԱՆ ԱՆԿՑԱՆ
ՐԳԱՋԵՆՎ ԱՇՏԱՐԱՎԸ

վածքը պետք է հասկանալ պարսպի ընդարձակման իմաստով:

Բացի դրանից, նկատվում է նաև, որ պարսպի արևմտյան և հարավային մասերն ավելի վաղ ժամանակի կառուցվածքներ են, քան հյուսիսային և արևելյան կողմի մասերը: Պարսպի արևմտյան պատը, օրինակ, մեծ մասամբ շարված է կապտադուլյն բազալտի մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով մածուցված. օգտագործված են նաև տարբեր մեծությունների անմշակ քարեր, որը, հավանաբար, վերանորոգման աղբյուրն է: Այդ նույն պարսպի հարավային ծայրը շարված է թրթածած աղյուսից, կրաշաղախով, որի հետ օգտագործված են նաև մանր քարեր: Պատի մեջ կան երեք բրգաձև աշտարակներ, ըստ որի հարավ-արևմտյան անկյան աշտարակը ամենից մեծն է և շարված է թրթած աղյուսից, կրաշաղախով:

Պարսպի հարավային պատի արևմտյան ծայրը կամ արևմտյան պատին կից մասը նույնպես շարված է թրթած աղյուսից, կրա-

շաղախով, իսկ մնացած մասը, բացառությամբ արևելյան ծայրի փոքրիկ մասից, շարված է գանաղան մեծություն անտաշ քարերով, դարձյալ կրաշաղախով: Հարավային պատի մեջ կան հինգ բրգաձև աշտարակներ, որոնցից մեկը նույնպես շարված է թրթած աղյուսից:

Ամբողջ արևելյան պատը, հյուսիսային պատի արևելյան կողմի մեծ մասը և հարավային պատի արևելյան փոքրիկ մասը շարված են մանր, անմշակ քարերով, ցեխով:

Գլխավոր մուտքը՝ մեծ, սրահավոր դարասի ձևով, արևելյան կողմից է, որը, արևելյան պատի մեջ դրված մի փոքր խաչքարի վրա փորագրված կիսանդժ արձանազրույթյան համաձայն, կառուցվել է Համազասպ արքայիսկուպոսի առաջնորդության ժամանակ 1246 թվականին. «Ի թուին ՈՂԵ. յառաջնորդութեան Տեառն Համազասպայ յիննդաւ...» Մի ուրիշ, փոքր մուտք էլ բացվում է հյուսիսային պատից, երեք խորան-մահարձանների արևմտյան կողմից: Պարսպը վերանորոգել է վանքի առաջնորդ Ավետիս արքայիսկուպոսը 1677 թվականին:

14. Սեղանատուն.— Սեղանատունը գտնվում է վանքի վերը նկարագրված հուշարձաններից դեպի հյուսիս, մասամբ պարսպից դուրս: Սկզբում այն եղել է պարսպից ներս, ըստ որի նրա հյուսիսային պատը հանդիսացել է պարսպի մի մասը: Մինչև այժմ էլ պարսպի հյուսիսային պատի արևելյան մասի արևմտյան ծայրը միացած է սեղանատան շենքի հյուսիսային պատի արևելյան ծայրին: Հետագայում, վանքի անկման շրջանում, երբ մասնավոր մարդիկ սեփականում են սեղանատան շենքը և վերածում ձիթհանի, քանդում են պարսպի հյուսիսային պատի սեղանատանից արևմուտք գտնվող մասը և վերջինս քիչ ներս քաշելով, նոր կառուցված մասի արևելյան ծայրը միացնում են սեղանատան հարավային պատի արևմտյան ծայրին, այսպիսով պարսպից դուրս թողնելով սեղանատան արևմտյան մուտքը:

Թե ե՞րբ է կառուցվել, ճարտարապետական այդ հետաքրքիր շենքը և որո՞նք են եղել նրա կառուցողները, ստույգ հայտնի չէ: Սակայն ուշադիր կերպով դնելով նրա կառուցողական ձևերը և այն համեմատելով մյուս վանքերի նույնատիպ կառուցվածքների հետ, կարելի է ենթադրել, որ դա կառուցված պիտի լինի ԺԳ դարում: Ոմանք այդ շենքը համարում են ձիթհան, ոմանք էլ՝ վարժարան, սակայն, մեր համոզմամբ, այդ երկու ենթա-

դրություններն էլ ոչնչով չեն հիմնավորված իրականում նա վանքի սեղանատունն է:

Եեկեք ներսում. նրա կենտրոնական մասում երկու քարյա ամբողջական սյուները և արևմտյան ու արևելյան պատերին կից երկուական, իսկ հարավային և հյուսիսային պատերին կից՝ ձգվող շորսական կիսասյուները միանալով խաչաձևվող կամարներով, նախ շենքը բաժանում են երկու հավասար քառակուսիների և ապա կազմում են թաղապաշտեն՝ լուսաքանցուր քառակուսի մա-

ական մեծ քարերից են՝ ոմանց բները կիսազլանաձև են, ոմանց էլ երեք կամ հեղա-կող. դրանց համապատասխան ձևով էլ մշակված են խարիսխներն ու խոյակները:

Գլխավոր մուտքը արևմտյան կողմից է՝ պատի կենտրոնական մասից, որն ունի կիսակլոր ճակատակալ մեծ բար և գեղեցկազարդ պարակալ, ճակատակալ քարի վրա բարձրաքանդակ ձևով քանդակված է մի գեղեցիկ խաչ: Մի ուրիշ փոքր մուտք էլ բացվելիս է նդել արևելյան կողմից, որն արտա-

ՎԱՆԿՆԱՍՏՈՒՆԸ ՎԱՐՈՎՄԱՆՔԻՑ

սի տանիքի կենտրոնում իրենց վրա կրելով մեկական գմբեթ՝ ութակող ցածրիկ թմբուկներով, որոնց ծայրերում կան հատուկ լուսանցքներ՝ երդիկների ձևով: Միաժամանակ կողերի պատերին կից ձգվող կիսասյուները, միանալով որմնակամարներով՝ պատերի մեջ առաջացնում են կամարակապ լայն խորշեր:

Սյուների բները, խարիսխներն ու խոյակները մի ծայրից քառակուսաձև են, մյուս ծայրից գնդաձև: Կիսասյուների բները, խարիսխներն ու խոյակները նույնպես ամբող-

ջին կողմից շարված, փակված է, իսկ ներսի կողմից գոյացել է կամարակապ մի խոր խորշ, որի մեջ դրված է գեղաքանդակ մի մեծ խաչքար:

Արևմտյան պատից, մուտքի երկու կողմերից բացվում են մեկական երկար ու նեղ, կամարակապ գաղաթով լուսամուտներ՝ թևավոր, գեղեցկաքանդակ պսակներով: Նման մի լուսամուտ էլ բացվում է հյուսիսային պատից՝ արևելյան կես մասի մեջ:

Ամբողջ շենքը կառուցված է կապտագույն բազալտի մաքուր տաշված քարերով, կրա-

շաղախով, Զիթհանի վերածելու կապակցությամբ ամբողջովին քանդել են սալահատակը, քանդված է նույնպես հյուսիս-արևմուտ-

յան անկյունը, թափված են պատերի երեսապատ քարերի մի մասը և տանիքի ու դռների վեղարների բոլոր սալաքարերը:

Դ. ՀԱՂԱՏԻ ՀԵՏ ԿԱՊԱՍԻ ՀԱՂԱՏ ԳՅՈՒՂԻ ՄՅՈՒՍ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

15. Ս. Աստվածածին եկեղեցի.— Հուշարձանի վիմագրությունների մեջ եկեղեցին հայտնի է Ս. Աստվածածին անունով. տեղացիք այն կոչում են նաև Քղարշեն, Գտնվում է վանքի հուշարձանների զխալովոր խմբից դեպի հարավ-արևմուտք, պարսպի հարավ-արևմտյան անկյան բրգաձև աշտարակին մոտիկ՝ պարսպից դուրս: Կառուցել է ոմն Սալոմա 1195 թվականին, մի ուրիշ եկեղեցու տեղում, որի վերաբերյալ արձանագրությունը փորագրված է եկեղեցու արևմտյան և մասամբ հարավային պատերի վրա, որը հետևյալն է.

«Է ՈՒԴ քուականիս, էս Սալամալ ևուստ աղախին Քրիստոսի վերստին շինեցի զՍուրբ Աստուածածինս, որ խախտեալ էր ի ճիմանց, վասն մեր հայրենի գերեզմանացս: Եւ ինձ ետուն Բ. պատարագ զԱւետեաց Աստուածածնին եւ Մինասայ աւրե՝ ի կենդանութեան իմում՝ Դարի եւ յետ իմ մահուան՝ ինձ, Ով խափանէ Յոսէֆի կցուդ է եւ մեր խղճիս տէր: Ամէն»:

Արձանագրությունից պարզվում է, որ նա ոչ միայն կառուցվում է հիմնովին ավերված մի այլ եկեղեցու տեղում, այլև կառուցվում է որպես տոհմական գերեզմանատեղի: Դրա հետևանքով եկեղեցու մուտքի առջևում կան 12 գերեզմաններ՝ խոշոր տապանաքարերով, որոնցից միայն երկուսն ունեն տապանագրություն՝ «Դաւիթ» և «Հասան» կարճ մակագրությամբ:

Եկեղեցու հատակագիծը երկարածիկ ուղիղ ճաղանկյունի է, ծածկը թաղակապ. արևելյան կողմից ունի կիսակլոր փոքր արսիդ՝ ցածրիկ բեմով: Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է՝ կիսակլոր ճակատակալ քարով և գեղեցիկ պարակալով. վերջինիս կողերը գլանաձև կիսասյուների ձևով են՝ շքեղ քանդակված խարիսխներով ու խոյակներով, որոնք միանալով զույգ կամարներով, եզերում են մուտքի ճակատակալ քարը:

Արևմտյան պատի մեջ, մուտքի երկու կողմերին փորված կամարակապ խորշերի մեջ ագուցված են մեկական խաչքարեր, որոնք ներկվում են նույն գլանաձև կիսասյուների և

դրանց միացնող կամարների նմանությամբ շրջանակով: Խաչքարերի ընդհանուր ձևը շատ յուրօրինակ է, քանդակները բուսական մոտիվներով են և վերին աստիճանի նուրբ ձևով մշակված:

Մուտքի ճակատակալ քարը պատած է նույնաձև, համեմատաբար փոքր խաչքարերի, աղավաղակերպ թուղունների և վարդաձև զարդաքանդակներով: Արևելյան և արևմտյան պատերից բացվում են մեկական երկար ու նեղ, կամարակապ գաղաթով լուսամուտներ՝ թևավոր պսակներով: Ամբողջ շենքը կառուցված է կապտագույն բազալտի մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով:

16. Ս. Զորավարի եկեղեցի.— Գտնվում է Հաղթատի հարավային կողմում, այգիների մեջ: Կառուցել է Բարսեղ քահանան 1279 թվականին, ինչպես այդ մասին տեղեկացնում է եկեղեցու մուտքի ճակատակալ քարի վրա փորագրված հետևյալ արձանագրությունը.

«Կամալ ևախախնամողին Աստուծոյ և յառաջնորդութեան Տէր Յովանիսի, ի քուին Հայոց ԶԻՐ, էս Բարսեղ քահանայ կանգնեցի զՍուրբ Զաւարվարս եւ շինեցի զխորանս յուսոյ յանուն սրբոցս մեծաւ ջանի եւ քրտնամալս անձամբ իմով՝ ի փրկութիւն հոգեւոյ իմոյ և յիշատակ մեզ եւ ձնողաց մերոց՝ եւ սնուցողացն...»:

Եկեղեցին փոքր է, երկարածիկ ուղիղ ճաղանկյունի հատակագծով, ծածկը թաղակապ է, արևելյան կողմից ունի փոքր արսիդ՝ ցածրիկ բեմով: Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է՝ կիսակլոր ճակատակալ քարով, որի առջևում կառուցված է հատուկ սրահ: Շենքը կառուցված է զանազան մեծության և տարբեր հանքաքարերի կիսատաշ քարերով, թույլ կրաշաղախով. քիվերը կապտագույն բազալտի մաքուր տաշված քարերից են: Եկեղեցին մասամբ քանդվել է 1827 թվականի երկրաշարժից:

Եկեղեցու շուրջը տարածվում է փոքրիկ գերեզմանոց, ուր, բացի տապանաքարերից, կան նաև մի քանի խաչարձաններ. թե՛ տապանաքարերը և թե՛ խաչարձանները փոքր են

ու մշակված են պարզ ձևով: Տապանագրութիւններ չեն նկատվում, ուստի նրանց թաղման ժամանակը և ում պատկանելը հայտնի չէ:

17. Ս. Սիոն եկեղեցի. — Վիմագրութիւնների մէջ կոչվում է Ս. Սիոն, տեղացիք անվանում են նաև Ս. Առաքաղծ, Գտնվում է գյուղի մէջ, վանքից քիչ դեպի հյուսիս: Եկեղեցու մուտքի առջևում ընկած մի խաչքարի վրա փորագրված արձանագրութիւն համաձայն, փորագրված արձանագրութիւն համաձայն, որը մէջ ենք բերում ստորև, եկեղեցին կառուցել են հինգ եղբայրներ՝ Անդրեյը, Գնեւը, Տիրանը, Գորգը (հինգերորդ եղբոր անունը արձանագրութիւն մէջ չի ընթերցվում՝ եղծված լինելու պատճառով) 1268 թվականին: Ահա՛ այդ արձանագրութիւնը:

«Շնորհաւոքն Յիսուսի, հրամանաւ Տէր Յովանիսի գրեցաւ զիրս յիշատակի (հինգերորդ եղբոր անվան տեղը) և Եղբայրք Անդրէի, Գնեւի, Տիրանի, Գորգա, ի հալալ տեղեանց մեր շինեցաք զՍուրբ Սիոնս բարեխաւս առ Քրիստոս մեզ և ծնողաց մերոց: Եւ ընծայեցաք ի սմա ԳՃ. սպիտակ, գեամ էգին, Հացագոմս, զանձանձնէ, ՌՃ. սպիտակ, մէն մի խաչալագնէի զմեզ յիշել: Այլ և ինն պատարագ մեզ՝ Գ. ի Մենոց, Գ. Զատկին, Գ. Սուրբ Խաչին: Կատարիչն արհեսին յԱստուծոյ. ով խափանէ դատի ի Տեառնէ. թուին Կժէ»:

Եկեղեցու շէնքը շատ փոքր է՝ մատուռի ձևով: Հասակագիծը ուղղանկյուն է, ծածկը թաղակապ: Արևելյան կողմից ունի փոքրիկ արսիդ՝ ցածրիկ բեմով: Փոքրիկ մուտքը արևմտյան կողմից է՝ կիսակլոր ճակատակալ քարով. մի շատ փոքրիկ լուսամուտ բացվում է արևելյան կողմից, արսիդի մէջ, որը շարված, փակված է:

Շարված է կապտագույն բազալտի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով. սալահատակված է, տանիքը պատած է եղել սալաքարերով: Բոլոր պատերի արտաքին երեսների վրա նկատելի են վերանորոգման հետքեր, որի ընթացքում օգտագործվել են խաչքարերի քանդակազարդ բեկորներ:

Այժմ կիսավեր վիճակում է, թափված են տանիքի ողջ սալաքարերը, պատերի քիվերը և արտաքին երեսպատ քարերի մի մասը. քայքայված է տանիքի վերի շերտը: Քանդված մասերը թափված են եկեղեցու շէնքի շուրջը՝ առանձին բեկորների ձևով, որոնց վրա նկատելի են վիմագրի քաղմու-

թիվ արձանագրութիւններ և նրանց մասերը: Եկեղեցու արևմտյան պատին կից, արտաքուստ, մուտքի երկու կողքերին, հատուկ պատվանդանների վրա կանգնեցված կան երկու գեղեցկաքանդակ խաչքարեր՝ կապտագույն բազալտ քարից: Հարավային կողմի խաչքարը, նրա վրա փորագրված արձանագրութիւն համաձայն, որը մէջ ենք բերում ստորև, կանգնեցրել են Աթանագինէն և Փիլաքսոնը 1005 թվականին:

«Ի բովին ՆՄԴ. ի հայրուրեան Սիմէոնի, եւ Աթանագինէն և Փիլաքսոն կանգնեցաք զսուրբ խաչս ի փրկութիւն հոգաց մերոց և ամենայն երկրպագուաց իւրոց, և յօգնականութիւն թագաւորին մերոյ Դաւթի»:

Հյուսիսային կողմի խաչքարը, որը համաձայնաբար մեծ է և ավելի շքեղազարդ տեղահան է եղած և վայր է ընկած գետին, Այդ խաչքարի վրա է գտնվում Ս. Սիոն եկեղեցու կառուցման վերաբերյալ արձանագրութիւնը, որը մէջ բերվեց վերևում:

18. Ս. Աստվածածին կամ Ս. Կյուրակ եկեղեցի. — Այս եկեղեցու շէնքը գտնվում է գյուղի հարավ-արևմտյան եզրին, բարձունքի լանդակուղի վրա, Զրադացածորը տանող հանապարհի վրա: Արձանագրութիւն մէջ կոչվում է Ս. Աստվածածին, հայտնի է նաև Ս. Կյուրակ եւ անունով: Եկեղեցու շէնքը շատ փոքր է՝ մատուռի ձևով, շարված է կապտագույն բազալտի մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախով: Արևելյան կողմից ունի փոքրիկ սեղան վեմքարով: Մուտքը արևմտյան կողմից է, որի առջևում կառուցված է փոքրիկ սրահ՝ վերջինիս մէջ, նրա հարավային ծայրում, կանգնեցված է մի մեծ խաչքար: Եկեղեցու կառուցման վերաբերյալ արձանագրութիւնը փորագրված է այդ խաչքարի վրա, որի համաձայն եկեղեցին կառուցել է Սարգիսը 1188 թվականին: Ահա՛ այդ արձանագրութիւնը:

«Յանուն Աստուծոյ ևս անպիտանս Սարգիս կանգնեցի ի հիմանց գտանաւ Սրբոյ Աստուածածնին: Արդ աղաչեմ զընթերցողսդ և զամենեւեմ, որք երկրպագեցէք Սրբոյ Աստուածածնիս, յիշեսցիք յաղափս ձեր գնեղսն իմ և զիս՝ զվերագրեալսդ տնուն, և Աստուած գնեց յիշեցէ, ամէն: Ողբ բովին»:

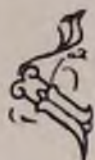
(Շարունակելի)

ՊԻՈՅ-ԻՈՒՍ. Լ. Մ. ՄՆԼԻՔՍԵՐ-ՐԵԿ

(Գիտություն վաստակավոր գործին)

ՄԻ ԱՆՇԱԺՈՐ ԷՋ ԺՋ ԴԱՐԻ ՅԱՂԱՍԱՑ ԶԱՔԱՐ ԼՍՆԵՑՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

այ գրականության մեջ մինչև-դարյան հայ բանաստեղծ-տաղա-սացների մասին մի ժամանակ արմատացած էր այն տեսակե-տը, ըստ որի ժողովակից հե-տո՝ մինչև նաղաշ Հովնաթանը և Սայաթ-նո-վան, այլևս գրական խոշոր դեմքեր չեն հանդիպում¹։

Պրոֆ. Մ. Մկրյանը այս մասին գրում էր. «Ջնայած, որ այդ ժամանակաշրջանում ալ-նումանային թիչ չեն տաղանդավոր բա-նաստեղծներ, բայց, մանավանդ 17-րդ դա-րում, ընդհանրապես նկատվում է լիրիկայի թուլացումը²։

Միաժամանակ Մ. Մկրյանը թվում էր մի շարք բանաստեղծների անուններ, ռեզյու-սացի Մեքաստացին, Ղազար Մեքաստացին, Մինաս Թոխաթեցին, Հովհաննեսը, Զաֆա-րիա Գեուլյանց (ընդգծումը մերն է—Լ. Մ.-Ք), Դավիթ Սայաթ-Ռոբեցին, ներսես Մո-կացին և ուրիշներ³, որոնց կողքին սհրապա-րակի վրա հայտնվում են էպիգոններ և բա-նագողներ⁴, և այլն։

Սույն հոգվածին նպատակն է անդրադառ-նալ Ջաքարիա կամ, որ նույնն է, Ջաքարա կամ Ջաքար Լմենցու կյանքին և գործունեու-թյանը, Ջաքարը ավելի հայտնի է սփյուռնյաղ եպիսկոպոս» հորջորջումով։

Ջաքարիա տաղասացի և նրա ստեղծագոր-ծությունների ուսումնասիրության խնդիրը առա-

ջին անգամ հրապարակ հանեց Վիեննայի Մխիթարյան Հ. ներսես Ակինյանը դեռևս կես դար սրանից առաջ⁵։

Հենվելով ժՋ դարի բանաստեղծ նաշատուր Կեչարեցու⁶ մի հիշատակարանի վրա, որ օգ-տագործել էր դեռևս 1892 թվականին Հ. Հա-կոբոս Տաշյանը Կեղծ Կալիսթենեսի սվարք Աղեքսանդրի» գրույցի կապակցությամբ⁷, Հ. ներսես Ակինյանը կոահել էր, որ Ջաքարիան եղել է ոչ միայն տաղասաց, այլև գծագրող, ծաղկող, նկարող, այսինքն մանրանկարիչ։ Ընդ սմին հայտարարվել էր, որ «Ջաքարիա տոհմով կիշնար Հայոց պատմության մեջ անվանի Պոռշյանց տոհմենն⁸։

Այսպիսով հասկանալի է, որ երբ Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը (հետագայում Գարեգին Ա կաթողիկոս Մեծի տանն Կիլի-կիո, 1943—1952) մշակում էր իր մեայում աշխատությունը հիշյալ տոհմի պատմության մասին, իհարկե, չէր կարող Ջաքարիայի գոր-ծունեության լուսարանության կողքով անց-նել։ Ուստի և իր աշխատության Ա հատորի ժԱ գլուխը, որ կրում է «Պոռշյանց մնացորդ-

5 Ներսես վրդ. Ակինյան, «Ջաքարիա եպիսկոպոս Գեուլյանց և յուր տաղերը», «Հանդես ամսօրյա», 1900 թ., էջ 231—237, 279—288, 341—345, և առանձին մատենաշարում՝ «Ազգային մատենադարան», ՍՔ, Վիեննա, 1909, ժՔ + 87 էջ։

6 Սրա մասին տե՛ս Մ. Ք. Ավդալրեզյան, «Նաշա-տուր Կեչարեցի XIII—XIV դ. դ-», Երևան, 1958, 220 էջ։

7 Հակովքոս վրդ. Տաշյան, «Ուսումնասիրությունը ստույն-Կալիսթենյա վարուց Աղեքսանդրի» [«Ազգա-յին մատենադարան», Ե], Վիեննա, 1892, էջ 88—89։

8 «Հանդես ամսօրյա», 1900 թ., էջ 231։

1 Մ. Մկրյան, «XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն, Ընտիր նմուշներ», Երևան, 1938, էջ XXIV։

2 Նույն տեղում։

3 Նույն տեղում։

4 Նույն տեղում։

ներ ժԶ և ժԷ դարերում» վերնագիրը, նվիրում է Ջաքարիա ժողովող-ի խնդրին⁹։

Կենսագրական տվյալները Ջաքարիայի մասին կցկտուր են, ընդ որում նրա ոչ ծննդյան և ոչ էլ մահվան թվականներն են հայտնի։

Քայց և այնպես, անվիճելի է, որ Ջաքարիան եղել է Աղթամարի շնորհազարդ որևէ Գրիգորիս կաթողիկոսներից մեկի (առաջինը 1512—1544, երկրորդը 1544—1586)¹⁰, գուցե և հայտնաբերված երկուսի էլ, և Հովսեփ վարդապետի ժամանակակիցը, որոնցից վերջինս ՋՂԳ (1544) առաջին փոխեցաւ ի դասականմահից»¹¹, նա եղել է նաև Կոստանդնուպոլսի Աստվածատուր պատրիարքի (1537—1550) և սուլթան Սուլեյմանի (1520—1566) ժամանակակիցը։

«Հայրենյոց էր Ջաքարիա Բզնունյաց ափանց վրա հաստատված խժիժ գյուղեն, և ասկե առաջ կկոչվի խժիժեցի», — գրում է Հ. Ն. Ալիևյանը, — և ապա շարունակում. «Բնակությունը թե դաստիարակությանը հայտնի չէ, իր կենաց համար նշանակալից եղած է իմ անապատն ալ, և կհորջորջվի երբեմն լմեցի»¹²,

Մի ժամանակ Ջաքարիան եղել է Գնունյաց եպիսկոպոս, ուստի և տաղերից մեկում իրեն կոչում է «խժիժեցի Ջաքարիա» և «եպիսկոպոս ամենայն Գնունեաց»¹³։

Սակայն, քանի որ «Գնունյաց եպիսկոպոսն... Վարագեն շատ հեռու չէ ապրած», Ջաքարիան, ըստ Հ. Ն. Ալիևյանի կռահման, «կրնար, ինչպես Գնունցի, խժիժեցի, լմեցի կոչված է, նաև Վարագեցի անվանվի»¹⁴։

⁹ Գաբրիել Խաչիկյանը Հովսեփյան, «Երգչական կամ Պոռնյանց Հայոց պատմության մեջ, Պատմահայրական ուսումնասիրություն», մասն առաջին, Վարդապետ, 1928, էջ 239—248։

¹⁰ Այստեղ և ստորև ժամանակագրական տվյալները նշված են ըստ Մաղաթի Խաչիկյանի Օրմեյլանի «Աղթամարում»-ի Գ հատորին կցված աղյուսակների («Հոգևորությանը Բարձր եպիսկոպոս Կյուխեթյանի»), Երևան, 1927, էջ ԺԶԲ, ԺԺԺ. նաև Միտոպ վրդ. Մախոյանց, «Հավագարան անվանց կաթողիկոսաց Աղթամարաց, էջմիածին, 1918, Հ. Ներսես վրդ. Ալիևյան, «Բավականացիք կաթողիկոսաց Աղթամարաց, Պատմական ուսումնասիրություն» [«Աղթամարի մատենագրան», ԶԶ], Վիեննա, 1920։

¹¹ «Հանդես ամսօրյա», 1909 թ., էջ 232։

¹² Նույն տեղում, էջ 231։

¹³ Նույն տեղում, էջ 238։

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 233։

Ինչ վերաբերում է Ջաքարիայի ստեղծագործությանը, այն Հ. Ն. Ալիևյանը երևան է հանել ըստ 98 ձեռագրերի¹⁵ մեկուկես տասնյակի սահմաններում, որոնց սակայն մեկ տաղասացի վերաբերիլն դժվարին է հաստատել, — ասում է հրատարակիչը։

Քայցի «Կալիսթենյա Աղեքսանդրի վարուց նոր խմբագրություններ», Ջաքարիա եպիսկոպոսի ընծայված տաղերը, ըստ Հ. Ն. Ալիևյանի, «երկու խմբի կրնանք բաժնել զանոնք. 1 հարազատը և 2. երկրայականը»¹⁶,

«Հարազատը» կոչված խմբի 6 տաղերից երեքը այլքերի շարքով հյուսված բանաստեղծություններ են. 1. «Տաղ ի խժիժեցու Ջաքարիա եպիսկոպոսէ ամենայն Գնունեաց», 18 տուն, 4 տող, ընդամենը 72 տող (յուրաքանչյուր տառով 2 տող), 2. «Տաղ վարդին և քրուլին ի Ջաքարիա եպիսկոպոսէ Գնունցու», 36 տուն—150 տող, և 4. «Տաղ վարդին և քրուլին ի Ջաքարիա եպիսկոպոսէ», 19 տուն—76 տող, Երկուսը ակրոստիկոսներ են. 3. «Տաղ վարդին և քրուլին ըստ անուան երգողին Ջաքարիա եպիսկոպոսէ», 14 տուն—56 տող, որոնց սկզբնատառերը տալիս են «Ի Ջաքարիայէ» ընթերցումը, և 5. «Տաղ ըստ անուան երգողին ի Ջաքարիա եպիսկոպոսէ զովասանութիւն ուման վարդապետի», 13 տուն—42 տող, որոնց սկզբնատառերը կարդացվում են. «Ջաքարիա Նրապետէ, Քայցի դրանից, մի տաղն էլ՝ 6-րդը, «Ի զոնդէ Ջաքարիայէ» վերնագրով, ոչ այլքերն է, ոչ էլ ակրոստիկոս։

Հայոց տաղալստիության պատմության տեսանկյունից հատուկ ուշադրության արժանի է 5-րդ տաղը, որը կրկնակի ակրոստիկոս է, քանի որ տալիս է երկու ընթերցում. մեկը սկզբնատառերից՝ «Ջաքարիա Նրապետէ», մյուսը վերջնատառերից՝ «Վարդապետին է»¹⁷։

Երկրայականը տաղերի խմբի մեջ Հ. Ն. Ալիևյանը դնում է «Տաղ Վարագայ խաչին»¹⁸, 15 տուն—60 տող, և երկու ակրոստիկոս. 1. «Տաղ ողորմուկ», 7 տուն—28 տող, ուր կարդացվում է «Ջաքարիա», և 2. «Տաղ վասն դարիպոսեան», 12 տուն—48

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 234։

¹⁶ Նույն տեղում։

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 230։

¹⁸ Հավանական է, որ այս տաղի հետեղակալությանը կամ աղեքսանյան լիկի հոբելյան, վրացերեն լեզվով, Կոստանդնուպոլսի միաբան Գեորգ վարդապետ Կալեթից Գաբրիել (ԺԸ դար) «Տաղ Վարագայ խաչին» (Հրատարակիչ ենք մենք «Երևան» թանգարանի Տեղեկագրի ժ հատում, Քրիստի, 1940, էջ 105—108)։

տող, ուր կարգացվում է «Ի դարիպ Զաքարէն» Արքեպիսկոպոսի դասավորված «Տաղ ի Սուրբ Կոյս Մարիամ»-ը, 36 տուն=144 տող,

Արքեպիսկոպոսի կարգով է հյուսված, ի միջի այլոց, և Մ. Մկրչյանի հրապարակածը՝ «Այլ տաղ Զաքարիա Գնունեաց հայկական»¹⁹ 70 տողից բաղկացած, որ սկսվում է «Առաջին մարդոյ նման հաս բառերով»²⁰, սակայն առանց գործածելու է տառը, որը բացակայել է Մաշտոց-Մանուկյան այբբենում, Մինչդեռ Հ. Ն. Ակինյանի հրատարակած տաղերում առկա են ինչպես է, նույնպես և օ և ֆ տառերը:

Զաքարիայի տաղերը երբեմն պարունակում են կարևոր ինքնակենսագրական նյութեր:

Այսպես, օրինակ, «Վարդին և բլրովին» նվիրված տաղերից մեկում բանաստեղծը նշում է.

«Աստէ զայս աշխարհըս խն Գրնունցի,
Որ կու թափէ զմարդիկ քան զտերև ծառի,
Դարձի՛ր ի մեղաց ու գործէ՛ բարի,
Որ կը կըրէ ամօթ ի կալն Ունայի»²¹,

նույն թեմային նվիրված մի ուրիշ տաղում կարդում ենք.

«Զաքարիա յիմար գերի,
Աէրն փուշ է դառն ու լեղի,
Դու աստ արա թաղերի»²² քեզի,
Որ անդ կըլնիս խեղճ ու լալի»²³,

«Ի գծողէ Զաքարիայէ» վերնագիրը կրող տաղը հնդինական ավարտում է հետևյալ տողերով, որ նվիրված են Կոստանդնուպոլսո Աստվածատուր պատրիարքին, և ուր, ի միջի այլոց, հիշված է իր ուսուցիչ Հովսեփ Աղթամարցին, որը վախճանվել է 1544 թվականին.

«Տէր Աստուածատուր իմ շնորհալի,
Զքեզ աղաչեմ յոյժ փարելի,
Որ վայելող ես այս տառի,
Յիշեա և զիս դու ի բարի
Զաքարիա գրծագրողի
Եւ անվարժող նրկարողի,
Մի՛ մեղադրէ՞ք դասք արհեստի,
Զի կար մեր այս էր որ ցուցի,
Եւ իմ վարպետըն սըխալի,
Եւ Տէր Յովսէփն Աղթամարցի,
Ի յայսմ ամի վերափոխի,
Եւ ինձ սուգ եղև անբուժելի,
Դուք ասացէ՛ք սրտով ի լի

Ինձ և նորա՝ Տէրն ողորմի,
Որ քաղցրուսոյց էր և բարի,
Եւ անձանձիր յարհեստ բանի»²⁴,

Ահա և Վանի Ս. Պողոս-Պետրոս եկեղեցում երբեմն պահվող ձեռագիր Ավետարանի հիշատակարանը, ուր, ի միջի այլոց, կարդում ենք.

«Գրեցաւ Սուրբ Աւետարանս այս ձեռամբ Զաքարայ հայկականսի ի գաւառս, որ կոչի Ամոկ, ի կղզիս, որ կոչի Լիմ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Դէորդայ զարավարին, ի հայրապետութեան Տեառն Գրիգորիսի և ի թագաւորութեան Խոնթկար անուն փառշահի, որ է, տառապանք աղգիս Հայոց, յայսմու ժամանակի, վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, ի թուարեւութեան Հայոց ԶՂԸ (1549)»²⁵,

Այս հիշատակարանի գրութեան տարեթիվը՝ 1549՝ պարզապես համապատասխանում է նրա մեջ հիշված «Տեառն Գրիգորիսի», այսինքն Գրիգորիս Բ Աղթամարի կաթողիկոսի (1544—1586)՝ «հայրապետութեան» ժամանակաշրջանին:

Ձեռնարկելով իր՝ «Զաքարիա հայկական Գնունեաց և յուր տաղերը» շահեկան գործը, ուր հրապարակ են հանված Զաքարիային անկասկածելիորեն պատկանող 6 տաղերը («Հանգես ամսօրյա», 1909 թ., էջ 238, 279—284) և երկուսսան օկափայլ ի պատմութունն Մեծին Աղեքսանդրիս (էջ 341—345), Հ. Ներսես Ակինյանը կարևոր էր համարել նախազգուշացնել ընթերցողին, որ նա «հրատարակել փորձելով միջնադարյան հայ բանաստեղծիս մտաց արտագրութունքն առաջին անգամ», վստահ է, «թի գրգիռ մը ընծայած պիտի ըլլանք այլոց՝ բանաստեղծիս այլ անծանոթներն ալ ի լուս հանելու, ըլլա գրչագրաց հիշատակարաններ իր ձեռքն, որոնք իր կենսագրութիւնը կրնան լուսավորել, ըլլա նորանոր տաղեր, որոնք իր մտաց կորովութիւնն ավելի կըրնան քարձրացնել»²⁶,

Հ. Ն. Ակինյանի այս տողերին մենք ի վիճակի ենք արձագանքել այսօրվա ելույթով, հիմք ունենալով Զաքարիա տաղասացի մի նորահայտ բանաստեղծութիւնը, որը մենք հրատարակում ենք ստորև.

Թիլիսիի պետական համալսարանի գրադարանը 1939 թվականին մի մասնավոր

¹⁹ Մ. Մկրչյան, հիշյալ գիրքը, էջ 169—170.

²⁰ «Հանգես ամսօրյա», 1909 թ., էջ 281.

²¹ Այսինքն՝ խորհուրդ, խորհրդակցություն.

²² «Հանգես ամսօրյա», 1909 թ., էջ 283.

²³ Նույն տեղում, էջ 284.

²⁴ Երվանդ Լալայան, «Յուրակ հայերեն ձեռագրաց Վասպուրականին», Ա, Թիլիս, 1915, էջ 651—652.

²⁵ «Հանգես ամսօրյա», 1909 թ., էջ 236.

րէն, որ է սեռական առաքինութիւն, չորս բղխեն առաջս, Առաջին Փխտն, որ կոչի բերան հրոյ,.... Իսկ երկրորդ գետն՝ Գեհոն. որ կոչի լանջք կամ եղջիւր ցլու, որ պատէ զծաւակաւ, որ կոչի նուաստութիւն վատութեան, ... Իսկ երրորդ գետն՝ Տիգրիս, որ երթայ լանդիման Ասորոց, որ է ողջախոհութիւն, ... Իսկ չորրորդ գետն՝ Եփրատէս ոչ ունի վայրս և գետս գէմս գնացից, որ է արդարութիւն, զի ոչ ընդ իշխանութեամբ ուրուք ի դոցանէ է և ոչ իշխէ ումեք»³⁶,

Հայերեն ձեռագիր Ավետարաններին կըցված հիշատակարաններում շուրս թիվը սովորաբար զետեղված է սիմվոլական բովանդակությամբ, որոնք են.

Չորս ծագք աշխարհիս՝ արեւելք, արեւմուտք, հիւսիս և հարաւ (հմտ. հետազայում շուրս սքուստիս)՝ ներքի գաղափարը Սասանյան իրանում և շուրս բղջիխութիւն գաղափարը Հայքում):

ՏԱՂ Ի ԶԱԲԱՐԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԼՄՆԵՑՈՅ ԱՍՍԱՑԵԱԼ

1 Դու, արեւգակ, նման ելանես ի յառաւօտէ, Պայծառ ճառագայթ լուսով կու լնուս
զաշխարհս համօրէն,
Պատկեր գեղեցիկ լուսով նկարեալ
ի յԱրարողէն,
Որս և ճեմելով ծագիս թաւալմամբ ամէն
վաղօրէն:

2 Դու ես բոլորեալ աշխարհին լուսատու
ի տասնուհինգէն,
Գիշերն մեղմով գնաս, փարատես
դիւաւարն ի տանէն,
Դու պայծառ մոլար աստեղ երեխս
ի յերեկոյէն,
Ոստոստ աստեղօք շրջիս միշտ ի վառան
աղօտ լուսէն:

3 ՅԱղեն դրախտ ես. դու տնկեցար հօրքին բազկէն,
Վէմ անմահութեան, պտուղ միշտ կանաչ
ես և լուսեղէն,
Դու թեթև ամպ, անձրևին մեղմ ցօղ ես
ի յառաւօտէն,
Զարդարին երկիրս բուսով ծառք և տունք
դաւրանան ի քէն:

4 Ի գետն Փխտն նմանիս, ելանես յեմաւոն լեռնէն,

Չորս նիւթեղէն աշխարհի՝ հող, ջուր, օդ և կրակ:

Չորս անկին և եղջիւրք սեղանոյ, նույնն ըստ բտեսիլքս-ի Եզրիկի, մարգարեի՝ Լառակեքայան աթոռը:

Չորս թեք խաչի:

Չորս առաքինութիւնք հոգւոյ՝ խոհմութիւն, արիութիւն, ողջախոհութիւն, արդարութիւն:

Չորս բանք Աւետարանի՝ պատգամ, պատուիրան, սպառնալի և աւետիս:

Չորս եղանակք խաւսից Աւետարանի՝ հրաման, խրատ, օրինակ և վկայութիւն:

Չորեքկերպեան կենդանիք՝ մարդ, առիւծ, ցուլ (եղն) և արծիւ:

Չորս ավետարանիչք՝ Մատթէոս մարդն — Փխտն, Մարկոս առիւծանման — Գեհոն, Դուկաս եղանանման — Տիգրիս, և Յովհաննէս արծիւն — Եփրատէս: Նույնը՝ հրոյ բերան, բարձրաբերձ, արիութիւն, հնազանդութիւն: Եվ այլն:

Գաս ի յԱպրըշահ երկիրն և ոսկին բուսանի
ի քէն,
Դու, Գեհոն, մանրածաւալ ելանես
ի Լուսին լեռնէն,
Հատանես զԵթովպիայ, Եգիպտոս
զոգնանայ ի քէն:

5 Դու, ծիծաղայգնաց Տիգրիս, ելանես
ի գեղջն Ոլորէն,
Ասորեստանօք պտտիս, արբենան երկիրս
համօրէն,
Դու, երկու ականց Եփրատ, ելանես
ի Ոսկեանցն ականէն,
Միանաա դու ընդ Տիգրիս, ոլորս տաս
ի Պարսկաց տանէն:

6 Մտանես ի ծովն մեծ, դադարեն ալիքդ,
որ ի քէն,
Ծառաւիս, որ առ քեղ եմ, արբեցոյ ի քո
ցուրտ շրէն,
Զսովհալս ի սեղան կռեալ, կերակրեալ
զիս անմահ հացէն,
Բաժակ բերկրութեան ես դու, արբեցոյ
ի քո սուրբ որթէն:

Զարար լմենցու տաղին կցված է հիշատակարան հետևյալ բովանդակությամբ.

«Զարարիայ բանս՝ երգողի շարժելով առ քեզ, սիրելի, տխմարիս բանս ընթերցի՛ր. արհնութիւն Փրկչին եղիցի»:

³⁶ Աշոտ Արեւմտյան, «Անտիա Երակայնու մատենագրութիւնք», Երևան, 1944, էջ 242—243:

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ՀՈՎՍԵՓ ԱԲԳԱՐԻ ՕՐԲԵԼՑԱՆ (1887—1961)

Փետրվարի 2-ին վախճանվեց արևելագիտության ակադեմիկոս ղեմքերից մեկը, ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս, Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի առաջին պրեզիդենտ, բազմավաստակ գիտնական Հովսեփ Աբգարի Օրբելյանը։

Ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելյանը ծնվել է Քութայիսի քաղաքում, 1887 թվականի մարտի 8-ին (20-ին)։

Թիֆլիսում ավարտելով գիմնազիան, 1904 թվականին նա ընդունվել է Պետերբուրգի համալսարանի պատմա-բանասիրական ֆակուլտետը։ Դեռևս ուսանողական նստարանից նա աչքի է ընկել լեզվաբանության, հնագիտության և արվեստագիտության հանդեպ հետաքրքրությամբ և սիրով։ 1906 թվականից սկսած նա մասնակցել է Անիի պեղումներին և Ն. Մառի բացակայության ժամանակ ղեկավարել հնագիտական արշավախումբը։

1911 թվականին Հ. Օրբելյանը փախուս կերպով ավարտել է Պետերբուրգի համա-

լսարանի երկու ֆակուլտետ։ Նույն թվականին, Ռուսական Գիտությունների ակադեմիան նրան գործուղել է Թուրքիա՝ ուսումնասիրելու Արևմտյան Հայաստանի, մասնավորապես Վասպուրականի հայկական, ուրարտական և սելջուկյան հուշարձանները։ Դրա հետ միասին նա ուսումնասիրել է հայ և քուրդ բնակչության կենցաղն ու բարքառենբը և հարուստ նյութերով վերադարձել Պետերբուրգ։

1913 թվականին Հ. Օրբելյանը Պետերբուրգի համալսարանում հանձնել է հայկրացական բանասիրության գծով մագիստրոսական քննություններ և հաջորդ տարվանից այնտեղ աշխատել որպես պրիվատ դոցենտ։ Ն. Մառի հետ միասին Հ. Օրբելյանը 1916 թվականին գործուղվել է Վան պեղումներ կատարելու և հայտնաբերել է ուրարտական Սարգուր Բ թագավորի թողած 265 տողանի սեպագիր արձանագրությունը, որը բացառիկ նշանակություն ունի ուրարտագիտության համար։ 1918 թվականից, որպես Պետրոգրադի համալսարանի պրոֆեսոր և մի շարք գիտական հիմնարկությունների ու կազմակերպությունների անդամ, նա մասնակցել է արևելագիտական, արվեստագիտական, հնագիտական հիմնարկների աշխատանքներին։

Անխռնջ գիտնականի կազմակերպչական տաղանդն ու եռանդը հանդես են գալիս Պետական էրմիտաժում, որտեղ նա աշխատում է 1920 թվականից։ Հ. Օրբելյանի ջանքերով է կազմակերպվել և համաշխարհային հռչակ վայելել էրմիտաժի արևելագիտական բաժինը։ 1934—1951 թվականներին նա վարել է Պետական էրմիտաժի գիրեկտորի պաշտոնը։

1935 թվականին Հ. Օրբելյանը ընտրվեց ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս։ Հ. Օրբելյանի բեղմնավոր կյանքի բազմաթիվ էջերը կապված են հայագիտու-

թյան զարգացման, մասնավորապես Հայաստանի գիտության և գիտական օջախների ստեղծման ու գիտական կադրերի պատրաստման հետ: 2. Օրբելյանը 1938 թվականին ընտրվեց ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի հայկական ֆիլիալի նախագահ:

1943 թվականին նրանում հիմնվեց Հայաստանի գիտական մտքի խոշոր կենտրոնը՝ Գիտությունների ակադեմիան: Նորաստեղծ ակադեմիայի առաջին պրեզիդենտը ընտրվեց 2. Օրբելյանը:

Հանձին 2. Օրբելյանի, հայագիտությունը կորցրեց փայլուն տաղանդի և գիտական բացառիկ սուր մտքի տեր հետազոտողի, անձանձրույթ ուսանողի, գիտության մեջ առաջադեմ, կյանքում անկեղծ և անմիջական և հայրենասեր գիտնականի:

Հովսեփ Օրբելյանի պայծառ կերպարը միշտ վառ կմնա ընդհանրապես գիտության մշակների և ի մասնավորի հայ մշակութի վաստակավորների շարքում:

Հարգանք մեծ գիտնականի հիշատակին:

ՅՈՒՑԱԿ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՑԿԱԾ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ*

N 132
ՇԱՐԱԿՆՈՑ

ԹԵՐԹԵՐԸ 392.— ՊՐԱԿՆԵՐԸ 53, յուրաքանչյուրը 12 թերթից, ի բաց առյալ Ա՝ 13, Բ՝ 10 և Գ՝ 9 թերթից:— ՄԵՍՈՒԹ ՅՈՒՆԸ՝ 21,8 X 16,2 X 3,3մ. — ՆՅՈՒԹԸ՝ դեղնած և կեղտոտած դիմացկուն թուղթ:— ԳԱԶՄԸ՝ հաշնպատ տախտակ, որի վրա ճեղքումով գար-դեր են նկարված: Կազմի երեք բռնիչները բնկն են:— ՊԱՇՊԱՆԱԿՆԵՐԸ՝ սկզբում և վերջում կան հո-կուսկան թերթ թուղթ:— ՎԻՇԱԿԸ՝ թնայտ և լավ և սակայն պրակների կարի թելը արգեն փառած լինելով, որոշ պրակներ դուրս են գալիս կազմից:— ԳՐՈՒ-ԹՅՈՒՆԸ՝ միատուր:— ԴԱՏԱԿ ԲՂԹԵՐԸ՝ 1, 2, 391, 392:— ՏՈՂԵՐԸ՝ 23:— ԳՅՈՒՄՆԵՐԸ՝ առանց ճեղ-ման:— ԳԻՐԸ՝ բուրգեր:— ԶԱՐԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ կան հասարակ խորաններ և կիսախորաններ, լուսանցազար-դեր և սրբանկարներ, թղթազրիք և զարդազրիք, խաչեր և մի հատ էլ կաթողիկոս (թ. 812 թ):— ԳՐԻՑԸ՝ անհայտ:— ՊԱՏՎԻՐԱՅՈՒՆ՝ մահտեսի Հովհաննես Խաչատուրյան:— ԾԱՂԱԿՈՂԸ՝ անհայտ:— ԺԱՄԱՆԱԿԸ՝ 1708 թ. նոյեմբերի 23:— ՎԱՅՐԸ՝ Ղրիմ:— ԾԱՆՈ-ԹՈՒԹՅՈՒՆ՝ սույն ձևագիրը նվեր է ստացված 1954 թվականին Նոր-Նախիջևանից, Տ. Մկրտիչ ավագ քա-հանա Զորչոփյանից:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 114թ.— Յույս իմ ի միա անգամ գա-լըստեանըն քո մի անտես առնեմ զիս, Տէր Աստուած իմ:

Թ. 389ա.— Փառք և գոհութիւն և երկըր-պագութիւն Սուրբ Երրորդութեանն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտեան, ամէն: Գթութեամբ և մարդասիրութեամբ էին Աստուծոյ յանգ ելեալ աւարտեցաւ տառս եղանակաւոր՝ ի լուսն կաթուղիկէ եկեղեցւոյ ըստ քատա-կութեան վիժին Կեփայեան, նախագիծ շա-րադրութեան մարմնոյ գլխոյն պսակեալ գլխոցն, յօղաշար միութեամբ զըստ աւգա-կանիս մերոյ զկերպ և զգազափար, պաղպա-հուն իրազործեալ, ըստ եթերականաց խոր-հրդածութեանն, եզ առ մու կենսեղուտ սպե-տափառեալ, Որ ունի ընդգոցեալ լինքեան դա-մենայն միահամուտ լուսածնելոցն և զառ-կայացեղոցն, յաւէտ և անկէտ միշտ լուսա-նորելոցն խորհրդակից գոյով, անյադ և միշտ ըզձանկերութեամբ, լիակատար և ան-թերի լրմամբ՝ պա(թ. 389բ) տարուն գալով յամենայն պաշտաւնս տիրատենչ ըստ հոգե-ւոր և զեկ թէ թուրքիկ՝ յարատանչ այնկերու-թեանց յապահովեցու Որ ականատես լեալ յետին ի գրիլս և ի փանաքիս ի քարտու-

դարս, շուտս և աղկաղկս ամենայնի, և մոռացեալ զիս և զբնիկ տրկարութիւնս՝ ցանկացաւդ եղեալ սրմա, թէպետ և յոյժ ան-բմբուն, ապաւինեալ յայն՝ որ տայն ամե-նայնի առատապէս և ոչ նախատէ: Զեռ-նարկեցի ի սրմա հոգս և փոշիս, և հասի ի զրաւ գրութեան սորա ոչ թէ ըստ արհես-տիցս և զաւրութեան անձինս, այլ ի կատա-րումն ուխտեալ հրամանին մարդասիրին, թէ ամենայն որ խնդրէ՝ առնու: Արդ, ցան-կացող եղեալ յայսմ եղանակաւոր տառիս այլն հոգելի մահուտսի Յովհաննէսն, սերտ սիրով և կարի ջերմեռանդասուն փափագ-մամբ ետ գծագրել զաստուածախաւս և ե-ղանակաւոր տառս և անգին մարդարիտս ընդ այսմ անշինչ քարտիսի (թ. 390ա)... (այս թերթի վերնից կտրված է հինգ տող): Ի թուարեութեանս Արամայեանց սեռի ՌՅՍԵ (1706) ամին, ամսանս հրոմմայեց-ւոց նոյնվերնի իԳ, ի հայրապետութեան Սուրբ էշմաժանայ Տեառն Նահապետի, որ հանգուցեալ է առ Քրիստոս: Եւ առաջնոր-դութեան յերկրիս Ղրիմու Տէր Զակար վար-դապետին, զոր Տէր Աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ: Արդ, աղաչեմք զդասս կարգաւորացդ և հանդիպողացդ, յիշել նախ զարժանին յիշատակի զվերոգրեալն զմահու-թի Յովհաննէսն և զծնօղսն՝ Խոճայ Սար-գիսն և Շաքար Պիքան, զեկերն Նուր Պի-քայն, զկենդանիս և զհանգուցեալսն մի ան-գամ և զամենայն արեան մերձաւորսն, որոյ Տէր (թերթի վերնից կտրված է հինգ տող): (թ. 390բ) կամ ժխելոյ կամ գրաւելոյ, իսկ խընամաւք և զգուշութեամբ պահողքն աւրհ-նեալ եղիցին ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ: Դարձեալ աղայնմ զսրբազան և աստուա-ծամերձ դասս քահանայից, որք ընթեռնուք և լուսատիրք, յիշեսցիք ի Տէր Յիսուս Քրիս-տոս զմահուտսի Յովհաննէսն, որ մակա-նուամբ Խասապօղլու կոչի, և ըզծնօղսն Խո-ճայ Սարգիսն, և զՇաքար Պիքայն, և զկենա-կիցն Նուր Պիքայն, և զփեսայն տիրացու պարուն Յովհաննէսն, և զզաւակսն իւր Մա-նանային, Կիւպիքէին, Շաքարպիքէին և Լաւսպիքէին, և ամենայն զարմիցն, և զուր յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից, ա-մէն: Հայր մեր յերկինս...

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 2ա.— Այս շաբաթանը Մինաս Վարդանովին է. բարով վախճ. ամէն:

N 133 ՔԱՐՈԶԳԻՐԸ

ԹԵՐԹԵՐԸ 442.— ՊՐԱԿՆԵՐԸ 55, յուրաքանչյուրը 8 թերթից, բացառութեամբ հեռալալ պրակներից. ԾՆ՝

* Շարունակված էշմաժանի առաջրի 1960 թվա-կանի Մ Մ Ե-ից, Է-ից, Բ-ից և 1961 թվականի Մ Բ-ից:

3, ԺԱ և ԺԸ՝ 8, Ա՝ 7, ԿԶ և ԿԷ՝ 10.—ՄԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ 21,5 X 15,5 X 6,2 սմ.— ՆՅՈՒԹԸ՝ զեղնած հասարակ թուղթի— ԿԱԶՄԸ՝ կաշեպատ տախտակ— ՊԱԶ՝ ՊԱՆԱԿՆԵՐ՝ լուսին— ՎԻՃԱԿԸ՝ լավ— ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ միասուճու— ՏՈՂԵՐԸ՝ անհամաչափ, 23—27.— ԳՍՈՒՄՆԵՐԸ՝ ոչ ճմշուճով— ԳԻՐԸ՝ նոսրգիր— ԴԱՏԱՐԿ ԹՂԹԵՐԸ՝ 441 և 443.— ԶԱՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ ձեռագիրն ունի մի քանի հատ շատ հասարակ գրագրեր և թղթագրեր— ԳՐԻՉԸ՝ Մարտիրոս— ՊԱՏՎԻՐԱՏՈՒՆ՝ Կոստանդնուպոլսո շահող Պատերազմ— ԺԱՄԱՆԱԿԸ՝ 1755 թ.— ՎԱՅՐԸ՝ Կոստանդնուպոլիս— ՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ սույն ձեռագիրը գրված է 1854 թվականին Քրիստիան, շահող Տեղ-ձուրու թղթագրի միջոցով:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

Թ. 1ա.— Զրույր գործն զայն նուիրեմ քեզ հոգիդ Սուրբ Աստուած, զքոյս ի քոյոցդ քեզ առաջնոյ պարգեիդ ընծայելով ազքատս աւմենահարցստի, Տեառնդ իմոյ զիս ստացողիդ, որպէս և աստուածաբանն Գրիգոր, ի ճառին որ ի վերայ քո աստուածաբանութեանցն ասաց, թէ մեք այնքան վստահանամք ի Հոգին, զոր պաշտեմքն, մինչ զի աստուածաբանութեանս արասցուք սկիզբն, վասն որոյ և հիմն ամենից բարեաց և արմատ բնաւից պարգեաց դասենելով, զկանխախալծս զայն քարոզ ի պատիւ աստուածութեանդ նուիրելով, զօգնութիւն քոյ նուաստս հայցեմ ի բանասիրաց, Յակոբ և Եթանարծան պատրիարքս Կոստանդնուպոլսոյ, զի որ յամենայնի նուազեալն եմ զիս քեզ համայն ստանալով ըզգոյն իմ և բարուոք զոյն խնամեալ դարմանիցես և անուանդ բում զփառս տացես: Եւ զի դու լեր պարգեւ յարչարանաց էակիցդ, և փառակիցդ, նմին իրի յուրբաթի աւուրն վերջնոյ մեծի բարեկենդանին սկսայ ի փառս քոյ, յամի մարդեղութեան քո օծեցելոյ Տեառն իմոյ Յիսուսի Քրիստոսի 1755 և ՌՄԴ:

Թ. 440թ.— Ո՛ Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս, յորժամ նստիս յաթոռ դատողական հատուցանել մարդկան իւրաքանչիւր զգործս իւր, զոչ թողեալս և դատաստան քո, և զխրեալս իրաւանց քոց, զՄարտիրոս գրիչ, որ խաւտեալս եմ վրճիռ տալով մեղաց իմոց, բաւականացէ ի մարդասիրէդ, ընդունիցիմ զարքայութեանդ: Հայր մեր որ յերկինս...

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 177թ.— (Կա մի կնիք, որն անընթեռնելի է):

№ 134
ԱՒԵՏԱՐԱՆ

ԹԵՐԹԵՐԸ՝ 210.— ՊՐԱԿԱՆԵՐԸ՝ 10, յուրաքանչիւրը 12 թերթից, ի բաց առաւ Ա՝ 8 ԺԹ՝ 7 թերթից.— ՄԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ 21,5 X 14,5 X 4,8 սմ.— ՆՅՈՒԹԸ՝ զեղնած և լեզուտած հաստ թուղթ.— ԿԱԶՄԸ՝ կա-

շեպատ տախտակ, որի վրա ճշգրտով խաչ է՝ նկարված: ՊԱԶՄԱՆԱԿՆԵՐ՝ լուսին— ՎԻՃԱԿԸ՝ քայծայված, սկզբից ու վերջից թերի կազմի կաշին տեղտեղ պոկվել է: ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ երկսյուն: Տողերը՝ 23.— ԳՍՈՒՄՆԵՐԸ՝ ճշգրտով— ԳԻՐԸ՝ բոլորգիր— ԶԱՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ կան երեք ավետարանիչների նկարները, ամբողջական էջի ծավալով (թ. թ. 62թ, 102թ, և 167թ) և շորս խորաններ, Կան նաև թղթագրեր, զարդագրեր, խաչեր, դմբեթներ և լուսանցազարդեր՝ նկարված հասարակ արվեստով— ԳՐԻՉԸ՝ վրթանես քահանա— ՊԱՏՎԻՐԱՏՈՒՆ՝ անհայտ— Մաղկոդը՝ անհայտ— ԺԱՄԱՆԱԿԸ՝ 1688 թ.— ՎԱՅՐԸ՝ անհայտ— ՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ սույն ձեռագիրը ստացված է 1854 թվականին Ռոստովի հայոց եկեղեցուց, դոկտ.—պրոֆ. Աշոտ Արքայականի միջոցով:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թ. 218ա.— Գրեցաւ Սուրբ Աւետարանս ՌՃԼԵ (1686) թվին, ի ձեռամբ և ամենամեղ և անարժան Վրթանէս իրիցու: Աղաչեմ զձեզ, ով հանդիպողդ Սուրբ Աւետարանիս Աստուածողորմի ասացէք մեղաւորիս, Աստուած ձեզ ողորմի միւս անդամ դալըստեանն, ամէն, Հայր մեր որ յե...

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 9ա.— Բախշի Դավիթ Մարկոսեան.
Թ. 30թ.— Թիվն ՌՄԸ (1821) էր:
Թ. 102ա.— Յիշայակ է Սուրբ Աւետարանս Տէր Քապարին, իւր գողայկէց Եղգուլն, իւր որդի Մալխաւն, հայրն իմ Աւաքըն, մայրն իմ Զարիփըն, իւր որդիք Ղուկասըն, Ռվանէսըն, Պաղտայաարըն, Յարութիւնըն, Պալայաանըն, Մարտիրոսըն, դուստրն իմ Աղաթիւն, ասդ հաւաքեալ Նըլընընըն, որք ողորմի ամէն, ամէն:
Սուրբ Աւետարանս առինք գոյինք ի ծնուն մեր որդի Մալխասին, թվին ՌՄԸ (1727), Մերեցաւ ծնումըն Գրիգոր վաթղայակսին:
Թ. 102թ.— Զմատենից Մովսէս քահանայի Տէր Գրիգորեանց 1840 Մ Ե. Ե. 1740 թ.:
Թ. 188թ.— Առաւ Ավիւնտարան կրէց աւրեստէք Ավագիս թիվին ՌՐԺԵ (պետք է լինի ՌՄԺԵ՝ 1788) խառ ի թվին:
Թ. 219թ.—...Համագոյ և մի... անբաժանե... Երբորդութեանն, Հոր, Որդոյ և Հոգւոյն Սրբոյ... անանի և անընելի անձնաւորութեանն, Հորն անեղի, Որդոյն Միածնի, Հոգւոյն բղիւղի, էիցս հաստի, աշխարհս ազատողի և բարեբարի, ամէն:

Արդ, ցանկանալով ցանկացաւ բերանոյս Յիսուսի և լեզուոյս Քրիստոսի աստուածային հրոյս և լաճալոյս գրոյս որ կոչի Աւետարան, երանելի և երջանիկ, Հեղահոգի և բարեմիտ Մէլքոմն, ի հալալ վաստակոց իւրոց, Յիշատակ իւրն և Երբորդաց իւրոց հոգն Կոստանդին, մօրն Փարուս, և որդոյն Պարունին և նորինին և կողակցին Միքայիլն և ամենայն արեանաւոր մերձաւորացն, ամէն, Դարեւալ յիշեցէք ի Քրիստոս զեղբայր սորին պառն Պաղին և իւր որդիքն՝ Նորընծայ քահանայն Տէր Յակոբն և կողակցին իւր Մարգա-

բիւն և ամենայն արեւմտաւոր մերձաւորացն, ամէն Պարսկալ յիշեցէք ի Փրիստոս զեղյայր ոտքին պա... (չարմանակութիւնը կրող թերթը ընկել է):

№ 135 ՄԱՇՏՈՑ

ԹԵՐԹԵՐԸ 1731.— ՊՐԱԿԵՆԵՐԸ 16, յուրաքանչյուրը 12 թերթից, ի բաց առյալ Ա՝ 7, Ժ՝ 8, Թ՝ 9, Դ՝ 10, ԺԲ՝ 11, ԺԶ՝ 13 թերթից:— ՄԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ 20,5×15,8×5,5 սմ:— ՆՅՈՒԹԸ՝ գեղնած և կեղ-տոտած սովորական թուղթ:— ԿԱԶՄԸ՝ կաշեպատ առիւծով, թաթալով, վրայի կաշին պակշտ է, իսկ երեք քանիւններն ու մետաղայն խաշի մեծ մասը ընկել են:— ՊԱՇՏՄԱՆԿԱՆԵՐԸ լուսնի:— ՎԻՃԱԿԸ՝ անբաժա-րար, սկզբից և միջից բազմաթիւ թերթեր ընկել են:— ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ երկայնութիւն:— ՏՈՂԵՐԸ 23:— ԳՄՈՒՄ-ՆԵՐԸ՝ ճեղմածով:— ԳԻՐԸ՝ բոլորգիւր:— ԶԱՐԴԱԳՐԴԻ-ԹՅՈՒՆ՝ կան հասարակ թուրքեր, զարդագրեր և լուսանցազարդեր:— ԳՐԻՉԸ՝ Գրիգոր քահանա:— ՊԱՏ-ՎԻՐԱՏՈՒՆ՝ Ղարապաշ:— ԵԱԶԿՈՂԸ՝ անհայտ:— ԺԱ-ՄԱՆԱԿԸ՝ 1725 թ.:— ՎԱՅՐԸ՝ Կորդղաց նահապետ (Մահմադանի) Ըստմոյի գլուխ Ս. Աստվածածին վանք:— ԵԱՆՈՒԹՅՈՒՆ՝ սուլայ ձեռագիրը ստացված է Տ. Սուրբն Եպիսկոպոս Թորոսյանի միջոցով, Կրաս-նոգորի բնակիչ ահիկի Զարուհի Աստուխանից, որ զաղթի ժամանակ 1915 թվականին իր հետն է բերել Երզրումից:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

- Թ. 26ա.— Ո՛վ եղբայրք, անմեղադիր լե-րուք, Բ տուն Բ անկամ գրեցաւ, վասն գալոյ մարդկաց և զրոցից, վա՛յ ինձ:
- Թ. 37բ.— Պսակ վերացնելն (թ. 38ա) ա-ւարտեցաւ, մեղաւորիս վայ ասացաւ:
- Թ. 45ա.— Ո՛վ եղբայր, յիշեալ զիս զմե-ղաւորս:
- Թ. 50ա.— Վա՛յ ինձ Ռ քերան:
- Թ. 56ա.— Վա՛յ մեղաւորիս:
- Թ. 59ա.— Մեռի թէ՛ գիտես ասա, չէ՛ յետ կաց և հազայ:
- Թ. 63ա.— Ողբ զանազան սիրուն ման-կանց և տղայոց (սուլն թերթը՝ էջ 63ա և 63բ տեքստից դուրս է, զրված է միասլուն, սակայն նույն գրչի գիրն է):
- Թ. 65ա.— Ես առաւել մեղապարտ Գրիգոր զրչիս և ստացողի գրոյս...:
- Թ. 68ա.— Ո՛վ եղբայր:
- Թ. 108ա.— Վա՛յ մեղաւորիս:
- Թ. 110ա.— Վա՛յ մեղաւորիս Ռ քերան:
- Թ. 113ա.— Տէր Յիսուս Քրիստոս Աս-տուած, թողութիւն և արքայութիւն շնորհեա մեղապարտ Գրիգոր զրչիս և ստացողի գրոցս ...:
- Թ. 126բ.— Արհնեցէ Տէր Աստուած զստացող Սուրբ Գրոցս զբարեմիտ... (3 տող բաց է թողնված) և պահեսցէ զնայ ան-փորձ և անսասան հոգով և մարմնով, ամե-

- նայն սրբոց և արժանաւորաց մաս նաև պսակակից արասցէ, ամէն:
- Թ. 128բ.— Քարոզ պատուիրատուին ա-ւարտեցաւ:
- Թ. 129ա.— Զօգուտն ձեր դուք գիտէք, եղ-բայրք, զի լիմ վերայ այս կայր և ասացի ձեզ:
- Թ. 139ա.— Աւարտեցաւ, մեղաւորիս վայ ասասացաւ, սեւագոյն լար պարտեցաւ, վայ և եղուկ է ինձ հազար բերան:
- Թ. 172ա.— Փա՛ռք համազոյ, զուգափառ, հաւասարապատիւ, անրաժանելի Սուրբ Եր-րորդութեանն, գոյացոցչին քնաւին եղակա-նաց, Հօր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս, Որ ետ կարո-ղութիւն տկար ոգոյ Գրիգոր մեղապարտ երի-ցու հասանել յաւարտ Մաշթոցիս, որ է յի-շատակ բարեմիտ և հաւատարմ տանուտե-րոջն Ղարապաշին, կողակցին Քաղազուլին, ծնողացն Յովանիսին, (թ. 172բ) Ոսկանին, քուերն խօխէին, ամէն:
- Եւ արդ, ես յետինս ի գրչացդ, անկարգս ի կարգաւորացդ, մեղաւորս ի յարգարոց, ունայնս ի թարօրս ի յամենայն առինու-թեանց, և անմասն ի մասնակցութենէ սրբոց, ծոյս և պղերգս ի փառաբանութեանցն Աս-տուծոյ, Գրիգոր մեղօք լցեալ գրիչս: Եւ որ-հիչ Տեառն սկսայ և ողորմութեամբ նորին կատարեցի զՍուրբ Գիրքս, ի լերկիրն Կոր-դուաց, որ ածմ Մահմուդան ասի, ի գիւղն Ըստմօլի, որ մականունն խորո ասեն, ընդ հովանեա Սուրբ Յարութեանին և Սուրբ Վար-դանա զօրավարին, ի հայրաւելտութեան Սուրբ Էջմիածնա Տեառն Աստուածատուր Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց, Եւ մերոյ Աթոռոյս յառաքելաշէն և հոյակաւոր սուրբ ուխտիս, Հոգոց վանից Սուրբ Աստուածա-ծնին խաչատուր վարդապետին, ի թուականիս հայոց ՌՃՀԴ (1725), ի դառն և ի նեղ ժամա-նակիս, որ եմք ի վիշտս և ի տառապանս, մանաւանդ ի ձեռս մեղաց և յայլազգաց: Եւ ըստ այսմ ամի ձոյն աստուածաստ թար-կութիւն ի վերայ ամենայն աշխարհի, ես առաւել ի (թ. 173ա) վերայ Պարսիկ աշխար-հին, որ ելաւ Աւդուպ փաշէն քաղուժ հեծե-լով և անթի զօրօք և գնաց աւերելով և գերի առնելով և անողոր սպանելով մինչ էառ զՔարուէզ քաղաքն, որ է շահաստան, և այն ես վասն ծովացեալ մեղաց իմոց եղև, զոր Տէր Աստուած ի խնամս իւր պահեսցէ զա-մենայն հաւատարեալ ժողովուրդս իւր ի ցասմանէ, ի պատուհասէ, ի փորձութենէ սա-տանայի, ամեն, Դարձեալ յերեսս անկեալ աղաշնմ զհանդիպող սուրբ տառիս անմե-ղադիր լերուք ի խոշորութեան գրոյս (զի այս էր կարս մերս Եւ... ասացէք Գր. մեղապարտ ... զի չեմ արժանի ... չիլ քահանայ, և Աս-

տուած ողորմի յիշողացդ և իմ արեան մեր-
ձաւորացն, ևս առաւել ծնողաց իմոց Ի ...
թին, Յղթիարին, և կողակին իմոյ Գուլստա-
նին, որ փոխեալ է առ Քրիստոս և ամենայն
հաւատացեալ բրիստոնէից, և ի վերայ մեր
խնամաւ տանողաց և հացիւ և ջրով զմեզ յի-
շողաց, ևս առաւել զիսն և զկողակիցն... (մի
անվան տեղ քաց է թողնված) իւր որ հանա-
պաղ կերակէր զմեզ, և Քրիստոսի փառք
յաւիտեանս, ամէն:

Թ. 173բ.— ... Աստուած ... Ղարիպչա-
նին, ... զագուլ ... ացն Յովանիսին, Ոսկա-
նին, եղբարցն Մարտիրոսին, կողակցին Ղա-
րիպանին, զստերն Գուլարին, Խանդաղին,
ըմէյանին, Յովանէսին, Զաքարին, Հօրեղ-
բօրն Մարգարին, կողակցին Համբէկուն, որ-
դոյն Վարդանին, կողակցին Զամանին, որ-
դոյն Մարգարին, Համբէկուն, Մարգարտին,
Հօրեղբօրն Զաքարին, կողակցին Սառային,
Մուրատին, մեծ պա...ցն Խաթունին, Բէկզա-
ղին, Ամիրզաղին: Դարձեալ Աստուած ողոր-
մի Ղարիպչանին, կողակցին Թաղազուին և
իւր արեան մերձաւորացն առհասարակ ա-
մենեցուն, ամէն: Որ ստացաւ ի հալալ վաս-
տակոց իւրոց յիշատակ հոգոյ իւրոյ յաւի-
տենից, ամէն: Զայդաթն և յիշեցէք ի Քրիս-
տոս, որ եղև կամակից քարի քանիս, կողա-
կիցն Շույարին, որդոյն Գրիգորին, ամէն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Թ. 10ա.— Զմաքրեծն:

Թ. 10բ.— Զողապ կայ անդր հարսանիք մի ույլ
աղօթ ասասուց: ԱՔԳ, արգ, այլ աղօթք:

Թ. 11բ.— Որեալ Աստուած:

Թ. 37բ.— Յիշատակ է այս Մաշտոց Տէր Գրիգօ-
րին և իւր տղայ Տէր ըմտէփանին և իւր նիսպար Ոհա-
նին թվ. ՌՄԾ (1831) փետրվարի 2:

Թ. 28ա.— Յիշատակ է այս Մաշտոց Տէր Գրիգօ-
րին և իւր տղայ Տէր ըմտէփանին և... ծնաց Եորին:

№ 136

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ ԱՐԻՍՊԱԳԱՅԻՈՅ
(Թարգմանված լեհերէնից 1669 թվականին,
Ստեփանոս Իլովացու կողմից)

ԹերթերԸ՝ 398 (394 + Թ. Թ. 18ա և 18բ).—
ՊՐԱԿԱՆԵՐԸ 33, յուրաքանչյուր 12 թերթից, ի քաց
առլայ պրակներ 19՝ 2, Ա, ԻԸ և ԸՔ՝ 10, ԻԵ՝ 11
թերթ:— Մեծութիւնը՝ 20,1X14,5X5,3 սմ.:— ՆՅՈՒ-
ԹԸ՝ զեղեան և կեղտոտած դիմացկուն թուղթ:—
ԿԱԶՄԸ՝ կաշնպատ տախտակ, որի երկու կողքերի
վրա ճնշումով զարդեր են նկարված: Կազմի առջևի
մասին Լեբսից կաշված է զուսավոր և ծաղկավոր մի
լաթ:— ՊԱԶՊԱԿԱՆԵՐԸ ? թերթ սկզբում և 5 թերթ
վերջում:— ՎԻԺԱԿԸ՝ բավարար, սակայն որոշ պրակ-
ներ պակշկ են:— ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ միասույն:— ԴԱ-

ՏԱԿ ԹՂԹԵՐԸ՝ Թ. Թ. 1—7, 339, 375, 390—391,—
ՏՈՂԵՐԸ՝ 21—25:— ԳՄՈՒՄՆԵՐԸ՝ ճնշումով:— ԳԻՐԸ՝
նոսրգիր:— ԶԱՐԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ ձեռագիրն ունի շատ
զեղեցիկ թույնագրեր և զարդագրեր, ծառեր և ծա-
ղիկներ, բույսեր և լուսանցազարդեր: Մաղիկների հա-
մար գործածված են առաւելապես կաւալ, կարմր,
նարնգադույն և կապույտ գույները: Կան հինգ կիսա-
խորաններ (Թ. Թ. 83բ, 158բ, 297ա, 306ա և 324բ),
Կա մի 2 տառ (Թ. 88բ), որը շատ օրիգինալ ձևով է
նկարված: Դա մի թույնագիր է, երկու թույններ,
որոնց միշտ նկարված է մարդու դիմագիծը շատ հա-
շոդ կերպով: Զեռագրում կան նաև երկու տառեր և
(Թ. 62ա) և Ե (Թ. 311բ), որոնց թույնագրի և ձկնա-
գրի խառնուրդ են: Ետև զեղեցիկ են և շատ հաջող:—
ԳՐԻԶԸ նվ կԱԶՄՈՂԸ՝ եռայի վարդապետ:— ՊԱՏՎԻ-
ՐԱՏՈՒՆ՝ անհայտ:— ՄԱՂԱՈՂԸ՝ անհայտ:— ԺԱՄԱ-
ՆԱԿԸ՝ 1713 թ.:— ՎԱՅՐԸ՝ Նախիջևանի Երնշակ գավա-
ռի Ս. Կարապետ վանք:— ՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ՝ սույն
ձեռագիրը ստացված է Վեհափառ Հայրապետից 1900
թվականի հունվար ամսին:

ՐՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Թ. 8ա.— Յառայարանութիւն գրոց:

Նախ քան զձեռն արկել յիրողութիւն, ար-
ժան վարկանիմ պատճառ արտագրել, թէ
վասն էր համարձակեցայ վերստին թարգ-
մանութիւն առնել, մի գուցէ թուեսցի ումեք
աւելորդ գոյ աշխատութիւնս մեր: Արդ,
վասնդի թարգմանութիւնն Սրբոյն Ստեփան-
նոսի Սիւնեաց Եպիսկոպոսի էր դժուարի-
մաց և բնարան ի քաղում տեղիս փոփո-
խեալ, և մեկնութիւնն առ ի Սրբոյն Մաքսի-
մոսէ արարեալ կիսակատար թարգմանեալ,
քանզի ոչ եթէ ինքն Սուրբն Ստեփաննոս մեկ-
նեաց, որպէս ոմանք կարծեն, այլ ի յունաց
բարբառոյ ի մերս թարգմանեաց, վասն որոյ
ես Ստեփաննոս իլովացի, յետին ի բանա-
սիրաց, ի խնդրոյ եղբարցն ուսումնասի-
րաց, ի դուռն Սրբոյ Աթոռոյ էջմիածնի, հա-
մարձակեցայ միւսանգամ թարգմանել ի լա-
տինացւոյ բարբառոյ ի հայոց լեզու, թէ՛
դրնարանն և թէ՛ զմեկնութիւնն լիակատար,
և զիրաքանչիւր գլուխ բաժանեցի ի գլխա-
ւոր մասունս, զորոց ցանկս ըստ իւրաքան-
չիւր մասանց ի սկիզբն գլխոց համառօտիւք
եղի, զի այսպէս դիտաւորութիւն բանիցն
դիրեալ իմացի: Եւ ապա զկնի իւրաքանչիւր
մասին, բնարանին մեկնութիւն շարագրեցի
Եւ արտաքոյ մեկնութեանն, զոր արարեալ
էր Սրբոյն Մաքսիմոսի յունաց վարդապե-
տին, այլ ուսա ևս բազում (թ. 8բ) բանս
մեկնողականս առ ի բացայայտութիւն նկա-
րագրին գրողմեցի: Եւ գիտելի է ուսումնա-
սիրացն, զի արտաքոյ շարագրութեանցս,
որք այսօր առ մեզ են, զայլ ևս յիրողութիւն
յիշատակ իւր կորուսմիտ իմաստութեանն
Սրբոյն Դիոնէսիոսի թողեալ էր, որք ոչ են ի

միջի այսօր, և զորս ինքն լիշատակէ և են այսոքիկ:

Յաղագս նշանական աստուածաբանութեան:

Յաղագս անձին:

Յաղագս աստուածայնոցն օրհնաբանութեանց:

Յաղագս աստուածաբանական տպաւորութեանց:

Յաղագս արդարոյ և աստուածայնոյ իրաւագործութեան:

Իսկ մնացեալ շարագրութիւնքն, որ այսօր առ մեզ գտանին, են այսոքիկ:

Յաղագս երկնային քահանայապետութեան:

Յաղագս եկեղեցականին քահանայապետութեան:

Յաղագս աստուածայնոցն անուանց:

Յաղագս խորհրդականին աստուածաբանութեան:

Եւ թուղթք զանազանք:

Առ Գայիոս թուղթք լորս:

Առ Դորոթէոս մի:

Թ. 9ա.— Առ Սոսիպատրոս մի:

Առ պօղիկարպոս մի:

Առ Դիմոփիլոս մի:

Առ Տիտոս մի:

Առ Յովհաննէս աւետարանիչ մի:

Արգ, եւ խ ձեռն արկեսցուք ի շարագրութիւն յաղագս երկնային քահանայապետութեան, որոյ գլուխք են հնգետասան: Եւ քահանայապետութիւն է կարդաց եկեղեցւոյ հոգաբարձութիւն: Եւ քահանայապետք են իշխանք քահանայիցն, և հրամայողք խորհրդոյն: Իսկ վասն Սրբոյն Դիոնէսիոսի, թէ վասն էր Արիսպագացի գոյնցաւ, կամ յորում ժամանակի էր, կամ զիարգ հաստաց, և երբ նահատակեցաւ, ի վերջոյ զպատմութիւն զամանէ դիցուք:

Թ. 10ա.— Դիոնէսիոսի Արիսպագացւոյ եպիսկոպոսի Աթէնացւոյ առ Տիմոթէոս Եփեսացւոյ Յաղագս երկնայնոցն քահանայապետութեան:

Թ. 16ա.— Եթէ վայելաբար աստուածայինքն և երկնայինքն ի ձեռն աննմանիցն նշանաց երկին:

Թ. 24ա.— Զի՛նչ է քահանայապետութիւն և զի՛նչ քահանայապետութեան իմացութիւն:

Թ. 28ա.— Զի՛նչ նշանակէ հրեշտակաց մականունութիւն:

Թ. 34ա.— Վասն է՛ր ամենայն երկնայինքն էութիւնք ըստ հասարակաց հրեշտակք կոչին:

Թ. 36բ.— Որ առաջին զարդ երկնայնոցն էութեանց, որ միջին և որ վերջին:

Թ. 38ա.— Յաղագս Սերովբէից և Քերով:

րէից և Աթոռաց և յաղագս Առաջին քահանայապետութեանց:

Թ. 48ա.— Յաղագս Տէրութեանց և Զօրութեանց և իշխանութեանց, և յաղագս Միջին քահանայապետութեանց:

Թ. 53ա.— Յաղագս Պետութեանց, Հրեշտակապետաց և Հրեշտակաց և Վերջին քահանայապետութեան նորա:

Թ. 58բ.— Վերստին առումն և ժողովումն հրեշտակականին բարեկարգութեան:

Թ. 60ա.— Վասն է՛ր ամենայն երկնային էութիւնքն առհասարակ զօրութիւնք երկնային կոչին:

Թ. 62ա.— Վասն է՛ր մարդկան քահանայապետք հրեշտակք կոչին:

Թ. 64ա.— Վասն է՛ր ի սերովբէն ասի մաքրել մարդարէն Ծնայի:

Թ. 70բ.— Զի՛նչ նշանակէ աւանդելն հրեշտակացն թիւ:

Թ. 71ա.— Զի՛նչ են կերպաւորականք պատկերք հրեշտակացն զօրութեանց:

Թ. 82բ.— Սրբոյն Դիոնէսիոսի Արիսպագացւոյ եպիսկոպոսի Աթենացւոյ առ Տիմոթէոս աշակերտն Պօղոս եպիսկոպոս Եփեսոսի, Յաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան:

Թ. 83ա.— Առ քահանայակիցդ Տիմոթէոս ի Դիոնէսիոսէ քահանայէ:

Թ. 117բ.— Յաղագս մեռնին կատարման և նովաւ կատարելոցն:

Թ. 118ա.— Խորհուրդ կատարողութեան մեռնին:

Թ. 127ա.— Յաղագս քահանայապետաց, կարգաց և կատարմանց:

Թ. 134ա.— Խորհուրդ քահանայականաց կատարմանց:

Թ. 138ա.— Յաղագս եռիրեցելոցն կարգաց:

Թ. 144ա.— Յաղագս ի վերայ ննեցելոցն կատարմանց:

Թ. 147ա.— Խորհուրդ ի վերայ սրբազնաբար ննեցելոց:

Թ. 156բ.— Դիոնէսիոսի Արիսպագացւոյ եպիսկոպոսի Աթենացւոց առ Տիմոթէոս եպիսկոպոս, Յաղագս աստուածայնոցն անուանց:

Թ. 157բ.— Զի՛նչ դիտաւորութիւն գրոցս և զի՛նչ յաղագս աստուածային անուանց աւանդութիւնք և ասացեալքն:

Թ. 158բ.— Քահանայակցի Տիմոթէոսի ի Դիոնէսիոսի քահանայէ:

Թ. 175ա.— Յաղագս միաւորեցելոյ և անշատելոյ աստուածաբանութեան և թէ զի՛նչ է աստուածայինն, միութիւնն և անշատումն:

Թ. 186ա.— Սրբոյն Յեռթէոսի բանք յաստուածաբանականացն տարութեանց:

Թ. 189բ.— Թէ զի՛նչ աղօթից զօրութիւնն

և յազազս երանելոյն Յեռութէոսի և յազազս երկիւղածութեանն և շարագրութեան աստուածաբանականի:

Ք. 193բ.— Յազազս քարոյ, լուսոյ, աղետի, տոփման, զարմացման, նախանձու, և եթէ շար ոչ գոյ է, և ոչ ի գոյից, և ոչ ի գոյու:

Ք. 212ա.— Սրբոյն Յեռութէոսի ի տոփականացն օրհնութեանց:

Ք. 212բ.— Նորին ի տոփականացն օրհնութեանց:

Ք. 214ա.— Նորին ի տոփականացն օրհնաբանութեանց:

Ք. 235բ.— Յազազս էի, յորում և յազազս յարացոյցի:

Ք. 249բ.— Յազազս կենաց:

Ք. 253ա.— Յազազս իմաստութեանն մտաց, րանի ճշմարտութեան հաւատոյ:

Ք. 262բ.— Յազազս զօրութեանն, արդարութեանն, փրկութեան, փրկանաց, յորում և յազազս անհաւասարութեանն:

Ք. 270բ.— Յազազս մեծի, փոքու, նորին այլոյ նմանոյ, աննմանոյ, կայից, շարժութեան, հաւասարութեան:

Ք. 279բ.— Յազազս Ամենակալին, հնոյն աւուրց, յորում և յազազս յախտենի և ժամանակի:

Ք. 282ա.— Յազազս խաղաղութեան, ինքնագոյոյ և ինքնակենաց և նոցունց նմանոց:

Ք. 289ա.— Յազազս սրբոյն սրբոց, թաղաւորին թագաւորաց, Տեառն տեւանց, Աստուծոյն աստուծոց:

Ք. 291բ.— Յազազս կատարելոյն և միոյն:

Ք. 296ա.— Դիոնէսիոսի Արիսպագացոյ և պիսկոպոսի Աթենացոյ, Առ Տիմոթէոս Եւ պիսկոպոս Եփեսացոց, Յազազս խորհրդական աստուածաբանութեան:

Ք. 296բ.— Զի՛նչ է աստուծայինն մէզ:

Ք. 300բ.— Զի՛արդ պարտ է միաւորիլ և օրհնութիւնս վերադրել ամենայնի:

Ք. 302ա.— Զի՛նչ են ճառելիքն աստուածաբանութիւնք, զի՛նչ անճառելի:

Ք. 305բ.— Սրբոյն Դիոնէսիոսի Արիսպագացոյ և պիսկոպոսի Աթենացոց, թուղթք զանազանք:

Ք. 306ա.— Առ Գայիոս միայնակեաց, թուղթ առաջին:

Ք. 307ա.— Առ նոյն, թուղթ երկրորդ:

Ք. 308ա.— Առ նոյն, թուղթ երրորդ:

Ք. 308բ.— Առ նոյն, թուղթ չորրորդ:

Ք. 310ա.— Առ Դորոթէոս պաշտօնեաց, թուղթ Ե, բացայայտէ, թէ զի՛նչ է աստուծայինն մէզ, զորմէ ճառեաց ի գիրս յազազս խորհրդական աստուածաբանութեանն: Աստուծային մէզ է անմատոյցն լոյս յորում քնակեալն ասի Աստուած:

Ք. 310բ.— Առ Սոսիպատրոս քահանայ, թուղթ Զ:

Ք. 311ա.— Առ Պօղիկարպոս քահանայապետ, թուղթ Է:

Ք. 315բ.— Առ Դիմոփելոս սպասաւոր, յազազս անձնիշխան գրծոյ և քաղցրութեանն, թուղթ Ը:

Ք. 319ա.— Ընդդիմադրութիւն օրպէս Դիմոփելայ հարցմամբ:

Ք. 324ա.— Թուղթ Բ: Տիտոսի քահանայապետի կրէտացոց, խնդրեալ ի նմանէ ի ձեռն թղթոյ, թէ զի՛նչ է իմաստութեանն տունն, զի՛նչ խառնարանն, և զի՛նչ կերակուրք նորա և ըմպելիք:

Ք. 333ա.— Թուղթ Ժ: Առ Յովհաննէս աստուածաբան առաքեալ և աւետարանի աքսորեալ ի Պատմոս կղզի:

Ք. 335ա.— Պատմութիւն սրբոյն Դիոնէսիոսի:

Ք. 340ա.— Օգնեա աննախանձ Հոգի Սուրբ Աստուած ճշմարիտ, ի խնդիրս հասարակաց օգտի:

[Ա]րդ, ես Յակոբս Ղրիմեցի և դառածեալս մեղօք յօժարի, աշակերտ Գէորգ րարունկապետին մեծի և քաջփազեքային Ոգրնկացի, հոգեւոր դաւակաց իմոց մանկանց Սիօնի, և նորարողորդ կուսակրօն քահանայից, թարմատար սոսկ անուամբ միայնակեացս Յակոբ, դասիւ զսակաւ ինչ ի տուժաբական արհեստէս ուսուցաք սոցա, իսկ սոքա ծանուցեալ զդժուարութիւն իրին աղաշանօք խնդրեցին ի նուաստութեանն Եմբմէ ըստ բանին ուսուցանելոյն և զրով աւանդել նոցա: Եւ հարկեալ րարունկապետին իմոյ կատարել զխնդիրս նոցա, ըստ հրամանի Տեառն, թէ ամենայն որ խնդրէ ի քէն տուր, վասն որոյ և մեք առանց յապաղելոյ, բոլոր հարաք ոչ ըստ բոլոր պահանջին, այլ սակաւ ինչ ի զխաւորագունից մասանց մակացութեանս, ի հարկաւորացն և համառօտաբար զբանս իմաստասիրաց և եկեղեցւոյ սուրբ վարդապետաց աշխատասիրելոց, ի զործոյ յայս, զբանս նոցա որ տարածեալ էր ի քաղումս, մեք զայն զխաւոր օրէն ի մի վայր հաւաքեցաք, և զի էր ուրէք որ ծածուկ ունէր զտեսութիւնս միտք բանին, մեք զայն պարզ և յայտնի բանիւ բացայայտեցաք ի զուարճութիւն ուսումնասիրաց տուժարական մակացութեանս: Եւ լոյս զայս ունելով ի մտի, թէ որոց քաղցր թուեցի մակացութիւնս (ք. 340բ) այս ի յուսանիլն, Աստուած ողորմի ասասցեն, յորդոր սրտիւ մեղուցեալ անձինս: Որ և ինքեանք ողորմութեանն Աստուծոյ արժանասցին ամենայն հաւատացեալովք հանդերձ, ամէն:

Ք. 341.— Մեկնութիւն Տոմարին հայոց (բառ առ բառ ճիշտ նույն գրութիւնը ինչ որ կա թ. թ. 40ա—340բ-ում):

(Շարունակելի)